

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BAUER BÉLA
BIRÓ A. ZOLTÁN
BODÓ BARNA
BOKÁNYI ZITA
CSEKE PÉTER
DÁNIEL BOTOND
FEHÉR IMOLA
GAAL GYÖRGY
GÁL ZSÓFIA
GEAMBAȘU RÉKA
GERGELY ORSOLYA
GYÖRFFY GÁBOR
KÉSZ ORSOLYA
MOLNÁR JUDIT
PÉTER ÁRPÁD
SÁROSI-BLÁGA ÁGNES
SEBESTYÉN KINGA
TÓTH GÖDRI IRINGÓ
ZÖRGŐ NOÉMI

10

**FIATAL ERDÉLYI VÁLLALKOZÓK
KEZDEMÉNYEZÉSEI**

**III. FOLYAM
2019.
OKTÓBER**

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXX/10. • 2019. OKTÓBER

TARTALOM

FEHÉR IMOLA • VálóVersek (vers)	3
GEAMBAŞU RÉKA • A két világ legjava? Vállalkozói stratégiák erdélyi kisgyermekes nők körében	6
DÉZSI-BENYOVSZKI ANNAMÁRIA – SZABÓ TÜNDE PETRA • Vállalkozói aktivitás. Nemek közti különbségek	17
ZÖRGŐ NOÉMI • Kicsi, de erős? A székelyföldi mikro-vállalkozások sajátosságai ...	25
BIRÓ A. ZOLTÁN • Fiatal agrárvállalkozók – társadalmi innováció	29
SÁROSI-BLÁGA ÁGNES • Hogyan határozzák meg önmagukat a székelyföldi térség fiatal gazdái?	33
GERGELY ORSOLYA • „A magam főnöke akartam lenni.” Székelyföldi vállalkozó(nő)k motivációi	38
DÁNIEL BOTOND • Középkorúak vállalkozókedve	47
DEÁK ENIKŐ • Gyermekjóléti rendszerben élők jövőképe	55
PÉTER ÁRPÁD • Egy kulturális kisvállalkozás médiajelenléte. A <i>Fantomatika</i> csillagának zenit-nadír útja	62
■ TOLL	
CSEKE PÉTER • Imreh István akadémikussal a Nagy-Homoród mentén	72
BODÓ BARNÁ • Önmagát erősítő közösség	75
■ HISTÓRIA	
GÁL ZSÓFIA • A vallásos nevelés szolgálatában: az Augusteum Római Katolikus Óvoda és Leányiskola története	77
■ VILÁGABLAK	
BOKÁNYI ZITA – BAUER BÉLA • A vállalkozásindítás nem férfi privilégium	87
■ MŰ ÉS VILÁGA	
CSEKE PÉTER • Pomogáts Béla „türelmes tárgyilagossága”	94
TÓTH GÖDRI IRINGÓ • „Korniss Péter újra itthon!”	98

■ KÖZELKÉP

MOLNÁR JUDIT • Bihari eseményszervezők	102
KILYÉN BARNA • Parajdi Lepkeház	105
TUSSAY SZILÁRD • Az IKE irányváltása	107

■ TÉKA

KÉSZ ORSOLYA • Minden lakás másik történet. Tóth Krisztina: <i>Fehér farkas</i> (<i>Sasszé</i>)	109
GYÓRFFY GÁBOR • Kolozsvári írói egyesületek és irodalmi lapok a második világháború után	110
GAAL GYÖRGY • Száz év Erdély művészettörténetéből	113
SEBESTYÉN KINGA • „csak az idő köt össze minket, meg a hit”	118

■ TALLÓ

LÓRINCZ ANNA • Az Erdélyi Társadalom a fiatalok vállalkozószelleméről	122
---	-----

■ ABSTRACTS

.....	125
-------	-----

■ TÁMOGATÓINK NÉVSORA

.....	127
-------	-----

■ KÉP

SZABÓ ANNA-MÁRIA

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), PETI LEHEL (néprajz), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.
A megjelenéshez további támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap,
a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Kolozs Megyei Tanács és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural
Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

FEHÉR IMOLA

VálóVersek

Svájcból hoztad,
 Azt mondtad, óra,
 S aztán
 Óramű pontossággal
 Azt mondtad:
 Over.
 Jó időzítés,
 Az elem is kifogyott;
 Nem tiktakol
 Már karomon
 A pulzus.
 Csak csillogó dísz.
 Hordalak,
 Mint emlék.
 Azt mondtad, svájci,
 És csinosabb, mint én.
 Legyen.
 Túlélem.
 Van az órásnál
 Új elem.

*

Londonból hoztad
 Azt mondtad, tea.
 S én felöntöttem
 Tejjel.
 Buta mozdulat,
 Nem vártam meg,
 Hogy jelezd,
 Te nem így szereted.
 Te nem így szeretsz.
 Talán
 Csak reggeli
 Ébresztő kellett,
 Pedig azt hittem,
 Mi kellünk.
 Én, ostoba!
 Tej helyett, pótlónak,
 Cukor nélkül.
 Londonból hoztad,
 Azt hittem, enyém,
 De brexiteltél,

Mondván én
 Túl fehér vagyok.
 Te máshogy szereted.
 Feketén.

*

Rómából hoztad,
 Azt mondtad, kávé,
 S mire lefőztem,
 Nem voltál sehol.
 Egy rövid eszpresszó
 Kotyogott magában,
 Míg én a múlton
 Ketyegtem.
 Kifutott s odaégett rég.
 Ez a római mese már
 Nem a miénk.
 Nem pörkölöd többé
 Az orrom alá,
 Hogy tejjel-cukorral
 Kéred.
 Rómából küldted,
 Borítékban érkezett.
 Olasz mód pörgős
 Váló üzenet.
 Basta!
 Olvasom, ennyi volt.
 Rájöttem,
 Más nyelven másképp
 Fáj a múlt.

*

Berlinből hoztad,
 Azt mondtad,
 Faldarab.
 Kivésted, csak azért,
 Hogy megértsem,
 Schluss.
 Kicsit nagy falat
 Voltál te nekem,
 De elfogadom.

Ez már történelem.
Te nyugat, én kelet.
Átjárás? Nichts!
Kímérten tudatod,
Das war alles – ennyi volt.
Németül kicsit
Furcsán cseng a múlt.
Egy szerelem bukása.
Ez sem volt kőbe vésve,
Nemhogyan falba.
Berlinből hoztad,
Azt hittem, szuvenír.
Hozzád vágtam,
Hát legyen harc,
Azt mondják,
A fal mindent kibír!

*

Prágából hoztad,
Azt mondtad, jó sör.
Kézműves, barna,
Limitált.
Illik hozzánk.
De mire leszállt
A habja,
Elpárologtál te is.
Nem maradt más,
Csak a söröd
meg én.
Nem nagy öröm.
Hörpölöm.
Keserű, ütős.
Mint a hiányod.
Prágából hoztad,
Azt mondtad, finom.
Talán az is lehetne,
De csapolt hazugság
Minden szavad,
Így nem marasztaltalak.
Sörödből se kérek.
Konec. Vége.
Limitált kiadás voltunk,
Elég tán egy évre.

*

Kínából hoztad,
Azt mondtad,
Még működik,
S nekem adtad

Használatra.
Volt még benne
Fél tekercs.
Kérted, a fontos
Pillanatokat
Fotózzam csak.
Azóta kínos csend,
Nem láttalak.
Üres maradt
A tekercs fele.
Tudod, nekem
Te voltál fontos,
Így, hogy még egyszer
Lássalak,
Kínába mentem.
Visszavitettem
A gépet,
S vele együtt
Minden egyes
Retinámba égett
Kósza kis
Emléket.

*

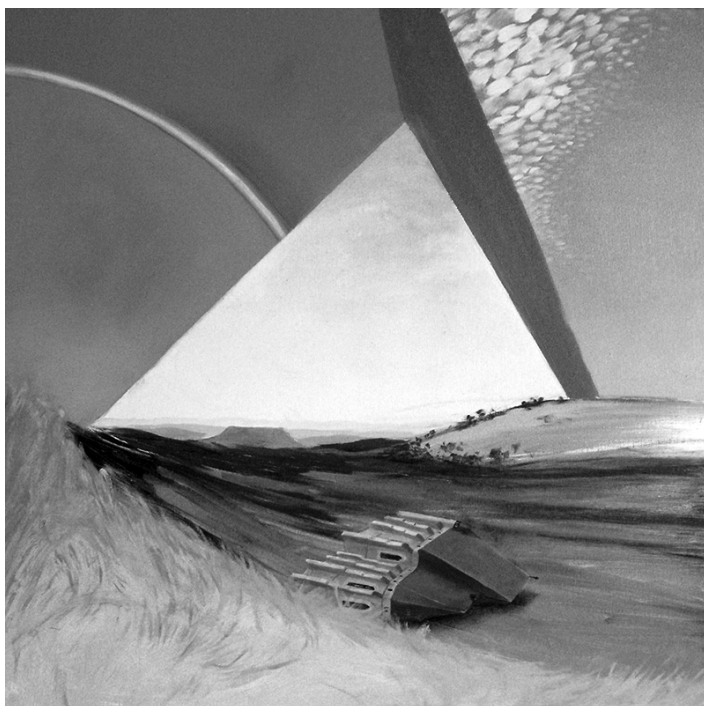
Amerikából hoztad,
Azt mondtad, nem
Made in China,
Hanem original,
Így nem olvastam el
A sok adalékanyagot,
Amivel befilterezted
Ezt az Instába illő
Fröccsentett kapcsolatot.
Sok cukorral, ízfokozóval,
Dupla adag – egynek.
Oh, my God!
Mire észrevettem,
Fast-food lettem!
Ready to go.
Fogyasztói társadalom:
A relationship is swipeolható.
Account deleted
Vagy sima unfriend.
Vár valaki más.
Amerikából hoztad,
Becsomagolom
Elvitelre.
Így már nem is fáj
Az elválás.

*

Párizsból hoztad,
Azt mondtad,
Verlaine,
És szimbolikusan
átnyújtottad.
Én bohém!
Faltam az életet,
Mint a verseid,
Majd megtanultam
Olvadni a sorok között.
Mélységek
És magasságok!
Neked én nem vagyok
Rimbaud.
Látszatboldogság volt,
Lírába sűrített közös
Talány-magány.
Párhuzamos
Poésie d'amour,
Kötetbe illő
Kírátkapcsolat.
Tudod, azt hiszem,
Az a baj, hogy nem az vagy,
Akinek mutattad magad.

*

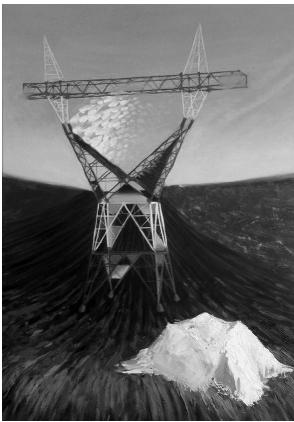
Honnan a
Francból hoztad?
Kérem én.
Ki kért?
Mikor?
Miért?
Válóügyben
Sokszor fájó
A szakítás,
Mégis, legyen.
Tudod mit?
Ne utazgass annyit!
Ennyi volt, vége,
Most már elhiszem.
Honnan
A francból hoztam?
Csodálkozva kérdezed.
Ha te sem tudod,
Én honnan tudjam?
Ne hozz semmit.
Ég veled!

GEAMBAȘU RÉKA

A KÉT VILÁG LEGJAVA?

Vállalkozói stratégiák erdélyi kisgyermekes nők körében

... kisgyerek mellett
lényegében
két stratégia közül
választanak,
választhatnak
az anyák...

6

Bevezető

■ „A két világ legjava” főként angol szöveggörnyezetben („the best of two worlds”) gyakran használt szókapcsolat azoknak a bölcs, jó stratégiai érzékkel meghozott döntéseknek a leírására, amelyek egy látszólag eldönthetetlen dilemmát, két egyformán vonzó alternatíva közötti választási lehetőséget oldanak meg. Ilyenkor az embernek nem kell semmiről sem lemondania, nemcsak „egy kicsivel” elégszik meg mindkettőből, illetve nem is a határon egyensúlyoz, hanem mindkettő legjavát kapja. Nyugat-európai kontextusban, a munka világában így szokták jellemezni például a női részmunkaidős foglalkoztatást,¹ amelytől mind a döntéshozók, mind pedig maguk az érintettek azt várják, hogy tegye lehetővé a munkapiacra és a családi életben való érdemi részvételt az anyák számára. A romániai társadalomban nem jellemezhető így a részdíjazott foglalkoztatás, tekintve, hogy az EUROSTAT adatai² szerint 2018-ban a nem mezőgazdaságban foglalkoztatott népességnek csupán 1,2 százaléka dolgozott részmunkaidőben. Egyre több anya gondol viszont így a vállalkozásindításra: olyan stratégiaként, amellyel egyszerre tud gazdaságilag aktív maradni gondoskodói szerepének betöltése mellett.

Ők az anyavállalkozók. Erdélyi magyar viszonylatban e címke alig használt, a különböző jellegű önszerveződések, hálózatok és rendezvények inkább a *női vállalkozó* kategóriát alkalmazzák. A romániai román vállalkozónők viszont, akárcsak magyarországi és más külföldi társaik a fogalom eredeti angol változatát használják szer-

vezeteik, hálózataik megnevezésére: ők a „*momprenneurök*”.³ Az anyavállalkozók – bár az irodalom nem szolgál egyértelmű fogódzókkal a definícióhoz – azok a vállalkozónők, akik jellemzően anyává válásuk után indítanak vállalkozást annak érdekében, hogy jobb munka-magánélet egyensúlyt teremtsenek. Termékeik vagy szolgáltatásaik gyakran valamilyen módon kapcsolódnak a gyerekek vagy anyaság témájához, valamint az anyává válás során megélt kreativitást bontakoztatják ki.⁴

Nemzetközi viszonylatban a szakirodalom aránylag kevés figyelmet szentel az anyavállalkozás jelenségének, és még kevésbé foglalkozik azzal empirikusan. Az angolszász társadalmakban a fogalom normatív szereppel bír főként a magasan képzett nők körében, a munka és család közötti egyensúlyt ígérve szakmai önmegvalósítás mellett.⁵ Egy francia kutatás ezzel szemben viszont azt találta, hogy általában a női vállalkozókkal szemben a *momprenneurök* idősebbek, alacsonyabban iskolázottak, és motivációik között határozottabb a kényszerek szerepe.⁶ Romániában a kontextus – értelemszerűen – más: a teljes munkaidős foglalkoztatás a norma, nagyinak tekinthető a nemi vállalkozói rés, magas a női inaktivitási ráta, a családpolitika pedig konzervatív értékeket közvetít, juttatásai az anya foglalkoztatottságához kötöttek. Mit jelent tehát ebben a társadalomban anyavállalkozónak lenni? Kik azok a női vállalkozók, akik gyereket nevelnek? Kutatásunkat elsősorban a jelenség általánosabb feltárásának vágya motiválta az erdélyi magyar társadalom vonatkozásában.

Az erdélyi magyar anyavállalkozókat megcélzó, online kérdőívvel készült vizsgálat egy nagyobb kutatási terv részét képezte, melyet az Udvarhelyszéki Kis- és Középvállalkozók Szövetsége az OTP Bank Románia támogatásával végzett. Az internetes adatfelvétel 2018 szeptemberében és októberében zajlott 224 vállalkozó anyai részvételével. A kérdőív számos témája közül itt most arra keressük a választ, hogy *milyen vállalkozói stratégiák állnak kisgyermeket nevelő nők rendelkezésére a mai erdélyi magyar társadalomban, és ezek közül melyik, illetve milyen feltételek mellett tudják „mindkét világ legjavát” biztosítani számukra*. Vagyis valóban betölti-e – és ha igen, milyen körülmények között – az anyavállalkozás azt a szerepet, melyet mind az érintettek, mind pedig a tágabb közvélekedés tulajdonít neki: az anya életminőségének javítását?

A tanulmány három részből áll: az első azt a teoretikus és fogalmi keretet vázolja, amelybe megközelítésünket ágyazzuk, a második rövidebb rész az adatfelvételt ismerteti, a harmadik pedig az empirikus eredményeket mutatja be két lépésben: előbb magát az anyavállalkozói populációt ismertette, majd arra keresve a választ, hogy milyen vállalkozói stratégiák különíthetők el a kisgyermekes, vállalkozni kívánó nők körében. Írásunkat az adatok értelmezésével, azok tágabb összefüggések közé helyezésével zárjuk.

Egy vállalkozói kategória genezise

■ Az anyavállalkozás jelensége nem új keletű, legfeljebb az elnevezés tekinthető annak. A női vállalkozók csoportján belül korábban is, akárcsak most, voltak olyanok, akik gyermekük születését követően kezdtek önálló gazdasági tevékenységbe részben vagy egészen abban a reményben, hogy így megvalósítható lesz számukra a rugalmas munkavégzés. Az a mód viszont, ahogyan a döntéshozók, a szakma vagy akár a közgondolkodás egyfajta modellként viszonyul a női vállalkozás kérdésköréhez, elválaszthatatlan az utóbbi évtizedek neoliberális kapitalizmusától. A vizsgált anyavállalkozó-fogalmat három, egymással szoros kapcsolatban álló jelenségre vezetjük vissza, melyek a globális finanszírozott kapitalizmusba ágyazottan vezettek el az anyavállalkozó erőteljes képének kialakulásához. Ez a három jelenség: a *vállalkozói életforma népszerűségének növekedése, a női gazdasági aktivitás, valamint a kétke-*

*resős családmódel*l normává válása és korunk egyre meghatározóbb *nőiség- és anyaságideál*ja, főként az ún. *intenzív anyaság*. Ezek együttesen, a globális kapitalizmus anyagi és ideológiai hatásai révén alakították ki az anyavállalkozás stratégiáját, és tették azt egyre több nő számára vonzóvá. Az alábbiakban előbb a romániai kontextust, majd ezeket az előzményeket ismertetjük röviden.

Anyaság, munkavállalás és vállalkozás Romániában

■ Romániában, akárcsak más szomszédos vagy nyugati társadalmakban, a foglalkoztatási és vállalkozási statisztikák jelentős női hátrányt mutatnak. Egy vagy több, iskola előtt álló gyerek nevelése jelentősen csökkenti a női foglalkoztatottság esélyét. A romániai Labour Force Survey adatai szerint míg a férfiak foglalkoztatottságára egyáltalán nem hat az iskoláskorúnál kisebb gyerek nevelése, a 7 évesnél kisebb gyereket nevelő anyák inaktivitási aránya mintegy 9 százalékponttal magasabb, mint a 8 éves vagy idősebb gyerekeket nevelő nőké (43,5 vs. 34,6%). Mi több, a 20 és 45 év közötti gyermektelen nők körében az inaktív aránya közel felére, 23 százalékra csökken.⁷ Emellett a nők vállalkozóvá válási esélye több mint kétszer kisebb, mint a férfiak körében (3,7 vs. 9,5% a 15-64 éves népességben) a 2018-as romániai Gender Barométer adatai szerint.⁸

Az anyák gazdasági boldogulása elválaszthatatlan attól a család- és szociálpolitikai rendszertől, amely nemcsak a transferek nagyságrendjét jelenti, hanem azok időtartamán, a jogosultak meghatározásán, valamint a gyermekgondozó intézményrendszeren keresztül alakítja a nőkkel szembeni elvárásokat, szerepeiket és lehetőségeiket. Romániában a gyerek kétéves koráig igényelhető gyermeknevelési támogatás csak a szülés előtt foglalkoztatott szülőnek (tipikusan: az anyának) jár. A „gyerekpénznek” fordított családi pótlék univerzális, de összege nagyon alacsony. A kétéves gyermeknevelési szabadságot gyakorlatilag csak az anyák veszik ki, a kötelezően az apák számára fenntartott 24 hónap legtöbbször „kárba vész”. A két évvel Románia európai viszonylatban az egyik leghosszabb nevelési szabadságot nyújtja, amely alatt a jogosultak a gyermek születése előtti jövedelmük 85 százalékát kapják. A bölcsődei férőhelyek messze elmaradnak a szükségestől. Ilyen körülmények között feltehetőleg Romániára is érvényes az a helyzet, amit Magyarország viszonylatában a Fodor–Kispéter szerzőpáros⁹ úgy jellemez, hogy az anyák közül sokan rugalmasan, otthonról, de legtöbbször informálisan, kiszolgáltatottan vállalnak munkát.

Míndezzel párhuzamosan viszont az erdélyi magyar társadalomban, akárcsak a romániaiiban általában, megnőtt a vállalkozó életforma vonzereje, illetve a férfi és női vállalkozók láthatósága. EU-s finanszírozással számtalan képzés zajlott az elmúlt években, inkubációs programok működnek, az állam ösztönző programokat szervezett, formális és informális csoportok, hálózatok és mentorprogramok szerveződnek, alulról, az érintettek kezdeményezésére, de civilek és cégek részvételével is. Amint e sorokat írjuk, a Romániai Magyar Közgazdász Társaság első alkalommal szentel külön szekciót éves vándorgyűlése keretében a női vállalkozóknak.¹⁰ Miközben tehát a romániai társadalom néhány sajátos gazdasági és szociálpolitikai jellemzővel bír, a nők helyzetében, a munka általános átalakulásaiban olyan globális folyamatokat ismerhetünk fel, melyeknek hathatós szerepe volt abban, hogy a társadalom szereplőinek figyelmét egyre inkább a vállalkozások felé irányítsa.

Vállalkozók és a vállalkozói életforma vonzereje

■ Az utóbbi évtizedekben megnövekedett a vállalkozókra irányuló tudományos és szakpolitikai figyelem szerzte a világon.¹¹ A nyugati társadalmakban az 1980-as évek-

től kezdve került fokozatosan a politikai közbeszéd központjába a vállalkozói életmód, nagyjából annak a neoliberais fordulatnak a hajnalán, amely a megszorítások hatására munkanélkülivé vált embereket arra ösztönözte, hogy maguk tegyenek saját boldogulásukért. A vállalkozói szemléletmód vonzóvá tétele az önállóság, függetlenség, törekvés dicséretét jelenti, azét az emberét, aki nem szorul állami támogatásra, hanem proaktívan veszi kezébe sorsát. A vállalkozó-központúság¹² sajátos változatának lehettünk szemtanúi a volt szocialista országokban, ahol a rendszerváltás veszteségeinek gyakran éppen a rugalmasság, felelősség, tettekérség – vagyis a vállalkozói szellem – hiányát rótták fel.¹³ Vagyis a közbeszédben és a politikai diskurzusokban az önállóság, a rugalmasság ethosza nem más, mint az egyéni boldogulás felelőségének individualizálása.

A női gazdasági aktivitás normája

■ A nők gazdasági termeléshez való hozzájárulása világszerte és évtizedek óta növekszik, egyre láthatóbb helyet foglalva el a vállalkozói világban is. A 20. század derekától a piacgazdaságok és a szocialista rendszerek ugyan eltérő modelleket kínáltak a nők számára a munkaerőpiacon, mára viszont lényegében a nyugati társadalmak egyik megkérdőjelezhetetlen normájává vált a kétkeresős családmódel. Ennek ellenére a foglalkoztatás terén a nemi egyenlőtlenségek tartóssága egyfajta *megrekedt forradalomról* tanúskodik, néhány szakértő pedig úgy vélekedik, hogy az egyre javuló női vállalkozói hajlandóság egyben egyfajta reakció is a munkahelyi diszkrimináció különböző formáira, mint a nemi bérrés, az anyasági hátrány (angolul: motherhood penalty) vagy az üvegplafon-effektus.¹⁴

Nőiség- és anyaságideálok

■ Végül az anyavállalkozói stratégia népszerűvé válását napjaink domináns nőiség- és anyaságnormái is elősegítették. Röviden, a mai nyugati világban, és ez lényegében Romániában sincs másként, a társadalom a nőktől egyszerre két – a reprodukzív és a termelő – szerep betöltését várja el, mindez pedig kiegészül az ún. intenzív anyaság ideáljával. Orgad szerint a nyolcvanas, kilencvenes évek „szuperanya” vagy „karrierépítő” anya képével szemben a kétezres évek óta a „választás feminizmus” („choice feminism”) hatására erőteljesebb normatív szereppel bír a rugalmas, egyensúlyozó, aktív anya alakja. Mindezt erősen átítatja az az individualista szemlélet, mely szerint a megfelelő életmód kizárólag választás, jó döntések függvénye: a ki-egyensúlyozott élet egyéni érdem.

Ez a megközelítés nem vesz tudomást sem a strukturális kényszerekről, mint például a hosszú munkaórák kultúrája vagy az osztályhelyzet következményei, sem arról, hogy az a szerepelvárás, amelyet a társadalom a nőkkel szemben támaszt, nemcsak hogy ellentmondásos, hanem lényegében kivitelezhetetlen. A neoliberais ideológia, amely az ember értékét a fizetett munka világában betöltött szerephez köti, az önmegvalósító nőt helyezi középpontba, ezzel párhuzamosan viszont az anyai szerephez olyan elvárásokat kapcsol a társadalom, amelyek a gyermek „bevállalását”, későbbi érvényesülését szülői, de inkább anyai felelősségként definiálja.¹⁵

Ezek a szerepelvárások nyilván rétegzettek: a sikeres, önmegvalósító, harmonikusan egyensúlyozó nő képe magasan képzett, középosztálybeli, mint ahogy a válaszkész anyaság normája is: ahogy egy brit sajtóelemzés kimutatta, az otthon maradó (főállású) középosztálybeli anya képével szemben a munkásosztálybeli (gyakran egyedülálló) otthon levő anya a Másik, aki nem a minőségi szülőiséget képviseli.¹⁶ Az *intenzív* vagy *koncentrált nevelés* normája ugyanígy a középosztálybeli szülőket cé-

lozza meg, a nevelés tétjét abban látatva, hogy sikerül-e megőrizni gyermekük középosztálybeli kiváltságait vagy akár javítani társadalmi pozícióját.¹⁷ Mindezeket az ellentmondásos elvárásokat a kétezres évek óta társadalmi szinten is rendkívül népszerű liberális vagy populáris feminizmus táplálja, valamint maguk az állam intézményei is, amelyek az ún. „új szexuális szerződés” révén olyan sikerrecepteket kínál a nőknek, amelyekkel egyszersmind a nemi egyenlőtlenséget is bebetonozzák¹⁸.

A kontextus: a neoliberális financializált kapitalizmus

■ A fenti jelenségek elválaszthatatlanok attól a tágabb neoliberális gazdasági rendszertől, amelyet jelen írásban Nancy Fraserre hagyatkozva ismertetünk. Nyugaton a hetvenes évek után bekövetkezett neoliberális fordulat (mely a volt szocialista országokban csak a rendszerváltást követően bontakozhatott ki) az állam közszolgáltatásokból való kivonulását, megszorításokat és deregulációt hozott, lényegében a piac kizárólagosságára támaszkodva. Ez vezetett a kapitalizmus e szakaszában a tőke és gondoskodás közötti ellentmondáshoz, melynek lényege, hogy míg „az állam externalizálja, és a családokra és közösségekre hárítja a gondoskodási feladatokat, addig ezzel párhuzamosan fokozatosan csökkenti ezek képességét, hogy e feladatokat ellássák” (saját fordítás G. R.).¹⁹ A kortárs gazdasági rendszer anyagi síkon a bérszínvonalak, a közszolgáltatások piaci szolgáltatássá válása révén tartja fenn a kétkeresős családmódellet elterjedtségét. Ezzel párhuzamosan az önfejlesztés, az individualizmus, az önmegvalósítás, asszertivitás narratívája egyfajta pozitív pszichológiai köntösbe csomagolva további fontos táptalaja az anyavállalkozói szemléletnek. Az egyén kizárólag maga felelős életéért, a kudarcok saját hibás döntéseinek következményei, ez a szemlélet pedig nem hagy teret annak átbeszélésére, hogy milyen strukturális keretek és kényszerek között kell az egyes anyagi helyzetű, iskolázott-ságú, børszínű stb. embereknek érvényesülniük.

Az anyavállalkozó (népszerű) szerepéhez tehát a vállalkozói életforma normatív ereje, a női munkavállalás normája, valamint az ellentmondásos, egyszerre termelésre és gondoskodásra buzdító anyaságideálok vezettek, mélyen a neoliberális kapitalista rendszerbe ágyazottan, amely mind materiálisan, mind pedig ideológiai síkon táplálja az egyszerre szakmai sikerekre, anyagi függetlenségre vágyó, de gyermekeik jövője miatt is aggódó anyákban a vállalkozás pozitív képét. A vállalkozást indító kisgyermekes anyák számára tehát ez az életforma elsősorban a munka és magánélet egyensúlyával kecseget úgy, hogy közben a szakmai és kreatív kiteljesedés örömeit is megélhetik. Milyen utak és lehetőségek állnak azonban e nők előtt az erdélyi (magyar) társadalomban? Mivel kecsegetnek ezek az utak: megvalósul a *mindkét világból a legjobbat* vágya? Az alábbiakban erre keressük a választ.

Módszertan és populáció

■ Adatfelvételi módszerül az online kérdőívet választottuk, melyet a célpopuláció tagjainak 2018 szeptemberében és októberében volt alkalmuk kitölteni. Az internetes kutatás mellett több érv is szól: az első, hogy ekkoriban vált egyre láthatóbbá és sikeresebbé az a Facebook-közösség, amely *Női vállalkozók Erdélyben* név alatt többnyire a gyermeket nevelő női vállalkozókat szólította meg. Célunk ebben az értelemben az volt, hogy ebben az alulról jövő szervezkedésben részt vevő, aktív vállalkozónőket érjük el. A második, hogy korábbi tapasztalataink, illetve az irodalom tanúsága szerint is az anyavállalkozók nagy része munkáját interneten keresztül végzi. A harmadik pedig, hogy nem ismerve az alapsokaság jellemzőit, könnyebbnek tűnt az online térben működő csoportok, csomópontok révén megkísérelni megszó-

lítani a válaszadókat. Ilyen értelemben a minta, amelyen dolgozunk, nem tekinthető reprezentatívnak – annak ellenére, hogy a csoporton belül mindenki számára adott volt a válaszadás lehetősége, aki a kritériumoknak megfelelt.

A kérdőívet összesen több mint 300-an töltötték ki, közülük azonban teljes egészében 224-en. A már említett csoporton kívül számtalan fórumon, honlapon reklámoztuk a kérdőívet, nyereséggel is ösztönözve a válaszadást. A válaszadóknak közel fele tagja az említett csoportnak, ami azt jelenti, a kérdőív népszerűsítése azon kívül is sikeres volt. Fontos megjegyezni, hogy a felhívásban azt kértük, a gyermeket nevelő (vagy gyermeket váró) és formálisan is bejegyzett vállalkozást működtető nők válaszoljanak. A kitöltők főként székelyföldiek és Kolozs megyeiek voltak, egytizedük pedig Erdélyen kívülről töltötte ki a kérdőívet.

Kik az erdélyi magyar anyavállalkozók?

■ A válaszadók csoportja a legfőbb szociodemográfiai jellemzők szerint meglehetősen homogén: zömében városi, harmincas éveik végén járó, házaspáros, átlagosan 1,8 gyermeket nevelő, diplomás, korábban alkalmazottként dolgozó, az átlag fölötti családi jövedelemmel rendelkező és az anyagiakkal elégedett anyák azok a *mompreneur*ök, akik kitöltötték a kérdőívet. Kedvező anyagi helyzetük annak ellenére is általános, hogy a férfiek összességében kisebb arányban végeztek egyetemet. A megkérdezettek által birtokolt kulturális tőkét nemcsak a diploma (sőt, az esetek több mint egyharmadában posztgraduális végzettség) adja, hanem magas színvonalú román és más idegen nyelvi kompetenciáikban is mérhető.

A ma már vállalkozást működtető nők kiterjedt munkaerőpiaci tapasztalattal rendelkeznek, mi több, legutolsó munkahelyükön egyharmaduk vezető pozícióban dolgozott. A vállalkozásindítás előtt csupán 7 százalékuk nem dolgozott egyáltalán, háromnegyedük pedig nem inaktív időszakban (vagyis GYES, tanulás vagy főállású anyaság mellett), hanem alkalmazotti státuszukat felváltva lettek önfoglalkoztatók. A kérdezettek legutolsó munkahelye egyötöd arányban a közsférában, 23%-uk multinacionális közegben, közel 40 százalékban pedig valamely romániai cégnél volt. A gyermek melletti vállalkozás nem tekinthető a külföldről hazaköltözők tipikus stratégiájának: mintánkban alacsony, 5-7% körüli azok aránya, akik a cégalapítást megelőzően külföldön éltek.

Ami viszont kétségtelenül a legmeglepőbb adat, az az, hogy a válaszadók 59 százalékának a vállalkozás csak az egyik jövedelemforrása, mellette valamilyen más munkát is végeznek az anyavállalkozók. Az már sajnos egy következő kutatásra marad, hogy az egyes pénzkereseti tevékenységek relatív súlyát, illetve jellegét megvizsgáljuk: melyik az elsődleges, és melyik a másodlagos. Az azonban mindenképpen kijelenthető, hogy az anyavállalkozók egy jelentős része részidős, több lábbon álló, akár óvatosnak is nevezhető vállalkozó. A jelenség, bármi legyen is az adekvát interpretáció, nem egyedülálló. Hanna-Mari Ikonen egy finnországi vizsgálat alapján azt állapította meg, hogy az általános képzetekkel ellentétben sok esetben a vállalkozás és az alkalmazotti lét, illetve jövedelmek nem egymással szemben álló, egymástól élesen elválasztható, hanem ugyanabban az életútban egymással váltakozó, sőt sokszor egyidejű tevékenységek. Igaz, leírását elsősorban alacsonyan képzett, vidéki nőkre vonatkoztatja, akik jobbára prekár munkapiaci helyzetben vannak, ám mindennek feltétele, hogy az ún. *vállalkozói gondolkodásmód* („entrepreneurial mindset”) ma már mindenkivel, az alkalmazottként dolgozókkal szemben is elvárás.²⁰

A több lábbon állásnak kétségtelenül jelentős szerepe van abban, hogy a mintánkba került „anyavállalkozások” zöme mikrovállalkozás vagy önfoglalkoztatás formáját ölti: átlagosan négy alkalmazottal működnek, 60 százalékuknak az egy évvel korábbi

forgalma 20 000 euró alatt volt. A cégek 60 százalékát az anyák egyedül birtokolják, ugyancsak ennyien nyilatkoztak úgy, hogy ha jogi értelemben nem is, de lényegét – együttműködés, rokon segítség – tekintve családi vállalkozás. A vállalkozók elsősorban többségének legfeljebb egy évre volt szüksége ahhoz, hogy az ötlet megszületését követően bejegyezze a céget, ami arra utal, hogy nem jellemző a hosszas informális működés a hivatalos cégalapítás előtt. A vállalkozásindítás nem bizonyult túlságosan tőkeigényesnek, hiszen a vállalkozók háromnegyede saját erőforrásból oldotta ezt meg, egyharmaduk bevont családi tőkét is, egyötödüknek pedig egyáltalán nem volt szüksége tőkére. Elemzők szerint a vállalkozóvá válásnak ez az alacsony küszöbbe igencsak kedvez a nőknek, anyáknak, hogy elinduljanak ezen az úton, másrészt viszont a magasabb pályaelhagyást is magyarázza.

Az utóbbi időszakban egyre több kutató hívja fel a figyelmet arra, hogy a vállalkozáskutatások a női vállalkozókat a Másikként, de egyben másodlagosként is definiálják férfitársaikhoz képest, a cégek néhány olyan mérhető teljesítményére szorítva az elemzések során, amelyek alapján a nők cégei könnyebben elkönnyvelhetők mint kevésbé versenyképes vállalkozások.²¹ Mi több, e jellemzőket sokszor a biológiai nemmel magyarázzák, a nők vélt vagy valós jellemzőivel (mint alacsony kockázattűrés, óvatosság, „nem megfelelő célok” stb.), megfedkezve arról, hogy eltérő kontextusokban és erőforrások birtokában kezdenek vállalkozásba nők és férfiak. Az erdélyi magyar anyavállalkozók esetében is látható, hogy „a kispályán játszás” nem valamiféle biológiai vagy tanult kishitűség következménye, hanem például azzal is magyarázható, hogy ezek a vállalkozások olyan ágazatokban működnek, amelyekben eleve kisebbek a cégek, alacsonyabb forgalmat bonyolítanak: ezek főleg a munka intenzív szabadidős, szakmai, kreatív szolgáltatások vagy a kereskedelem. Továbbá azt is látjuk, hogy a vállalkozás érintetlenül hagyja a családokban a hagyományos munkamegosztást: az esetek 60-70 százalékában mindig vagy rendszerint az anya marad otthon a beteg gyermekkel, végzi a házimunkát vagy a gyerekekkel kapcsolatos gondoskodási feladatokat.

Annak ellenére, hogy a minta viszonylag homogén, a következőkben mégis arra vállalkozunk, hogy megvizsgáljuk, a kutatásba bekerült anyavállalkozók milyen nagyobb csoportokba sorolhatók: beazonosíthatók-e eltérő stratégiák, amelyek mentén a vállalkozás világában részt vesznek.

Vállalkozói stratégiák kisgyermekes nők körében

■ A vizsgált népesség három jól elkülöníthető csoportból áll, ha azt nézzük, milyen főbb vállalkozói döntéseket hoztak meg. Ennek érdekében olyan klaszterelemzést végeztünk, melybe a következő változókat vontuk be: (1) egyéni vagy társas vállalkozás-e; (2) a céges tulajdonrész nagysága (%); (3) a vállalkozásban végzett munka időtartama heti szinten (óraszám); (4) a családi bevételhez való hozzájárulás mértéke (%); (5) 7 éves vagy annál kisebb gyermek nevelése.

A klaszterelemzés segítségével elkülönített három csoport lényegében három vállalkozói stratégiára is utal. Az első a valamelyest idősebb, gyakorlottabb, önállóan dolgozó nőké, akik nagyobb gyerekeket nevelnek; a második a legtipikusabb „mompreneur”-csoport: kisgyerek mellett egyedül dolgoznak, részdíjben; a harmadik pedig az a stratégia, amely kisgyerek mellett a vállalkozást társakkal vagy egy családi cég keretében képzelel el. Az alábbiakban a három stratégiát ismertetjük röviden.

Tapasztaltabb vállalkozónők	Pályakezdő önálló szabadúszók	Pályakezdő csapatjátékosok
<ul style="list-style-type: none"> • a minta 40%-a • jobbra egyedüli tulajdonosok (átlagosan 98%-os tulajdonrész) • családi bevételhez való hozzájárulás: 65% • heti munkaidő: 50 óra • 7 év alatti gyerekek: 18% 	<ul style="list-style-type: none"> • a minta 20%-a • egyéni vállalkozások (100%) • családi bevételhez való hozzájárulás: 22% • heti munkaidő: 22 óra • 7 év alatti gyerekek: 79% 	<ul style="list-style-type: none"> • a minta 38%-a • társas és családi vállalkozások (tulajdonrész: 48%) • családi bevételhez való hozzájárulás: 39% • heti munkaidő: 28 óra • 7 év alatti gyerekek: 63%

A táblázatban átlagok láthatók, és csak a statisztikailag szignifikáns különbségeket tüntettük fel.

Tapasztaltabb vállalkozónők

■ A minta legnépesebb csoportja: átlagéletkoruk 41 év, nagyobb gyerekeket nevelnek, egyedül vállalkoznak, átlagosan 8-9 éve. A nagyobb tapasztalat ellenére ezek is kis cégek, átlagosan három alkalmazottal. Felülreprezentáltak a 20 000 eurónál kisebb éves forgalmat bonyolítók, de viszonylag nagy a szórás, így jócskán találunk nagyobb cégeket is. Erre a csoportra jellemző leginkább az, hogy a vállalkozást nem előzte meg alkalmazotti tapasztalat, így az is elképzelhető az adatok alapján, hogy maga a cégalapítás nem áll kapcsolatban a gyermekvállalással. Ezek a vállalkozások a turizmus, pénzügy, oktatás területén működnek, tehát javarészt a szolgáltatások terén, és jellemző rájuk az, hogy a vállalkozónő tulajdonosok kevés feladatot szerveznek ki – ezzel magyarázható az 50 órás átlagos heti munkaidő. A motivációk terén nem találtunk szignifikáns eltéréseket, az viszont látható, hogy bár egyedül dolgoznak, e nők vállalkozócsaládok tagjai, hiszen a férjek körében magas az önfoglalkoztatók és vállalkozók aránya.

Pályakezdő önálló szabadúszók

■ Ők a tankönyvi értelemben vett mompreneurök: a legfiatalabbak (átlagosan 37,5 évesek) közel 4 éve vállalkoznak, átlagosan egynél is több (a másik két csoporttal összehasonlítva a legtöbb) iskoláskor előtti gyerekük van, egyedüli alapítóiuk cégeiknek, vagy önfoglalkoztatóként dolgoznak, ami nem zárja ki azt, hogy családtagjaik, adott esetben ne vennének részt a céges munkában. Önmagukon kívül nincs más alkalmazottjuk, és az éves forgalom szinte minden esetben 20 000 euró alatt van. Az előző csoporthoz hasonlóan ezek a vállalkozónők is tipikusan valamilyen – szakmai, tudományos művészeti, kreatív – szolgáltatást nyújtanak. Érdekessége e csoportnak, hogy felülreprezentáltak benne azok a nők, akik korábban huzamosabb ideig éltek külföldön.

Pályakezdő, szenvedélyes mompreneuröknek is nevezhetnénk őket, tekintve, hogy ebben a csoportban a legerősebbek az altruista, ügyeket képviselő motivációk: ezek a vállalkozónők korábbi hobbiukat fejlesztették tovább, és fontos társadalmi jobbító szándékkal láttak munkához. Mindazonáltal, bár kiemelten elégedettek azzal az idővel, amelyet a kedvelt dolgokkal tölthetnek, körükben mértük a legalacsonyabb fokú elégedettséget a cég teljesítményével.

Pályakezdő csapatjátékosok

■ Az előző csoporttal sok tekintetben hasonló összetételű vállalkozói kategória ez: átlagosan 38 évesek, kisgyerekesek, heti átlagban több időt (28 órát) tudnak a vállalkozásra fordítani, és a családi jövedelemhez való hozzájárulásuk is magasabb. A leglényegesebb különbség az előző anyavállalkozói csoporthoz képest az, hogy ezek a nők, akár alapítók, akár már létező cégekhez csatlakoznak, a társas vagy családi vállalkozásban látják a számunkra legmegfelelőbb stratégiát. A cégek átlagosan 9 éve működnek, nagyobb arányban tőkeintenzívebb ágazatokban (ipar, kiemelten építőipar, szállítás, turizmus), 6,3 főt foglalkoztatnak, és nagyobb forgalmat is generálnak. A férjek körében nagy arányban találunk vállalkozókat és gazdálkodókat, akik egyben a nők cégtársai vagy besegítői is. A motivációk tekintetében e csoportra az jellemző, hogy egyfajta kényszerként a korábbi munkahellyel való elégedetlenség irányította e nőket a vállalkozás irányába.

Miről árulkodik e három csoport?

■ Mit mond el tehát mindez általában a vállalkozni kívánó, kisgyermeket nevelő nők lehetőségeiről a mai erdélyi (magyar) társadalomban? Ha figyelmünket kifejezetten a legtöbb gondoskodási feladatot jelentő, statisztikák szerint is legrosszabb munkaerőpiaci helyzetben levő kisgyerekes nőkre korlátozzuk, akkor azt látjuk, hogy két stratégia áll rendelkezésükre, amennyiben önálló munkavégzésre vállalkoznának. Az egyik az inkább kis léptékű, céljai iránt elkötelezett önálló vagy egyéni vállalkozás, amelyet részmunkaidőben is lehet végezni, de amely elégedetté a vállalkozónőt igazán a személyes egyensúly megteremtése és kevésbé a cég teljesítménye okán teszi. A másik egy sokkal pragmatikusabb stratégia, amely a korábban megtapasztalt munkaerőpiaci, az alkalmazotti lét nehézségeire adott válasz, és amely a korlátozottan munkára fordítható idő alatt magasabb jövedelmet (pontosabban: a családi költségvetéshez nagyobb hozzájárulást) ígér egy nagyobb (és maszkulinabb ágazatban működő) cég keretében.

Nagyon fontos hozzátenni a fennebb megrajzolt vázlatához azt, hogy mindezek az Erdélyben élő magyar középosztály lehetőségei. Emlékeztetőül: mintánkban szinte kizárólag diplomás, románul és egy vagy több idegen nyelven jól beszélő, nagy arányban városi, az átlagnál lényegesen jobb anyagi helyzetben levő nők vannak. Korábbi elemzésekből tudjuk, hogy a társadalom fontos szegmensét jelentő, alacsony iskolázott, falusi, sokgyermekes nők körében a leggyakoribb kényszerpálya az inaktivitás, vagyis a munkaerőpiacról való hosszú távú kiszorulás.²² Továbbá, bár az adatok szintjén erre nem volt lehetőségünk kitérni, az anyavállalkozók gazdasági tevékenységük ellenére is maguk végzik a családi, háztartási gondoskodási munkák nagy részét.

A mai nők helyzetéről, esélyeiről szóló nagy társadalmi narratívák központi eleme a választás, a választás lehetősége, illetve az, hogy a siker kizárólagos feltétele maga az egyén: jó tervezése, egyensúlyozása, asszertivitása és kitartása, a kudarcért pedig csak ezek hiánya tehető felelőssé. Amint a már korábban idézett brit sajtóelemzés rámutatott, ma sem a nyilvánosságban, sem egyéni szinten nem beszélünk a strukturális kényszerekről, amelyek keretet szabnak lehetőségeinknek: az egyes szerzők szerint „mérgezőnek” nevezett, hosszú munkaórákat követelő munkavégzés normája, a gondoskodási munka hagyományos, nőket terhelő megosztása, a munkaerőpiac, a gyermekgondozási intézmények szűkös kínálata és így tovább.

Wilton szerint a neoliberalizmus ma az anyáknak három lehetőséget kínál: „dobd be magad” (lean in), vállalkozz (válj mompreneurré) vagy lépj ki (opt out).²³ Mi ebben a kutatásban a középső stratégiát vizsgáltuk meg erdélyi vonatkozásban. Azt ta-

láltuk, az internetes közegben aktív, az alakuló hálózatokban részt vevő anyavállalkozók a társadalmi ranglétra felsőbb rétegeiben élnek, vagyis ez a stratégia feltehetően csak számukra megvalósítható. Azt is láttuk azonban, hogy nagy részük egyébjövedelemforrást is fenntart, bár nem tudjuk, melyik az elsődleges, és melyik a „tartalék”. De ami a legfontosabb, hogy kisgyerek mellett lényegében két stratégia közül választanak, választhatnak az anyák, ha nem szeretnék alkalmazotként folytatni: önállóan látnak neki, szenvedélyüket, kreativitásukat csatornázza a vállalkozásba, ami azonban egy időre legalábbis tartósítja másodlagos keresői státuszukat a családon belül, vagy csatlakozhatnak nagyobb, anyagi értelemben sikeresebb vállalkozásokhoz.

Az interpretációk mindaddig természetesen nem véglegesek, amíg kvalitatív módszerrel a számok mögé nem nézünk. A két út, mely az anyavállalkozók előtt áll, értelmezhető úgy is, hogy munka–magánélet egyensúlyhoz ugyan nem feltétlenül vezetnek, jobb életminőség, személyes egyensúly az önálló, kis léptékű vállalkozástól, számokban jobban kifejezhető céges teljesítmény pedig a társas és családi vállalkozásoktól remélhető. Vagyis bizonyos értelemben választani kell: a személyes és szakmai elégedettség nem valósítható meg egyetlen stratégia keretében. Értelmezhető viszont másként is: van itt egy anyavállalkozói csoport, amely kis léptékben végzi tevékenységét, részdíjban, és amely egy *trade-off* keretében lemond a nagy számokról a kedvtelés és a gondoskodásra fordítható több idő érdekében. Ez a kockázatvállaláson alapuló, növekedésre törekő vállalkozói aspirációk egy alternatívája is lehet, amelynek a jövőben tovább erősíthető a legitimitása. Mindezek a jelentéstulajdonítások azonban szükségszerűen önkényesek és spekulatívak maradnak, amíg az érintettek személyes megkérdezése révén fel nem tárjuk, hogyan élik meg, hogyan látják saját helyzetüket az anyavállalkozók.

■ JEGYZETEK

1. Lásd például Chris Higgins – Linda Duxbury – Karen Lea Johnson: *Part-time work for women: Does it really help balance work and family?* Human Resource Management 2000. 1. 17–32.
2. Az EUROSTAT adatai itt tekinthetők meg: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
3. A romániai, jobbára román nemzetiségű nőket tömörítő csoport a www.mamprenoare.eu, a hasonló magyarországi, eddig csak Facebookon működő hálózat *Momprenuers – magyar vállalkozó anyukák* név alatt működik.
4. A megfogalmazás Keveházi Kata korábbi szóbeli közléséből származik.
5. Lásd például Orgad 2019-es könyvét, amelyben azt vizsgálja, hogy milyen perspektívákat nyújt az anyavállalkozás huzamosabb ideig főállású anyaként élő, korábban vezető pozícióban dolgozó nők számára: Shani Orgad: *Heading Home: Motherhood, work and the failed promise of equality*. Columbia University Press, New York, 2019 (a továbbiakban: Orgad 2019).
6. Katia Richomme-Huet – Virginie Vial – Aude d`Andria: *Mumpreneurship: a new concept for an old phenomenon?* International Journal of Entrepreneurship and Small Business, 2013. 2. 251–275.
7. Az adatok forrása az EUROSTAT által rendelkezésre bocsátott Labour Force Survey 2015-ös adatbázisa.
8. A Gender Barométer adatbázisa letölthető a kutatást megrendelő Filia nevű szervezet honlapjáról: <https://centrulfilia.ro/barometru-de-gen-romania-2018/>.
9. Fodor Éva – Kispéter Erika: *Making the “reserve army” invisible: Lengthy parental leave and women’s economic marginalisation in Hungary*. European Journal of Women’s Studies 2014. 4. 382–398.
10. A program itt tekinthető meg: www.rmkt.ro.
11. Colette Henry – Kate Johnston: *Introduction*. In: Nancy M. Carter – Colette Henry – Barra Ó Cinnéide – Kate Johnston: *Female Entrepreneurship Implications for education, training and policy*. Routledge, London, 2007. 1–6. (a továbbiakban Henry–Johnston 2007). Ezt jól jelzik egyebek mellett az 1999 óta folytatott Global Entrepreneurship Monitor-kutatások vagy a vállalkozások gazdasági-jogi környezetét leírni kívánó, világszerte *Doing Business*-jelentések.
12. Az angol nyelvű *entrepreneurialism* fogalma beszédesebb, de magyarra nehezen fordítható: azt a normát írja le, amelyet az egyénnel szemben a mai társadalom támaszt, amelynek értelmében mindenkinek magát egyfajta vállalkozói szellemben kellene „menedzselnie”.
13. Orgad 2019; Nicolette Makovicky: *Introduction: Me, Inc.? Untangling Neoliberalism, Personhood and Postsocialism*. In: Uő. (ed.): *Neoliberalism, Personhood, and Postsocialism. Entreprising Selves in Changing Economies*. Ashgate, Surrey-Burlington, 2014. 1–16; Alison Stenning: *Where is the Post-socialist Working Class?: Working Class Lives in the Spaces of (Post)-Socialism*. Sociology 2005. 5. 983–999.
14. Christy Glass – Fodor Éva: *Public Maternalism Goes to Market: Recruitment, Hiring, and Promotion in Postsocialist Hungary*. Gender and Society 2011. 1. 5–26; Henry–Johnston 2007.

15. A szakirodalom ennek leírására egyre több kifejezést használ: a helikopter-szülőség, az ún. „koncentrált nevelés” („concerted cultivation”), a gyermek teljesítményével büszkélkedő sharenting stratégia stb. Mindezt fontos azzal kiegészíteni, hogy a nevelés sikerességét olyan korban teszik kizárólag a szülőktől függővé, amelyben az állam és a közösség egyre kisebb szerepet vállal intézményei révén a nevelésben (lásd az egyre romló színvonalú közoktatást).
16. Shani Orgad – Sara De Benedictis: *The “stay-at-home” mother, postfeminism and neoliberalism: Content analysis of UK news coverage*. *European Journal of Communication* 2015. 4. 1–9.
17. Orgad 2019.
18. Angela McRobbie: *TOP GIRLS?* *Cultural Studies* 2007. 4–5. 718–737.
19. Nancy Fraser: *Contradictions of Capital and Care*. *New Left Review* 2016. 99–117, 104.
20. Hanna-Mari Ikonen: *Precarious work, entrepreneurial mindset and sense of place: female strategies in insecure labour markets*. *Global Discourse* 3. évf. 3–4. 461–481.
21. Lásd Helene Ahl összefoglalását: *Why research on women entrepreneurs needs new directions*. *Entrepreneurship Theory and Practice* 2006. 5. 595–621.
22. Geambaşu Réka: *Patriarchátus a háztartás falain belül és kívül. Nemi egyenlőtlenségek az erdélyi munkaerőpiacon*. *Erdélyi Társadalom* 2008. 1–2. 117–146.
23. Shauna Wilton: *Momprenuers, Leaning In, and Opting Out: Work/Family Choices under Neoliberalism*. *Atlantis* 2017. 2. 191–204.

DÉZSI-BENYOVSZKI ANNAMÁRIA – SZABÓ TÜNDE PETRA

VÁLLALKOZÓI AKTIVITÁS

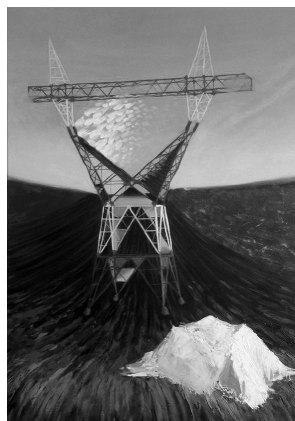
Nemek közti különbségek

A nemzetközi kutatás koncepcionális modellje

■ A Global Entrepreneurship Monitor (Globális Vállalkozói Monitor, GEM) a világ legnagyobb, vállalkozói adatokat tartalmazó információforrása; 1999-ben indult tíz ország részvételével a London Business School és a Babson College kezdeményezéseként; 2018-ban 49 országban zajlott kutatás. Románia 2007-ben csatlakozott, és 2015-ig minden évben részt vett a felmérésekben. Ezek eredményeiről a Dézsi-Benyovszki-Szabó-Györfy-Nagy (2017) tanulmányban olvashatunk. A standardizált adatfelvételek, valamint a minden évben azonos formában feltett kérdések teszik lehetővé az országok összehasonlítását és a változók időbeli alakulásának nyomon követését.

A GEM-kutatás adatgyűjtési célkitűzései a következők: 1) a vállalkozói attitűdök, a vállalkozói tevékenység és a vállalkozói aspirációk országok közötti különbségeinek mérése; 2) a nemzeti szintű vállalkozási aktivitás természetének és befolyásoló tényezőinek az azonosítása; 3) a vállalkozás ösztönzését elősegítő gazdaságpolitikák azonosítása és kutatása (Kelley-Singer-Herrington 2016).

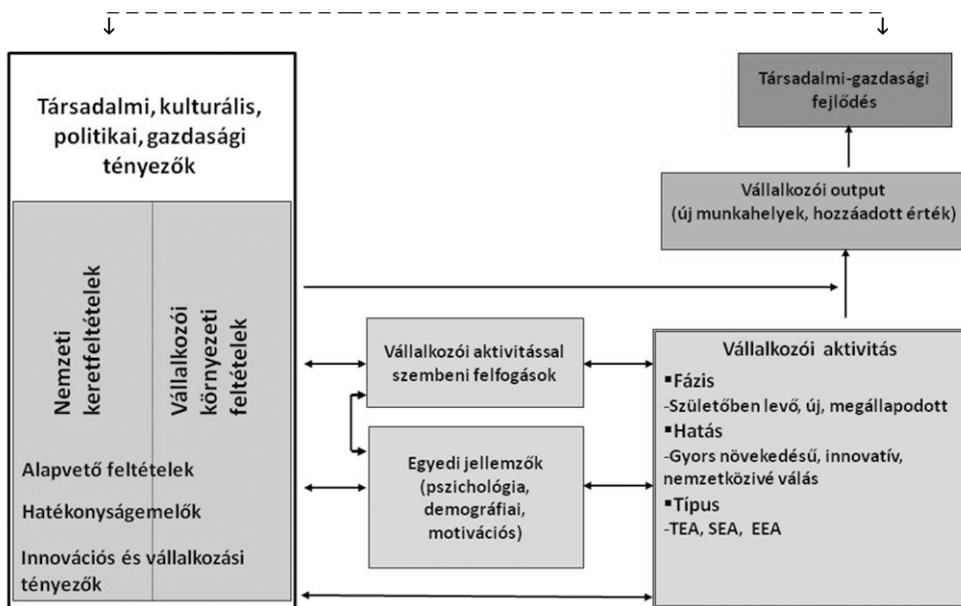
A kutatás elméleti alapjául a GEM-koncepcionális modellje szolgál (lásd 1. ábra), amely az általános társadalmi, kulturális, politikai és gazdasági tényezők, illetve és a keretfeltételek összefüggéseit ábrázolja. Ezek befolyásolják az adott ország lakosságának vállalkozáshoz fűződő attitűdjeit, a vállalkozói aktivitást, a vállalkozói adottságokat és a vállalkozói aspirációkat. A keretfeltételek az egyes országok fejlettsége függvényében eltérő

A megkérdezett személyek szerint a romániai társadalom pozitívan ítéli meg a vállalkozókat, illetve vállalkozásokat.

módon és mértékben befolyásolják az elsődleges gazdaságot, amely már régebben alapított, 42 hónapnál idősebb, megállapodott cégekből áll. Mind a vállalkozás, mind az elsődleges gazdaság megállapodott vállalatai hatással vannak a gazdasági növekedésre. A keretfeltételek eltérő módon hatnak a különböző fejlettségű országokban. Az alapvető feltételek az erőforrás-vezérelt országok esetében elsődlegesek, a hatékonyságemelő a közepesen fejlett, hatékonyság-orientált nemzetek esetében kulcsfontosságúak. A legfejlettebb, innováció-vezérelt országoknál pedig az innováció és a vállalkozási tényezők befolyása erősödik fel (Szerb-Petheő 2014).

GEM-koncepcionális modell

Forrás: Kelley-Singer-Herrington 2016

A GEM meghatározása szerint vállalkozásnak tekinthető minden új üzleti egység létrehozási kísérlete magánszemélyek, csoportok vagy már létező üzleti vállalkozások által. A GEM által alkalmazott mutatószámok a következők (a 18–64 év közötti válaszadók százalékában kifejezve):

– *születőben levő vállalkozói ráta*: a válaszadó új vállalkozás indítása céljából az utóbbi 12 hónapban konkrét lépéseket tett (például telephely keresése, üzleti terv készítése), a tervezett vállalkozásban a válaszadó teljes vagy részleges tulajdonnal rendelkezik, a vállalkozás az utóbbi három hónapban még egyetlen alkalommal sem fizetett béreket;

– *új vállalkozói ráta*: a válaszadó jelenleg egy új vállalat tulajdonosa/menedzsere (legalább három hónapja, de legfeljebb 42 hónapja fizet béreket);

– *kezdő vállalkozói ráta*: a fenti két mutató összege, azzal a megjegyzéssel, hogy ha egy vállalkozó egyben születőben levő és új vállalkozó is, akkor csak egyszer vesszük figyelembe a mutatók kiszámításánál;

– *lehetőségmotivált kezdő vállalkozói ráta*: azon kezdő vállalkozók aránya, akik azért vállalkoznak, hogy jövedelmüket szinten tartsák, növeljék vagy függetlenséget érjenek el;

– *kényszermotivált kezdő vállalkozói ráta*: azon kezdő vállalkozók aránya, akik azért vállalkoznak, mert nincs más megélhetési lehetőségük;

– *megállapodott vállalkozói ráta*: a válaszadó jelenleg egy megállapodott vállalat tulajdonosa/menedzsere (legalább 42 hónapja fizet béreket);

– *teljes vállalkozói ráta*: a kezdő vállalkozói ráta és a megállapodott vállalkozói ráta összege (Bosma-Levie 2010. 13, 61.).

Vállalkozói aktivitás

■ A vállalkozói aktivitás országok szerint változik, és pozitívan korrelál a gazdasági fejlettség szintjével. Az alacsony egy főre jutó GDP-vel rendelkező országokban a korai fázisú vállalkozói ráta magas, főként a kényszermotivált vállalkozók magas arányának következtében. A gazdaság fejlődésével egyre fontosabb szerepet játszanak a gazdaságban a megállapodott vállalkozások, amelyek egyre több munkavállaló számára létesítenek stabil munkahelyeket, ezáltal alternatívát biztosítanak a vállalkozásindítással szemben.

Az 1. táblázat tartalmazza a fontosabb vállalkozói rátákat a 2015-ös GEM kutatásban résztvevő európai uniós hatékonyság-vezérelt országokban.

1. táblázat

Vállalkozói aktivitás nemzetközi összehasonlításban (2015)

Vállalkozói aktivitási ráták (18-64 év közötti népesség = 100%)	Románia	Bulgária	Horvátország	Lengyelország	Lettország	Macedónia	Magyarország
Születőben levő vállalkozói ráta	6,10	1,95	5,11	5,74	8,57	3,02	5,31
Új vállalkozások tulajdonosai/menedzserei	5,05	1,51	2,58	3,52	6,01	3,09	2,70
Korai fázisú vállalkozói ráta (TEA)	10,85	3,46	7,69	9,21	14,11	6,11	7,92
Férfi korai fázisú vállalkozói ráta (férfiak száma = 100%)	14,16	4,01	9,70	12,47	18,63	8,65	10,41
Női korai fázisú vállalkozói ráta (nők száma = 100%)	7,49	2,90	5,68	5,96	9,76	3,51	5,50
Kényszermotivált vállalkozói ráta (TEA = 100%)	27,54	33,42	40,06	28,06	17,10	52,06	23,21
Lehetőségmotivált vállalkozói ráta (TEA = 100%)	33,24	29,00	40,85	46,42	51,41	26,69	50,52
Megállapodott vállalkozói ráta (EB)	7,50	5,44	2,81	9,52	9,59	5,91	6,49

Forrás: Saját szerkesztés GEM APS 2015 alapján

Az elemzett országok közül Lettország rendelkezik a legmagasabb vállalkozói rátákkal. A születőben levő vállalkozói ráta, valamint a korai fázisú vállalkozói ráta Románia esetében a második legnagyobb, a felnőtt korú lakosság 10,83%-a korai fázisú vállalkozó. Bulgáriában és Macedóniában mérték a legalacsonyabb vállalkozói rátákat, ami alól kivételt képez a kényszermotivált vállalkozói ráta, ami Macedónia esetében a legnagyobb (52,06%). A megállapodott vállalkozói ráta értéke Horvátországban a legkisebb.

A következő táblázatban megvizsgáljuk a fontosabb vállalkozói rátákat Románia esetén, nemek szerinti bontásban, tanulmányozva, hogy ezek a különbségek statisztikailag szignifikánsak-e. Megfigyelhető, hogy minden vállalkozói ráta esetén magasabb a férfiak aránya. Egyre több nő választja a vállalkozói karriert, ennek ellenére még mindig kétszer nagyobb a férfiak aránya a vállalkozókon belül (Díaz García–Welter 2011). Csupán a megszűnt vállalkozói ráta esetén nem mutatható ki szignifikáns különbség a két arány között. A legnagyobb különbséget a nők és férfiak aránya között a korai fázisú vállalkozói ráta esetén mértük. A romániai 18–64 év közötti lakosság 7,10 százaléka férfi korai fázisú vállalkozó, míg 3,75 százaléka női korai fázisú vállalkozó. Ha a motiváció szerint vizsgáljuk a korai fázisú vállalkozókat, észrevehető, hogy kétszer több a lehetőségmotivált vállalkozók aránya, mint azoké, akik azért kezdtek vállalkozni, mert nem volt más lehetőségük a megélhetésre (kényszermotivált vállalkozók).

2. táblázat

A romániai vállalkozói aktivitás nemek szerint (2015)

Vállalkozói aktivitási ráták (18–64 év közötti népesség = 100%)	Nő	Férfi	Összesen
Születőben levő vállalkozói ráta	1,85	4,25	6,10
Új vállalkozások tulajdonosai-menedzserei	1,95	3,10	5,05
Korai fázisú vállalkozói ráta (TEA)	3,75	7,10	10,85
Kényszermotivált korai fázisú vállalkozói ráta	1,00	2,00	3,00
Lehetőségmotivált korai fázisú vállalkozói ráta	2,70	4,80	7,50
Megállapodott vállalkozói ráta	2,85	4,65	7,50
Megszűnt vállalkozások	1,15	1,45	2,60

Forrás: Saját számítás a GEM Románia APS 2015 alapján (szignifikáns különbségek 5%-os szignifikanciaszinten félkövérr számokkal jelölve)

A romániai vállalkozó profilja

■ A 3. táblázat a romániai vállalkozó profilját rajzolja meg. Általánosságban megfigyelhető, hogy mindegyik vállalkozói ráta esetén magasabb a férfiak aránya.

Lévesque és Minniti (2006) szerint az idősebb korosztály kisebb valószínűséggel válik vállalkozóvá, mivel az új vállalkozás indításának hasznossága a kor előrehaladtával csökken. A vállalkozóvá válás valószínűsége általában a 35–44 éves korosztály esetén a legnagyobb, ettől a korosztálytól kezdve csökkenés figyelhető meg (Parker 2009). A legmagasabb vállalkozói ráták a 25–34, illetve a 35–44-es korcsoportokban figyelhetőek meg, hiszen ők azok, akik már rendelkeznek a megfelelő ismeretekkel és tapasztalatokkal. Ebbe a két korcsoportba tartozik a korai fázisú vállalkozók közel

60, valamint a megállapodott vállalkozók több mint 50 százaléka. Az 55–64 éves korosztály legnagyobb arányban a megállapodott vállalkozók esetében figyelhető meg.

3. táblázat

A romániai vállalkozó profilja (2015)

%		Születőben levő vállalkozó	Új vállalkozás tulajdonosamenedzsere	Korai fázisú vállalkozó	Megállapodott vállalkozó
Nem	Férfi	69,7	61,4	65,4	62,0
	Nő	30,3	38,6	34,6	38,0
Korcsoport	18–24	21,5	14,9	18,0	6,0
	25–34	28,1	24,8	27,2	20,0
	35–44	30,6	36,6	32,7	31,0
	45–54	9,9	9,9	10,1	21,3
	55–64	9,9	13,9	12,0	21,3
Végzettség	Alapfokú	2,5	3,0	2,8	4,8
	Középfokú	50,8	50,0	49,8	42,2
	Főiskolai	38,3	24,0	32,1	42,2
	Felsőfokú	8,3	23,0	15,3	10,9
Háztartás jövedelme	Alsó 33%	22,7	16,0	20,0	25,2
	Középső 33%	31,8	30,9	30,5	19,8
	Felső 33%	33,2	53,2	49,5	55,0

Forrás: Saját számítás a GEM Románia APS 2015 alapján

A vállalkozástannal kapcsolatos szakirodalom szerint az iskolai végzettség negatív kapcsolatban áll a vállalkozóvá válás valószínűségével, kivételt képez ez alól néhány fejlett ország, ahol az iskolai végzettség pozitív hatását mutatták ki (Blanchflower 2004; Reynolds-Autio-Hay 2003). Kelley és társai (2015) arra a következtetésre jutottak, hogy az iskolázottság növeli az önhatékonyt és az önbizalmat, növelve annak az esélyét, hogy ezek az egyének nem csupán egy vállalkozást indítanak, hanem képesek lesznek eligazodni egy kompetitív és állandóan változó gazdasági környezetben. Legmagasabb iskolai végzettséggel a megállapodott vállalkozók rendelkeznek, több mint 50 százalékuk legalább főiskolai végzettségű. Ezek aránya a legnagyobb az új vállalkozások tulajdonosai vagy menedzserei esetén (23%). A megállapodott vállalkozók (55,0%), valamint az új vállalkozások tulajdonosai/menedzserei (53,2%) esetében a legmagasabb a háztartások jövedelme (felső 33%). Tehát 2015-ben a tipikus romániai kezdő fázisú vállalkozó a következő jellemzőkkel rendelkezett: férfi, 35–44-es korosztályba tartozik, legalább középfokú végzettséggel és magas jövedelemmel rendelkezik. A tipikus romániai megállapodott vállalkozó profilja ugyanebben az évben: férfi, ugyancsak a 35–44-es korosztályba tartozik, főiskolai végzettségű, magas jövedelemmel.

Vállalkozói attitűdök

■ A vállalkozói aktivitási ráták mellett a GEM-kutatás a vállalkozói attitűdök vizsgálatával is foglalkozik, hiszen ezen attitűdök befolyásolják a vállalkozói aktivitást. Ha egy országban pozitív az attitűd a vállalkozásokkal szemben, ez kulturális és szociális ösztönzést eredményez a potenciális és tényleges vállalkozók számára. A vállalkozói attitűdök az ország lakosságának a vállalkozókról alkotott véleményét, a vele kapcsolatos magatartását fejezik ki. A következő kérdéseken keresztül kerültek elemzésre a vállalkozói attitűdök:

– Ön ismer személyesen olyan illetőt, aki az elmúlt két évben új vállalkozást alapított?

– Az ön lakhelyének a körzetében az elkövetkező hat hónapban kedvező kilátások lesznek új vállalkozások alapításához?

– Ön rendelkezik kellő ismeretekkel, képességekkel és tapasztalatokkal ahhoz, hogy egy új vállalkozást alapítson?

– A bukástól (csődtől) való félelem akadályozza önt abban, hogy vállalkozást alapítson?

– Ön szerint a legtöbb ember úgy véli, hogy a cégalapítás (vállalkozás) jó karrierlehetőséget kínál?

– Ön szerint az emberek nagyra értékelik, ha valaki egy sikeres vállalkozást el tud indítani?

– Ön szerint az új sikeres vállalkozások gyakran jelennek meg a médiában (sajtóban, tévében stb.)?

A 4. táblázat a 2015-ben GEM-kutatásban részt vevő európai uniós hatékonyságvezérelt országok lakosságának vállalkozói attitűdjét mutatja be. Lengyelországban a lakosság 43,23 százalékának van olyan ismerőse, aki a felmérést megelőző két évben indított vállalkozást. Ez az arány a vizsgált országok esetében itt a legnagyobb. A legkisebb értéket Horvátországban mérték, itt a népesség 24,61 százaléka rendelkezik ilyen típusú ismerőssel. A legnagyobb arányban (37,77%) a macedóniai lakosság gondolja úgy, hogy a felmérést követő hat hónapban kedvező lehetőségek voltak vállalkozás indítására. Lengyelországban és Macedóniában rendelkeznek a legnagyobb arányban a megkérdezett személyek új vállalkozás indításához szükséges ismeretekkel, képességekkel és tapasztalatokkal. A leginkább kockázatvállaló lakosság Bulgáriában található, a népesség csupán 33,28 százaléka gondolja úgy, hogy a kudarctól való félelem megakadályozná az új vállalkozás indításában. Ugyanakkor Romániában a legkevésbé kockázatvállaló a lakosság, a népesség 48,63 százaléka gondolja, hogy a kudarctól való félelem gátolná új vállalkozás létrehozásában. Romániában a felnőtt korú lakosság háromnegyede (75,07%) gondolja úgy, hogy a sikeres vállalkozókat a társadalom elismeri, ezzel a legmagasabb értéket éri el a vizsgált országok közül. Romániában a lakosság 72,41 százaléka tekinti a vállalkozóvá válást jó karrierlehetőségnek. Ez az arány Magyarország esetében a legkisebb. Macedóniában és Romániában a társadalom szerint a médiában pozitívan vannak bemutatva a sikeres vállalkozói történetek (71,13%, illetve 67,33%). Magyarországon a lakosság szerint a média nem segíti elő a vállalkozói szellemet.

A szakirodalom szerint a vállalkozói attitűdök nagymértékben befolyásolják annak a valószínűségét, hogy egy egyén új vállalkozást indít, hiszen a pozitív attitűddel rendelkező egyének közül kerülnek ki a jövő vállalkozói, valamint ugyancsak ők nyújthatnak támogatást a potenciális vállalkozóknak (Arenius–Minniti 2005; Koellinger–Minniti–Schade 2013; Ewald–Klyver–Christensen 2011). A vállalkozóvá válás folyamatának kulcsfontosságú eleme a lehetőségek felismerésének képessége (Ozgen-Baron 2007). A vállalkozástannal kapcsolatos szakirodalomban több kutatás

4. táblázat

Vállalkozói attitűdök nemzetközi összehasonlításban (2015)

18–64 év közötti népesség = 100%	Románia	Bulgária	Horvátország	Lengyelország	Lettország	Macedónia	Magyarország
Vállalkozó személyes ismertsége	32,07	39,79	24,61	43,23	32,75	35,19	31,45
Lehetőség felismerése	33,26	15,84	22,30	32,89	34,73	37,77	25,34
Vállalkozásindítási képesség	46,30	35,17	47,52	55,92	49,08	54,44	38,67
Kudarctól való félelem	48,63	33,28	34,42	47,80	38,60	34,33	41,82
Vállalkozás mint jó karrierlehetőség	72,41	57,53	61,46	60,45	57,70	67,10	48,35
Sikeressé váló vállalkozások magas társadalmi elismertsége	75,07	71,51	42,34	55,69	58,18	57,07	68,39
A média vállalkozásokhoz fűződő viszonya	67,33	49,28	47,48	51,50	54,85	71,13	33,36

Forrás: Saját szerkesztés GEM APS 2015 alapján

kimutatta, hogy a lehetőség felismerésének képessége növeli az egyén vállalkozóvá válásának valószínűségét (például, Baron–Ensley 2006; Clarysse–Tartari–Salter 2011). A vállalkozónak képesnek kell lennie kockázatos körülmények kezelésére, ezért nagyobb kockázatvállalási hajlandósággal rendelkezik (Arano–Parker–Terry 2010; Minniti 2009).

Az 5. táblázatban megvizsgáljuk a romániai lakosság azon jellemzőit, amelyek meghatározzák a vállalkozókhoz és vállalkozásokhoz fűződő viszonyukat nemekre lebontva. Általánosságban elmondható, hogy a férfiak pozitívabb vállalkozói attitűdökkel rendelkeznek: nagyobb arányban ismernek személyesen olyan vállalkozót, aki az elmúlt két évben indított új vállalkozást (36,63%); nagyobb arányban látnak kedvező vállalkozásindítási lehetőséget lakóhelyük körzetében (35,67%); nagyobb arányban rendelkeznek a vállalkozásindításhoz szükséges ismeretekkel, képességekkel és tapasztalatokkal (55,36%); kisebb arányban gondolják úgy, hogy a bukástól való félelem megakadályozná őket egy új vállalkozás indításában (42,40%). Ezen vállalkozói attitűdök esetében a különbség nők és férfiak között szignifikáns 5 százalékos szignifikanciaszinten.

A társadalom vállalkozásokhoz fűződő viszonyát, illetve a megkérdezett személy ezzel kapcsolatos véleményét a karrierlehetőség, a társadalmi elismertség és a média vállalkozási attitűdök mérik. A megkérdezett személyek szerint a romániai társadalom pozitívan ítéli meg a vállalkozókat, illetve vállalkozásokat. A vállalkozókat a társadalom elismeri, a vállalkozóvá válás magas társadalmi státuszt biztosít, a vállalkozóvá válást kedvező karrierlehetőségnek látják, valamint a média hozzájárul a vállalkozókról alkotott pozitív kép kialakításához.

5. táblázat

Vállalkozói attitűdök nemek szerint Romániában (2015)

	Nő (összes nő = 100%)	Férfi (összes férfi = 100%)	Románia (18–64 év közötti népesség = 100%)
Vállalkozó személyes ismertsége	27,52	36,63	32,07
Lehetőség felismerése	30,78	35,67	33,26
Vállalkozásindítási képesség	37,32	55,36	46,30
Kudarctól való félelem	54,85	42,40	48,63
Vállalkozás mint jó karrierlehetőség	73,94	70,88	72,41
Sikerés vállalkozások magas társadalmi elismertsége	77,00	73,13	75,07
A média vállalkozásokhoz fűződő viszonya	68,83	65,89	67,33

Forrás: Saját számítás GEM APS 2015 alapján (szignifikáns különbségek 5%-os szignifikanciaszinten félkövér számokkal jelölve)

■ IRODALOM

- Arano, Kathleen – Parker, Carl – Terry, Rory: *Gender-based risk aversion and retirement asset allocation*. Economic Inquiry 2010. 48 (1). sz. 147-155.
- Arenius, Pia – Minniti, Maria: *Perceptual variables and nascent entrepreneurship*. Small Business Economics 2005. 24. sz. 233-247.
- Baron, Robert A. – Ensley, Michael D.: *Opportunity recognition as the detection of meaningful patterns: evidence from comparisons of novice and experienced entrepreneurs*. Management Science 2006. 52 (9). sz. 1331-1344.
- Blanchflower, David G.: *Self-employment: More may not be better*. NBER Working Paper 2004. No. 10286.
- Bosma, Niels – Levie, Jonathan: *Global Entrepreneurship Monitor. 2009 Executive Report*. Babson College, Universidad del Desarrollo, Reykjavik University, London Business School and Global Entrepreneurship Research Consortium (GERA). 2010.
- Clarysse, Bart – Tartari, Valentina – Salter, Ammon: *The impact of entrepreneurial capacity, experience and organizational support on academic entrepreneurship*. Research Policy 2011. 40 (8). sz. 1084-1093.
- Dézsai-Benyovszki Annamária – Szabó Tünde Petra – Györfy Lehel-Zoltán – Nagy Ágnes: *Entrepreneurship in Romania, Country Report 2015*. Presa Universitară Clujană, Kvár. 2017.
- Díaz García, Cristina – Welter, Friederike: *Gender identities and practices: interpreting women entrepreneurs' narratives*. International Small Business Journal 2011. <http://dx.doi.org/10.1177/0266242611422829>.
- Evald, Majbritt Rostgaard – Klyver, Kim – Christensen, Poul Rind: *The effect of human capital, social capital and perceptual values on nascent entrepreneurs' export intention*. Journal of International Entrepreneurship 2011. 9 (1). sz. 1-19.
- Kelley, Donna – Singer, Silvica – Herrington, Mike: *2015/16 Global Report*. 2016 <http://www.gemconsortium.org/report>
- Kelley, Donna – Brush, Candida G. – Greene, Patricia – Herrington, Mike – Ali, Abdul – Kew, Penny: *Women's entrepreneurship. Special Report*, Global Entrepreneurship Monitor. 2015.
- Koellinger, Philipp – Minniti, Maria – Schade, Christian: *Gender differences in entrepreneurial propensity*. Oxford Bulletin of Economics and Statistics 2013. 75 (2). sz. 213-234.
- Minniti, Maria: *Gender issues in entrepreneurship*. Foundations and Trends in Entrepreneurship 2009. 5 (7-8). sz. 497-621.
- Lévesque, Moren – Minniti, Maria: *The effect of aging on entrepreneurial behavior*. Journal of Business Venturing 2006. 21. sz. 177-194.
- Ozgen, Eren – Baron, Robert A.: *Social sources of information in opportunity recognition: effects of mentors, industry networks, and professional forums*. Journal of Business Venturing 2007. 22 (2). sz. 174-192.
- Parker, Simon C.: *The economics of entrepreneurship*. Cambridge: Cambridge University Press. 2009.
- Reynolds, Paul – Autio, Erko – Hay, Michael: *Global Entrepreneurship Monitor Report* (Kansas City, MO: E. M. Kauffman Foundation). 2003.
- Szerb László – Pethő Attila: *A „Globális Vállalkozói Monitor” kutatás adatfelvételei*. Statisztikai Szemle 2014. 92 (1). sz. 5-32.

ZÖRGŐ NOÉMI

KICSI, DE ERŐS?

A székelyföldi mikrovállalkozások sajátosságai

Székelyföld általában mindig minden gazdasági elemzés, statisztika listazáró szereplője. Lehangelők a helyi gazdaságot elemző adatok. Hasonlóan borúlátó Jakab Áron Csaba, a Székelyudvarhelyi Mikrovállalkozók Szövetségének (SZMVSZ) elnöke. Az országra jellemző áttekinthetetlen, képlékeny és folyamatosan változó, nem sok biztos ponttal rendelkező gazdasági helyzet mellett a helyi, székelyföldi viszonyok sem sokkal jobbak.

A jelenlegi vállalkozói környezet bizonyos tekintetben kedvező képet mutat, hiszen ma Romániában tulajdonképpen bárki vállalkozhat, nincsenek jelentősebb megkötések. Akár szolgáltatásra, akár gyártásra gondolunk, gyakorlatilag bármit el lehet adni. Viszonylag jó pezsgés jellemzi a kereslet és a kínálat viszonyát, azonban a háttérben lévő erőviszonyok képlékenyek, hiszen folyamatos változást mutatnak, a gazdasági szféra mozgatórugói azonban aggasztók. A mikrovállalkozások felől vizsgálva az ország gazdasági helyzetét kijelenthető, hogy az semmiképpen sem vállalkozóbarát. Egyébként jelenleg azt látjuk, hogy a nagyobb vállalkozások véleménye is összecseng a mienkkel ebben a kérdésben. Ennek több oka és jele van. Az első, talán leginkább szembetűnő, hogy viszonylag gyors ütemben zárnak be egymásután a vállalkozások. A híradásokban naponta hallani ilyen híreket: nemrég bezárt az ország egyetlen szódagyára, de a kézdívasárhelyi nadrágyár is hasonló cipőben jár. Ugyanakkor, ha a nagy, országos adatokat nézzük, azt látjuk, hogy jelentős mértékben csökkentek a beruházások.

... a legfontosabb az lenne, hogy az itteni vállalkozások mentalitásváltáson essenek át.

Ennek a jelenségnek számos oka van. Talán a leggyakoribb kiváltó okként az instabil gazdasági helyzetet szokták emlegetni. Túlzásnak tűnhet, de a romániai gazdasági helyzetre a kaméleon-szerű folyamatos változás a jellemző: amit ezen a héten elfogadnak, szinte egészen bizonyos, hogy jövő héten módosítják, utána megbánják, végül pedig szinte minden biztonnyal kijelenthető, hogy újra módosítják. Ilyen körülmények között, amikor ez több tíz szálon is jellemző, akkor nehéz hosszú távra tervezni, és stabil, működőképes vállalkozások létezését biztosítani. El lehet képzelni, hogy hogyan lehet így fiskálisan tervezni.

Nézhetjük a jelenlegi környezetet tényleges intézkedések tekintetében is. Fontos kérdése elsősorban a mikrocégek működésének a részmunkaidős alkalmazottak foglalkoztatása. A jelenlegi szabályozások értelmében a vállalkozások teljes adót fizetnek a részmunkaidőben foglalkoztatott munkatársak után is. Hasonló a helyzet a minimálbér folyamatos változásával is. Folyamatosan, és eléggé kíméletlenül emelik, és ez a lépés nem feltétlenül követi a gazdaság teljesítményét, erejét. Beszélgetésünkör éppen arról hallani, hogy a végzettségtől teszik függővé a legkisebb, kötelezőmódon fizetendő bér mértékét. Jakab Áron Csaba egy gyors felmérést készített ezzel kapcsolatban. Körülbelül tíz vállalkozást kérdezett meg ezzel az intézkedéssel kapcsolatban. A megkérdezett, teljesen kicsi és a kétszáz főt foglalkoztató vállalkozások egybehangzó tervezett intézkedése a kormány ez irányú lépésére az lesz, hogy mindannyian kevesebb felsőfokú végzettséggel rendelkező alkalmazottat fognak foglalkoztatni a költséghatékonyság miatt. Az intézkedés életbelépését követően sok kis cég be fog zárni, ugyanakkor kisebb lesz a termelékenység és a hatékonyság, hiszen sok esetben nem a megfelelő szaktudással bíró személy fogja végezni a munkát. Ennél a tervezett lépésnél is jól látszik, hogy a következmények teljes skáláját nem látjuk előre teljes pontossággal, de az első reakciók egyáltalán nem biztatók.

Hasonlóan nem kedvez a hazai gazdaság szereplőinek az elvándorlás jelensége sem. Látszott már körülbelül tíz évvel ezelőtt, hogy folyamatosan gyorsuló tendenciát mutat az értékes munkaerőnek a külföldre történő átszerveződése. Nemzetközi felmérések szerint jelenleg 9,7 millió román állampolgár dolgozik külföldön, s úgy tűnik, hogy ez a szám nem fog jelentősen csökkenni, annál kevésbé megállni a következő időszakban. A politikum sem látszik foglalkozni ezzel a kérdéssel, hiszen például az idén májusi európai parlamenti választásokat megelőző kampányban egyetlen jelölt vagy párt esetében sem jelent meg az ekkora méreteket öltő elvándorlás kérdésének tematizálása vagy esetleg annak megoldására javasolt elképzelés.

A Székelyudvarhelyi Mikroállalkozások Szövetségének volt egy próbálkozása ebben a kérdésben, azonban a megbeszélésre egyetlen meghívott politikus sem ment el. Jelenleg az látszik, hogy az elvándorlás kérdése kényessége, rendkívüli méreteket öltött léte miatt inkább egy elhallgatott, szándékosan zárójelezett kérdés, amelyet a jelenlegi kormány, elsősorban inkompetenciája miatt, képtelen kezelni. Ezzel párhuzamosan azonban olyan intézkedések is születnek, amelyek az egyébként is aggasztó gazdasági helyzetet nemhogy segítenék, hanem még inkább ellehetetlenítik. Az elmúlt időszakban ugyanis hangsúlyosan segítette a kormány az állami szektorban dolgozókat azzal, hogy jelentősen megemelte a béreket, s ennek köszönhetően komoly terheket róttak a magánszférára. Több kimutatás is létezik, de a számok nagyjából azt mutatják, hogy az állami szektorban dolgozók átlagbére mintegy 160–175 százalékkal magasabb a közalkalmazottak bérénel. Ez jelentős különbség. De tárgyalhatjuk a speciális nyugdíjak vagy a folyamatosan és jelentős mértékben növekedő nyugdíjak emelését is. Ezeknek a juttatásoknak a folyósítása is állandó terhet ró a magánszférára. Csak az év első hat hónapjában 8 milliárd eurós kölcsönt vett fel Románia ezeknek a kifizetéseknek az alkalmazására. Készült egy kimutatás, amely szerint a rövid távra felvett kölcsönök esetében csupán 6 százalékos visszafi-

zetési arányról beszélhetünk. Gondot jelent ugyanakkor az is, hogy szakpolitikust ezekben a témákban nem lehet hallani nyilatkozni, s így csak erősödik a jelenlegi kormányzás inkompetenciáját erősítő benyomások sora. Egyértelmű stratégiákat, számításokat nem látni. Számol viszont a szakma. Nemrég a *Ziarul Financiar*ban jelent meg egy cikk arról, hogy ha Romániában legalizálnák a prostitúciót, akkor például minden kisnyugdíjat meg lehetne háromszorozni, sőt az SZMVSZ számításai szerint az összes romániai alkalmazottnak meg lehetne például adni az oly sok vitát generáló turisztikai utalványt, és emellett maradna a nyugdíjak növelésére is összeg.

De vehetjük a különleges nyugdíjakat is. Tavaly ezek kifizetése mintegy 9 milliárd lej jelentett az államkassza számára. Az állami költségvetésből jelenleg szinte 7 milliárd lej megy a turisztikai utalványokra.

Tehát ha meghúzzuk a vonalat az itt felsorolt tények, adatok alatt, akkor azt látjuk, hogy a jelenlegi romániai gazdasági környezet egyáltalán nem vállalkozóbarát. Áttekinthetetlen intézkedések egész sorát vezetik be az állami bevételek érdekében. Emelték a cigaretta adóját, várható a cukros üdítőkre kirótt adó bevezetése, az adóhatóság évente 150 000 céget kell ellenőrizzen.

Ha mindezt egy csomagban összesítjük, ugyanakkor pedig figyelembe vesszük azokat az intézkedéseket is, amelyeket a vállalkozói szféra érdekében foganatosítanak (pályázási lehetőségek, támogatások, inkubátorprogramok), azt látjuk, hogy mindent körülbelül tíz-tizenöt éves késéssel alkalmaznak. Valami, amikor már nagyon rossz, amikor már nagyon nem működik, akkor vetnek be olyan programokat, eszközöket, lehetőségeket, amelyek korábban talán megakadályozhatták volna a hajó süllyedését, ma már ezek mindenikéről kijelenthető, hogy pusztán populista intézkedések. Az úgynevezett start-up cégek esetében is világosan látszik, hogy a pályázat mint lehetőség rendkívüli módon érdekelte őket, de amikor a kormány bejelentette, hogy megemelné a minimálbért, akkor gyakorlatilag egy csapásra megtelt a legismertebb országos online piaci tér eladó fiatal, feltörekvő, nyertes pályázatokkal rendelkező kis cégekkel.

Összegezve, az országos intézkedések oda juttatták a cégeket, hogy bezártak, mert munkaerő hiányában nem éri meg működtetni azokat. A kormány által kirótt terheket, amennyiben megpróbálják beleszámolni az áraikba, akkor nincs aki megfizesse a jóval drágább szolgáltatást vagy terméket. De a munkaerő megtartása is az áremelést igényelné, amely ebben az esetben sem járható út.

Fontos szempont lenne a vállalkozások életképességének növelése szempontjából a megfelelő szakoktatás megerősítése. Országos szinten gondot jelent a jó oktatók és a megfelelő színvonalú oktatás biztosítása. Nem csupán székelyföldi jelenség, hogy a szakoktatás nem szolgálja ki a piaci igényeket, s ennek következtében több vállalkozás nem talál munkaerőt. Az okok szerteágazók, de kétségtelen, hogy ez is közrejátszik.

Egy másik terület sem támogatja kellően az itthoni elhelyezkedést. A szociális hálónak a hiánya, a gyenge egészségügyi ellátás szintén nem támogatja kellőképpen az itthoni munkavállalást.

Gazdasági szempontból Székelyföld az országos adatokat tekintve sem teljesít jól.* Már több mint tíz éve, 2008 óta rendkívül szerény előrelépést mutatnak a székelyföldi megyék gazdasági teljesítményét vizsgáló adatok.

A székelyföldi gazdasági helyzet SWOT-analízise

■ Ha az erősségeket vesszük, akkor mindenképpen meg kell említenünk az úgynevezett csak azért is tulajdonságot, amely mintegy alapértéke az itteni vállalkozásoknak is. Fontos kiemelni ugyanakkor azt is, hogy országos viszonylatban ez a régió

*<https://www.maszol.ro/index.php/gazdasag/90747-erdelyen-belul-egyre-sulytalanabb-szekelyfold-gazdasaga>

gyorsan kezdett vállalkozni, az 1990-es években nagyon hamar, számtalan területen jelentek meg cégek. Ennek köszönhetően kiterjedt román–magyar kapcsolatokkal rendelkezik a legtöbb vállalkozás. Ez a kétnyelvű környezet mindenképpen fontos értéknek tekinthető.

A gyengeségek esetében elsőként a begubózást kell említeni: hagyták az itteni vállalkozások, hogy elmenjen mellettük a világ. Ezzel párhuzamosan azonban az is nehezítő körülmény, hogy gyenge a székelyföldi vásárlóerő, s ez nem segíti a cégek életben maradását. Harmadik tényezőként a székelyföldi emberre is jellemző attitűdöt lehet kiemelni, a semmi sem jó viszonyulásmódot, amely szintén nem egy ösztönző, támogató hozzáállás.

Ide kapcsolódik éppen a székelyföldi vállalkozások esetében az elemzés vonatkozásában a harmadik csoport, a lehetőségek számbavétele. Elsőként a legfontosabb az lenne, hogy az itteni vállalkozások mentalitásváltáson essenek át. Tanuljanak, tapasztaljanak a vállalkozók, fektessenek a nyelvek elsajátításba, hozzák haza a legújabb technológiát. Hatalmas lehetőséget rejtene, ha a politikum csak indokolt esetben nyúlna bele a gazdasági élet történéseibe. A szakember azt látná helyénvalónak, ha a döntéshozatal pozitívan állna a gazdasághoz, annak szereplőihöz.

Az analízis teljességéhez tartozó veszélyek közül az elvándorlást, a székelyföldi települések elnéptelenedését, illetve a teljesen instabil gazdasági kontextust emelte ki. Ugyanakkor már most látszik, hogy számos területen jelentős munkaerőhiány van, amelyet most már több éve nem tud orvosolni sem a régió, sem az ország. Megjelent ugyanakkor a körülbelül 15 évvel ezelőtt már látott, úgynevezett körbetartozás jelensége: úgy tűnik, most hasonló jelenség körvonalazódik, amely komoly eladósodáshoz vezethet.

Versenyképesség a székelyföldi vállalkozások esetében

■ Minden területen fontos mércét jelent a nemzetközi porondon való megmérettetés eredménye. Jakab Áron Csaba szerint nehéz a székelyföldi vállalkozások esetében kimagasló teljesítményről beszámolni, igaz ez főként az általa képviselt mikro-vállalkozásokra. Sem a mezőgazdaság, sem az IT-szektor nem szerepel kimagaslóan. A helyi lehetőségek elsősorban a fa- és fémipar esetében, valamint a turizmusban kínálóknak, bár előbbi esetében a fénykor leáldozott már. Utóbbi esetében pedig folyamatos és tudatos programokra lenne szükség ahhoz, hogy valóban például európai szintű versenyképességről lehessen beszélni.

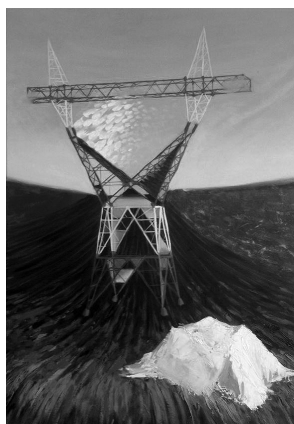
Jelenleg Hargita megyében 8652 aktív mikrovállalkozás van, amelyek összesen 1227 embert foglalkoztatnak tulajdonosként vagy munkatársként. Életkor szerint 10% 29 év alatti, 14% pedig 65 év feletti vállalkozó. A legtöbb mikrovállalkozást 40-49 éves személy vezeti (32%).

BIRÓ A. ZOLTÁN

FIATAL AGRÁRVÁLLALKOZÓK – TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ

A székelyföldi térség helyzetével, jövőjével kapcsolatos eszmefuttatásokban – legyenek azok közéleti vagy szakmai jellegűek – rendre előkerül a mezőgazdaság, illetve a tágabb értelemben felfogott agrárium kérdésköre. Ez nem véletlenül van így, hiszen a táji/természeti adottságok és az erdővagyon mellett a földvagyon képezi azt a térségi értéket, amellyel fejlesztéspolitikai szempontból lehet kezdeni valamit. Az sem mellékes tényező, hogy a térségi lakosság agrárérinthetősége nagyon magas, hiszen a háztartások több mint fele földtulajdonosként, alkalmi vagy rendszeres agrártermelőként kisebb-nagyobb mértékben érintett ebben az ágazatban. A térségi agráriummal kapcsolatos megközelítések egyik felől a lehetőségeket hangsúlyozzák, és az ilyen tematizációk rendszerint pozitív hangvételűek. Azt emelik ki, hogy a térségben a gazdálkodásnak és az agráriumhoz kapcsolódó munkakultúrának jelentős hagyománya van, az agrártevékenységnek nagy szerepe van az önellátásban, az egészséges vagy a tájjellegű élelmiszerek iránti igény felértékelí ezt az ágazatot. A tematizációk másik csoportja a gondokat, az akadályokat hangsúlyozza, és ezek között a leggyakrabban azzal a megállapítással találkozhatunk, hogy „az agrártermelő népesség elöregedett”, „a fiatalok számára ez az ágazat nem vonzó”, „nem lesz, aki átvegye a stafétabotot, a fiatalok elmennek vagy könnyebb mesterséget választanak”.

A fentiekben vázolt helyzetkép határozta meg a rendszerváltás utáni két, két és fél évtizedet. Az önfenntartó családi gazdálkodás – fő- vagy mellékfoglalkozásként – valóban nem volt vonzó a fia-

**A térségi innovatív
agrár vállalkozások
nagyobb részét
fiatalok működtetik...**

talok számára, az üzemszerűen működő nagyobb farmok kialakításában pedig tőkeerő és szakmai tudás híján nem vállalhattak szerepet. Változást – ha lassú léptékben is – az utóbbi évtized hozott: a pénzkiváltásra és önellátásra alapozó nagyszámú családi gazdálkodás, illetve a jóval kisebb számú farmszerűen működő nagyobb méretű agrárvállalkozások közti térben megjelent és fokozatosan erősödik egy újabb agrártermelői csoport, amely mindkét másik csoporttól lényegesen különbözik, és az esetek nagy többségében fiatalokból áll. A generációváltáshoz ugyanakkor jelentős tartalmi változás, innováció is kapcsolódik. Tevékenységük tartalma és formája a térségi kontextushoz viszonyítva újszerű, ezért nem csupán az agrárszektorban hoznak változást, hanem társadalmi innovációt is képviselnek. Ma még korai lenne kijelenteni, hogy az innovatív fiatal agrárszereplők térségi megjelenése és működése strukturális jellegű térségi modernizációhoz fog vezetni, de ez a lehetőség fennáll. Ezért ez a kis létszámú, de egyre gyarapodó csoport jóval nagyobb szakmai és közéleti figyelmet érdemel, mint amennyit ma a szakpolitika térségi szereplőtől kap.

Mi jellemzi ezt az innovatív csoportot

■ A térségi agrárinnováció témakörében intézetünk, a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – 2011 óta folytat kutatásokat a csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány megbízása alapján. Az elvégzett elemzések jelentős része a fiatal és innovatív agrárvállalkozókra irányult. Az interjúanyagok, a tereptapasztalatok és esetelemzések alapján ez a célcsoport az alábbiakkal jellemezhető:

– Tevékenységük tartalma és jellege a térségi agrárjellegű tevékenységek kontextusában újszerű. Olyan termelői tevékenységet folytatnak, amelyekre ebben a térségben korábban csak szórványosan vagy egyáltalán nem volt példa. A skála rendkívül széles, a gyógynövénytermesztéstől a csigatenyésztésig, a gombatermeléstől a kecsketenyésztésig, a ribizlitemesztéstől a gilisztafarmig sokféle kezdeményezéssel találkozhatunk. A térségi gyakorlathoz viszonyítva újszerű a gazdálkodás módja is abban az értelemben, hogy tevékenységükben hangsúlyozottan megjelenik a pénzügyi/piaci gondolkodás (beruházás, az éves termelési cikluson túlmutató tervezés, az értékesítés, a marketing stb.). Ez lényeges innováció a térségre általánosan jellemző önfenntartó családi gazdálkodási modellhez viszonyítva, amelyből ez a komponens hagyományosan hiányzik.

– Ezek az innovatív vállalkozások több vonatkozásban különböznek a térségben működő üzemszerű farmgazdaságoktól is. Többek között abban, hogy kisméretűek, nem tartják kiemelten fontosnak a növekedést, a munkavégzés módozatai tekintetében igyekeznek „kézművesek” maradni.

– A vállalkozások döntő többségére az jellemző, hogy a vállalkozás ötletét, modelljét vagy technológiáját az innovatív vállalkozók a térségen kívül szerezték meg (személyes tapasztalat, személyes kapcsolat, internet, szakmai olvasmány stb.), és ezt a térségen kívüli tapasztalatot igyekeznek a térségi adottságokhoz kapcsolni. Tevékenységükben egymással szoros összefüggésben jelenik meg a tudásbehozás és a tudásadaptáció.

– Tevékenységüket több síkon is igyekeznek beágyazni a helyi társadalmi struktúrába. Ez többszintű, összetett folyamat (igyekezet). Része az is, hogy az innovatív vállalkozáshoz családi erőforrást (termőföld, gazdasági épületek, családi gazdálkodási ismeretek) használnak fel, de még fontosabb komponens, hogy tevékenységüket rendszerint valamilyen lokális adottság hasznosítására alapozzák. Nem utolsósorban az is fontos jellemző, hogy igyekeznek hatást gyakorolni a helyi közösségre (technológiaátadás, ismertátadás, szervezés stb.)

– Életútjukra általában az jellemző, hogy gyerekkorukban otthon szereztek valamennyi gazdálkodási ismertetet, de a tanulási és a munkaerőpiaci életút más irányba vitte őket, és más jellegű szakirányú végzettséget vagy munkatapasztalatot követően váltak gazdálkodókká. Körükben egyre több a nő.

– A tevékenységhez szükséges szakmai tudásszerzés az indulást követően folyamatos. Ez azt eredményezi, hogy rendszeres szakmai, személyi, információszerzési kapcsolatokat működtetnek térségen kívüli kapcsolati pontokkal, tevékenységük tulajdonképpen a saját lokális világ és a külső világ érintkezési felületein formálódik. A képzési kínálatok irányába nyitottak, és önállóan is tanulnak.

– A saját magukat vagy a tevékenységüket bemutató/jellemző szövegekben nagy szerepet kap az önreflexió: megfogalmazzák és meg is indokolják, hogy miért végzik a választott foglalkozást, és kiemelten hangsúlyozzák, hogy a helyi adottságokat/értékeket fontosnak tartják, az agrárjellegű tevékenység legyen környezetbarát, és céljuk az egészséges élelmiszerek előállítása. A településhez vagy a térséghez való kapcsolódás számukra fontos identitásképző elem.

– Működésükben sok az informális összetevő, az egyes vállalkozások hangsúlyozottan személycentrikusak. Negatív tapasztalatokra hivatkozva fenntartásokkal kezelik a banki hiteleket és a pályázatokat.

Társadalmi innováció?

■ A felsoroltak jól illusztrálják, hogy korántsem csak az agrárjellegű tevékenység innovációjáról van szó. Az innovatív agrárvállalkozók tevékenységében és narratíváiban olyan elemek jelennek meg (csak példaként emeljük ki a nyitottságot, a folyamatos újításra való hajlandóságot, az üzleti komponensek előtérbe hozását, a környezet és egészségtudatosságot, nem utolsósorban a térség szempontjából újszerű termékeket és technológiai eljárásokat), amelyek az agrárágazaton túlmutató társadalmi innovációként értelmezhetők. Nem véletlen, hogy a lokális közösségek viszonyulása ehhez az innovatív gyakorlathoz ambivalens, esetenként egyenesen távolgáttartó. Az innovatív agrárvállalkozások száma térségi léptékben nem nagy, településenként egy-két gazdálkodó sorolható be ebbe az innovatív csoportba. Az innovatív gazdaságok az esetek nagy többségében egymástól függetlenül működnek, a szervezeti keretek egyelőre inkább formálisak, ezért az innovációs folyamat térségi vonatkozásban alapvetően szigetszerű. A térségi társadalmi nyilvánosságban egyelőre ez az innovatív csoport nem kapott megjelölést. Gyakori a „biogazda”, „helyi termelő”, „fiatal gazda” megjelölés használata, de ezek a fogalmi megjelölések nem az innovatív jellegből indulnak ki, és nem innovatív termelőket is nagy számban magukba foglalnak. Kifejezetten az innovatív csoport támogatására eddig a térségben nem fogalmazódott meg szakpolitikai elgondolás, nem szerveződött meg kimondottan erre a csoportra irányuló tematizációs vagy támogatási gyakorlat.

Az intézményesülési folyamat alacsony szintje ellenére azt mondhatjuk, hogy ez a – fokozatosan gyarapodó – gazdálkodói csoport a gazdálkodói tevékenysége, szakmai érdeklődése és tudása, szakmai és társadalmi magatartása, érték- és célrendszerre szempontjából új társadalmi jelenség ebben a félperiferikus, vidéki térségben. Nyilván nem véletlen, hogy elsősorban a fiatalabb agrárszereplők nyitottak erre az innovatív modellre, hiszen a sikeres tevékenységhez alapvetően hozzátartozik a mobilitás, a kapcsolatteremtés, a tanulás, a kezdeményezés, a marketing és a menedzsment, és mindez feltételezi a digitális eszközök és tartalmak fokozottabb mértékű használatát is. Az innovatív csoport megjelenése nyilván összefügg azokkal, hogy a vidéki térségek globális léptékben is fokozatosan fölértékelődnek (az eddigén adottságok előtérbe kerülése, a helyi termékek és az egészséges élelmiszerfogyasztás iránti

igény növekedése, a szélesebb értelemben vett agrárinnováció, a kreatív osztály megjelenése vidéki térségben, a vidékre költözés és hasonlók), az úgynevezett „új vidékfejlesztési paradigma” lassan a posztszocialista térségben is teret nyer. Ez a társadalmi innovációs folyamat a vizsgált térségben egyelőre az elején tart, és mai állapotában meglehetősen ambivalens. Kétségtelen előny az, hogy elsősorban a fiatalabb generáció hordozza ezt a változást, és programszerű térségi intézményes támogatás nélkül is működőképesnek mutatkozik.

Hogyan tovább?

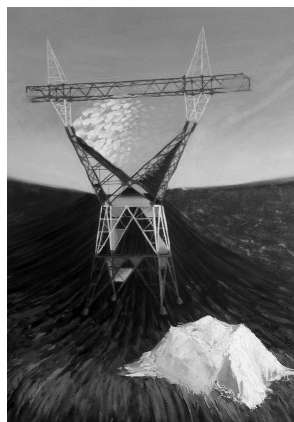
■ Nyitott kérdés, hogy mennyiben hordoz térségi változási paradigmát a bemutatott gazdálkodási modell. Amint azt az eddigiekben is jeleztük, a térségi intézményi környezet nem nevezhető célzottan támogató jellegűnek azon oknál fogva, hogy a támogatáspolitikát és a szakmai-közéleti tematizációt nem az innovatív jelleg mentén működteti. A közvetlen társadalmi környezet (elsősorban a lokális közösség) jó esetben passzív („várjuk ki, hogy mi lesz belőle”, „lássuk, mikor bukik bele”), rosszabb esetben pedig kifejezetten távolságtartó. Maguk az innovatív agrárszereplők jól érzékelik ezt a viszonyulást, és többféle módon próbálkoznak lokális elfogadottságuk erősítésével. Egyelőre még korai lenne azt kijelenteni, hogy az innovatív fiatal gazdák csoportjának a megjelenése, a csoport létszámának fokozatos gyarapodása már rövid távon strukturális léptékű térségi modernizációs folyamathoz fog vezetni, és mérhető léptékben erősíteni fogja a térség versenyképességét. De érvelni szeretnénk amellett, hogy ez a lehetőség ennek az innovatív csoportnak a működésében elvben benne van. Többek között azért is, mert a térségi birtokszerkezet stabilitása nem nagyon teszi lehetővé az üzemszerűen működő nagyobb farmgazdaságok számának gyarapodását, az önfenntartó családi gazdasági modell társadalmi szerepe pedig – ha nagyon lassú léptékben is – nem erősödni, hanem csökkenni fog. A két gazdálkodási forma közti térben a kis léptékű innovatív gazdálkodás térnyerési lehetőségei tovább fognak növekedni, a társas gazdálkodási formák (szövetkezet, egyéb társas formák) szerveződési folyamata nagyon lassú. A legfontosabb tényező azonban ebben a folyamatban a generációs váltás. A térségi innovatív agrárvállalkozások nagyobb részét fiatalok működtetik, és alapvetően más modell szerint, mint amilyen gazdálkodási modelleket ez a térség az eddigiek során kitermelt. Ez a csoport – saját tevékenysége révén – olyan innovatív tartalmat generált, amelynek az adott ágazaton jóval túlmutató hatása lehet, potenciálisan térségi változási paradigmát hordoz. Ezért gondoljuk azt, hogy ennek a társadalmi csoportnak a működése a jelenleginél jóval nagyobb figyelmet érdemel a szakmai elemzés, a szakpolitikai tervezés és a nyilvános társadalmi tematizáció részéről egyaránt.

SÁROSI-BLÁGA ÁGNES

HOGYAN HATÁROZZÁK MEG ÖNMAGUKAT A SZÉKELYFÖLDI TÉRSÉG FIATAL GAZDÁI

A társadalmi innováció bizonyos mértékig mindig társadalmi kihívásként is tétéleződik. Vidéki térségben különösen így van ez, erre szolgáltatnak jó példát azok a fiatal vállalkozók, akik a székelyföldi térségben újszerű agrár-vállalkozásokat indítanak el. A kihívás azonban nem csupán a környezetre irányul. Az innovatív vállalkozók saját maguk számára is értelmezik, magyarázzák, igazolják újszerű kezdeményezésük indokait, céljait, társadalmi fontosságát vagy éppen innovációs funkcióját. Az öndefiníciót szolgáló narratíváknak szemmel láthatóan fontos szerepük van abban, hogy ezek a kezdeményezések elinduljanak, működjenek.

Az innovatív agrár-vállalkozások nemcsak a tevékenység terület (például csincsilla, energiafűz, pióca, csiga, gilisztatenyésztés, gyógynövény-, gombatermesztés stb.), hanem a működési forma szempontjából is „idegennek” számítanak a térségben. Az indításához szükséges ötlet mögött gyakran egy meghatározó külföldi tapasztalat áll, de az innovatív tevékenység elterjedésében és megerősödésében egyre fontosabb szereppel bírnak a médiában és a közvetlen környezetben megismert sikeres példák is. A vállalkozásokat képviselő és működtető személyekről most már innovatív agrár-vállalkozók csoportjaként is beszélhetünk. Ez egy új és folyamatosan bővülő szereplőcsoport – sajátos, többnyire fiatal gazdákból álló elitcsoport – a székelyföldi térségben, amelynek összetételével és szakmai elemzésével a csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány (a továbbiakban PAHRU) a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjával (a továbbiakban KAM In-

... a PAHRU és a KAM
Intézet az elmúlt évek
során tudományos
és szakmai szempontból
is hozzájárult az
innovatív agrárszereplők
különálló csoportként
való definiálásához...

tézet) együttműködésben foglalkozott egy 2013-ban indított programsorozat keretén belül (Biró–Magyar 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019).

A kutatási tapasztalatok alapján ez az új, innovatív csoport összetételét, szerveződését és működését tekintve is különbözik a székelyföldi térségre jellemző hagyományos gazdálkodástól, illetve az üzemszerű farmgazdálkodástól egyaránt. Továbbá az innovatív tevékenységforma és a mögötte álló szereplőcsoport nemcsak gazdasági, hanem társadalmi innovációs potenciált is jelent a térség számára. Eddig közel száz interjú készült a jelenség feltérképezésére irányuló kutatási programsorozatban. A témával foglalkozó kutatócsoport a kis léptékű innovatív agrárkezdeményezésekben kétségkívül a székelyföldi térség modernizációs lehetőségét látja.

Az innovatív agrárvállalkozók gazdasági és társadalmi szempontú elemzése kapcsán egyértelművé vált, hogy egy mentalitásban, tevékenységformában, társadalmi és gazdasági vonatkozásban újszerű szereplőcsoportról van szó, amely direkt, valamint legtöbb esetben indirekt módon kapcsolódik a székelyföldi térség más ágazataihoz (például turizmus, környezetvédelem). Ennek az új szereplőcsoportnak a tagjai bár érzékelik a másságukat, egyelőre nem tekintenek önmagukra hálózatként vagy bármiféle különálló szereplőcsoportként. Vagy legalábbis e lehetőség felismerésének kezdeti szakaszában vannak, ami többek között a PAHRU és a KAM Intézet elmúlt nyolc évben végzett tudományos és szakmai tevékenységének is köszönhető. A szereplőcsoport sajátosságainak részletes ismertetése Biró A. Zoltán (2017) tanulmányában olvasható.

Ebben a kontextusban nagyon fontos szakmai feladat annak elemzése – és ez képezi jelen írás fő célját –, hogy a narratívákban az önmeghatározási, önreflexiós kísérletek során melyek a gyakran előforduló közös elemek. Egyáltalán annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy ezek az elsősorban kutatók által beazonosított szereplők hogyan határozzák meg önmagukat.

A narratíva-elemek az innovatív agrárvállalkozók hálózatosodásának feltételeit is jelzik, tehát azokat a találkozási felületeket, ahol ezek a szereplők akár különálló csoportként definiálhatják magukat.

A személyes szerep komplexitása

■ A fiatal gazdák önmeghatározási kísérleteiben nagyon fontos és közös elem a személyes szerep. Ennek egyik legfőbb oka az, hogy az interjúalanyok kivétel nélkül minden esetben azonosulnak a vállalkozásukkal. Tehát egy komplex, sok esetben a gazdasági érdekeken túlmutató társadalmi szerep föl vállalásáról van szó, amely a vállalkozás elindításában és működtetésében is kulcsfontosságú. Az interjúalanyok kivétel nélkül minden esetben a személyes szerepvállalásnak tulajdonítják az innovatív vállalkozás működtetésének lehetőségét, sikerességét. Jelentős pályázati támogatás esetén is a fiatal gazda az, aki kihasználja a lehetőséget, aki külföldi mintát itthon is megvalósít, aki a székelyföldi társadalmi, környezeti és gazdasági adottságok mellett elindít egy ilyen jellegű vállalkozást. A személyes szerepvállalás és a felelősségtudat a működési nehézségek kezelésében is nagyon fontos. Az innovatív agrárkezdeményezés ebben a kontextusban egy olyan szerepvállalás, amiért tisztelet és elismerés jár. (Részlet egy interjúból: *„Tisztelem őket, azokat, akik rájönnek arra, hogy kihasználják az itteni lehetőségeket, adottságokat. Persze itt nem lehet kőolajat termelni, abból kell gazdálkodni, ami van. Aki ezt nem tudja átlátni, annak mi a legelső ötlete? Menjünk külföldre dolgozni. Aki itt marad, az látja a lehetőségeket, és ki tudja használni, ki tudja aknázni. Olyan dolgokat csinálnak fiatal gazdák, fejlesztik a technológiát, hogy ha őseik meglátnák, ismét meghalnának, de működik, jó és szép. Szerintem azokat, épp ezért kellene segíteni, akiről látszik, hogy tényleg komolyan*

gondolják, és komolyan akarják művelni a földeket, komolyan akarnak az állatállománnyal foglalkozni, azokat kéne segíteni.”)

Fontos megjegyezni azt, hogy a saját helyzetre való reflektálás esetén az interjúalanyok kevés külső, támogató tényezőt említenek meg, problémákat jeleznek a vállalkozás fenntartása, a tevékenységek végzése, valamint az értékesítés kapcsán is. Ezeket a problémákat az interjúalanyok narratívái alapján kizárólag egyéni szerepvállalással és elkötelezettséggel lehet megoldani. Ezzel a sajátossággal magyarázható, hogy az innovatív agrárvállalkozók a kétkezi munka mellett adminisztrációs, menedzseri, folyamatos ismeretszerzési, értékesítési és – sok esetben – akár önkéntes környezetnevelési/oktatási feladatokat is ellátnak.

A hálózatosodás szempontjából a személyes szerep komplexitása, valamint a gazda számára annak megterhelő mivolta képezi azt a találkozási felületet, ahol a közös tudásnak, tapasztalatcserének, befektetésnek és együttműködésnek pozitív hozadéka lehetnek az innovatív agrárvállalkozások működésében.

Viszonyítási alap

■ Az önreflexió kapcsán nagyon fontos narratívaelem a viszonyítás, a folyamatos öngazolás – például a hagyományos gazdálkodókhoz, a külföldön dolgozókhöz, egy múltbeli állapothoz vagy akár a térségi társadalomhoz képest.

„Szerintem nehéz a helyzetük. Nekünk még támogatásra nem volt szükségünk, még ilyent nem igényeltünk, viszont aki igen, úgy hallottam, hogy annak eléggé nehéz. Egyelőre nem jók a mutatók, de lehet, hogy ez változik. Azért sok fiatal kezdett gazdálkodni, ha így, ha úgy, ha újszerűen, ha régi módszerekkel. Sokan visszanyúl-tak a földekhez. Én így látom.”

„Kevesen akarnak dolgozni. Nincs fiatal gazda. Nagyon kevés. Most beszélek a huszonevesekről akár. Sok munka van a gazdálkodással, nem jön hirtelen pénz belőle, nem vágnak bele. A könnyebb rosszat választják, mennek külföldre.”

„Elég nehéz helyzetben vannak, mert itt az a baj fiatalokkal, hogy a mezőgazdasági munkát nem kedvelik. Már nem szeretik, nem úgy van, mint régebb, hogy reggel felkeltünk, és tudtuk, hogy azt kell csinálnunk, amit a szüleink csinálnak vagy mondanak, s odaálltunk. Most már az van, hogy eljárnak iskolába, elszoknak a munkától, és sokat kell dolgozni a gazdaságban, hogy megérje. Ott is oda kell állni, ha vasárnap van, ha éjjel, ha esik, ha havazik, úgyhogy nem könnyű. Vannak, akik szeretnek mezőgazdasággal is dolgozni, de nem könnyű. Csak gazdálkodásból kimondottan nem tud nagyot fejleszteni.”

A folyamatos öngazolási kényszer elsősorban a jelenség újszerűségével magyarázható. Mivel az innovatív agrárvállalkozásoknak nincs meg a bejáratott formájuk (újszerű minta, új jelenség, nincs bejáratott térségi modell), az interjúalanyok a gazda által betöltött szerepeken és a végzett tevékenységeken keresztül igyekeznek megragadni a fontosabb sajátosságokat.

Az egyedi tevékenység olyan érték, ami büszkeséggel tölti el az ötletgazdát. Általában a konkrét segítség nem a térségből jön (legalábbis a szűk családon és a saját szerepvállaláson kívül nem), ezért ezek a szereplők sok esetben nem is a térségben keresik a kapcsolódási vagy akár viszonyítási pontokat (segítség ebben az értelemben a külső tudás, tapasztalat, minta, erőforrás). Ez egyfajta fejlődést generáló tényező, ugyanakkor korlát is abból a szempontból, hogy minden szereplő ki kell taposon egy saját utat, tehát a külön-külön megszerzett tudások nem tömörülnek hálózatba (nem válnak társadalmi tőkévé), amelyet egy új szereplő kevesebb energia befektetésével is hasznosítani tud. Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni a

sikeres példák elterjedésének társadalmi hatását sem, amelynek hosszú távon, a térségi agrárinnovációs folyamatokban meghatározó szerepük van.

A hálózatodosási folyamatok korlátai között térségi társadalomtörténeti előzmények is szerepelnek. A hálózatodosást illetően természetesen vannak sikeres kezdeményezések is, de egyelőre ezek inkább formálisak, számuk nem túl nagy, hatásuk elenyésző.

Nehézségek

■ A nehézségek kiemelése, hangoztatása az interjúalanyok által egy különálló narratíva- elemként tárgyalható az önreflexiók elemzése során. A nehézségek kiemelése dominálja a narratívákat. Nehézségként jelennek meg a térségi társadalmi, gazdasági és környezeti sajátosságok, a pályázás, az ügyvitel, az értékesítés és így tovább. Gyakorlatilag az interjúalanyok által megfogalmazott nehézségek kezelése és leküzdése értelmében válik jelentéssé a kezdeményezés, a teljes tevékenység és mindezek kapcsán a fentiekben már tárgyalt személyes szerep.

„Elég nehéz helyzetben vannak, mert itt az a baj a fiatalokkal, hogy a mezőgazdasági munkát nem kedvelik. Már nem szeretik, nem úgy van, mint régebb, hogy reggel felkeltünk, és tudtuk, hogy azt kell csinálnunk, amit a szüleink csinálnak vagy mondanak, s odaálltunk. Most már az van, hogy eljárnak iskolába, elszoknak a munkától, és sokat kell dolgozni a gazdaságban, hogy megérje.”

„Ha nem tud pénzt szerezni, nem tud elindulni. És a fenntartás sem egyszerű. Ha például tehenekről beszélünk, akkor az van, hogy nehéz eladni a tejet. Tavaly is 50 banit adtak a csarnokok a tejért. Hogy ebből meg tudjon élni, sok állat kell. Hogyha sok állat van, akkor azoknak nem tud takarmányt előállítani, akkor azt venni kell. Mindenképp nehéz a mezőgazdaság, mindig is nehéz volt.”

A hálózatodosás szempontjából minden olyan kezdeményezés, ami megkönnyíti a gazdák tevékenységét, lehetőségként értelmezhető.

Pozitívumok

■ A nehézségekhez hasonlóan a pozitívumok megfogalmazása is egy különálló narratívaelem, bár fontos megjegyezni, hogy a nehézségekhez képest a pozitívumok visszafogottabb mértékben jelennek meg a narratívákban. Sok esetben a pozitívum csak indirekt módon fogalmazódik meg – valamilyen negatívumhoz képest. Például ha az adott gazda másokhoz képest pozitívan értékeli a saját tevékenységét.

„Mint fiatal gazda én azt mondom, hogy kevés fiatal gazda van, mert ez a külföldi munka a fiatalokat befolyásolja, mert könnyebb keresni ezer eurót nyugaton, mint itthon, ez így igaz, viszont hosszú távon nem biztos, hogy jó befektetés külföldön dolgozni, mert jobb, ha az ember valamit itthon elkezd, s reménykedünk, hogy hátha összejön. Én úgy gondolom, hogy a fiataloknak is érdemes lenne észszerűen gazdálkodni, csak nekik az még mindig könnyebb, hogyha elmennek külföldre, és havonta keresnek ezer eurót zsebre tett kézzel, és nem kellett befektessen, nem kell tudás hozza, mert megmondják, mit kell csinálni, s azt csinálni kell.”

„A kezdés mindenkinek nehéz. Aki tud pályázni, az még valahogy el tud indulni, de ahhoz is nagy követelmények vannak, hogy egyáltalán el tudjon indulni a pályázattal. Annak jó, aki a szüleitől át tudja venni a gazdaságot, mert vannak földek, de aki nulláról indul, annak szinte lehetetlen, hogy csak abból éljen meg.”

■ A székelyföldi fiatal gazdák önmeghatározási, önreflexiók kísérleteiben előforduló, közös elemek azokat a találkozási pontokat jelentik, amelyek segítségével ezek a szereplők egy különálló társadalmi csoportként határozhatják meg önmagukat. Az elkövetkezőkben ez nagymértékben támogatná az innovatív agrártevékenység társadalomalakító hatásának megerősödését, valamint a társadalmi és gazdasági szempontból is fontos hálózatosodási formák elterjedését. Mindez értelemszerűen egy innovációs és modernizációs lehetőséget jelent a székelyföldi térség számára.

Jelenleg ennek az új szereplőcsoportnak a tagjai nem tekintenek önmagukra egy különálló társadalmi szereplőcsoportként (bár figyelembe kell venni azt, hogy a PAHRU és a KAM Intézet az elmúlt évek során tudományos és szakmai szempontból is hozzájárult az innovatív agrárszereplők különálló csoportként való definiálásához), tevékenységük egy önálló működési modell alapján szerveződik, amelyben a személyes szerep és a szerepvállalás komplexitása korlátot is jelent a vállalkozás társadalmi és gazdasági szerepének megerősödésében.

■ FELHASZNÁLT IRODALOM

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.): *Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben.* Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2013.

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.): *„Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előbbre legyünk...” Agrárinnovációs kezdeményezések a székelyföldi térségben.* Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2014.

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.): *Az innováció vonzásában. Biogazdálkodás a székelyföldi térségben.* Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2015.

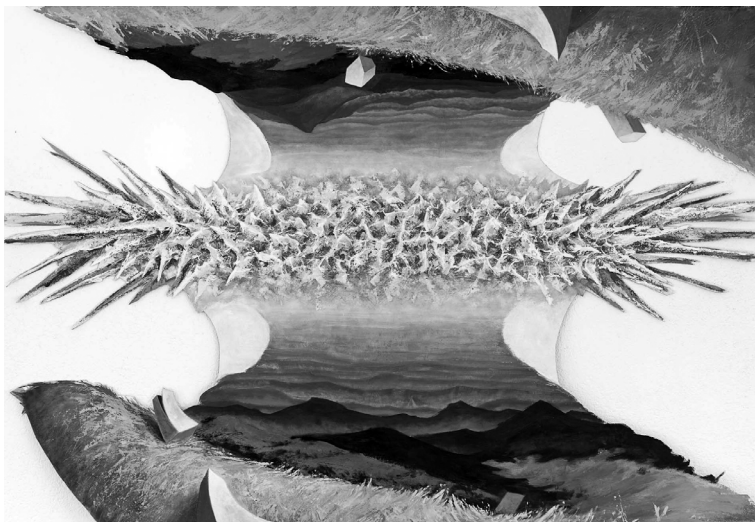
Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.): *Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a székelyföldi térségben.* Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2016.

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.): *A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben.* Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2017.

Biró A. Zoltán: *Új szerepek rurális környezetben.* In: Biró A. Z. – Magyar Ferenc (szerk.): *A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben.* Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2017. 13–39.

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.): *Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció mint székelyföldi fejlesztési paradigma.* Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2018.

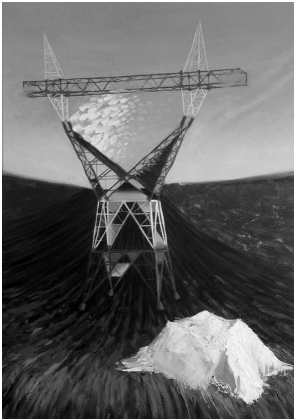
Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.): *Digitális agrárium – székelyföldi innováció. Az agrárium digitalizációjának térségi környezete.* Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 2019.

GERGELY ORSOLYA

„A MAGAM FŐNÖKE AKARTAM LENNI”

Székelgyöföldi vállalkozó(nő)k motivációi

A számok azt mutatják, hogy kevés különbség van a férfi és női vállalkozók motivációi mögött, a férfiaknál is fontos volt a munka- és a magánélet közti egyensúlyra való törekvés...

Bevezetés

■ Az elmúlt két évtizedben a társadalomkutatás mellett már a romániai magyar közéletben, gazdasági szférában, közbeszédben is fokozatosan megjelent az a nő, aki a korábban ismert *patronok*-hoz, főnökökhöz, cégtulajdonosokhoz képest nő volt, de szintén cégtulajdonos, azaz vállalkozó. Vagyis mondhatnánk azt is, hogy lett a vállalkozásnak neme, és az üzletemberek mellett megjelentek az üzletasszonyok is. Vajon miért? Mitől lett vonzóbb a vállalkozói lét akár nők számára is? Egyáltalán miért dönti el valaki, hogy vállalkozóvá váljon, főleg egy olyan gazdasági-társadalmi környezetben, ahol jelentős terheket rónak az adók, illetékek, pénzügyi kihívások, alkalmazottak utáni befizetések, a gazdasági verseny, a piac kiszámíthatatlansága... Mégis egyre többen érdeklődnek a vállalkozói lét iránt, egyre több fiatal veszi fontolóra, hogy vállalkozóvá váljon, és mindinkább a női társadalom is nyit a vállalkozói lét irányába. A tudományos érdeklődés már korábban foglalkozott a vállalkozásindítások társadalmi meghatározottságával, illetve a vállalkozói profilok és vállalkozói identitások vizsgálatával, és egyre inkább nemi sajátosságok, a nemi eltérések is előtérbe kezdtek kerülni.¹

Számos tényező egyszeri és együttes hatása játszik abban szerepet, hogy valaki meghozza a döntést: márpedig ő vállalkozni fog. Noha ezek a motivációk hasonlóak mind a férfiaknál, mind a nők-nél, különbözőek is lehetnek.² Shapero és Sokol nyomán³ számos vállalkozáskutatási elemzés a vonzás-taszítás faktoraira épít, illetve a vonzó és

taszító tényezők hatását vizsgálja (push/pull factors).⁴ A vizsgálatok eredményei azt emelik ki, hogy nemcsak a gazdasági ágazatválasztás, a tőkeforrás, a tőke nagysága, a vállalkozás típusa, a menedzsment terén vannak eltérések aszerint, hogy egy vállalkozást férfi vagy nő alapít és vezet, hanem a motivációkat tekintve is akadnak apró eltérések, ha nem is annyira jelentősek. A vállalkozásindítási motivációkat tekintve a romániai férfi és női vállalkozók motivációi közt kevés eltérés van: a nők számára is a legfontosabb az életminőségük javítása, a nagyobb jövedelem, valamint a függetlenség, a férfiaknál első helyen van a több pénz keresete és csak harmadik helyen az életminőség-javítás.⁵

A vállalkozást – egy nő számára is – vonzóvá tevő *tényezők közé sorolhatjuk*⁶ az önmegvalósítás lehetőségét, az anyagi függetlenséget és önállóságot, a kihívást, az önmeghatározást, a biztonságot, a profitorientáltságot.⁷ Ugyanígy szintén vonzó a rugalmas munkaidő, az egyénileg irányítható munkavégzés és munkaszervezés, az ambíció, a valamit többet, jobbat megvalósítani, valamint az innováció, az új létrehozásának a vágya.⁸ Ellenben egy sor olyan tényező is szerepet játszik a vállalkozásindításban, amelyek nem a vállalkozói útra vonzzák a nőket, hanem inkább *rátaszítják*, egyfajta kényszermegoldásként kilökik, kimozdítják az aktuális munkaerőpiaci helyzetükből.⁹ Itt például a munkanélküliséget vagy alacsony bért jelölhetjük meg, vagy a munkahelyi konfliktusokat, illetve frusztrációkat, valamint a kihívást nem jelentő munka vagy munkahelyi elismerés hiánya.

Adatforrások

■ 2009–2010-ben került sor egy székelyföldi vállalkozónő-kutatásra,¹⁰ amelynek során a köztudatban is egyre nagyobb figyelmet kaptak azok a nők, akik saját mikro-, kis vagy középvállalkozások tulajdonosai vagy társtulajdonosai. Egy szűk évtizeddel később, 2018-ban egy hasonló kutatást sikerült lebonyolítani az Udvarhelyi Kis- és Középvállalkozók kezdeményezésére, illetve az OTP Bank Románia finanszírozásának köszönhetően. Ezek nyomán időben is lehetőség nyílt megnézni azt, hogy hogyan változik, merre alakul a székelyföldi vállalkozó(női) populáció helyzete, milyen kihívásokkal néznek szembe, illetve egyáltalán milyen területen és módon tevékenykednek. E legfrissebb, tavalyi kutatás során többféle adatgyűjtési módszerrel dolgoztunk: megkérdezésem alapuló survey kutatás, 1200 vállalkozót célozva meg, fókuszcsoporthoz interjúk készítése, online kérdőív alkalmazása, és desk research. Jelen tanulmányban csupán a survey kutatás során lekérdezett kérdőív egyetlen kérdésével fogunk foglalkozni, amely a motivációra kérdezett rá.

A kérdezőbiztosok segítségével felvett nagymintás kérdőíves kutatás 2018 július–október közt zajlott, kérdezőbiztosok segítségével felvett kérdőíves kutatás során 600 férfi és 600 női vállalkozó megkérdezését céloztuk meg, a mintavételhez pedig a www.listafirme.ro oldaltól vásárolt adatok nyomán építettük ki a mintavételi keretet a Hargita, Kovászna és Maros megyében bejegyzett vállalkozások adatait alapján, a többlépcsős rétegzett mintavételt alkalmazva. Külön hoztunk létre egy női és egy férfi mintát, amelyek reprezentatívak voltak a székelyföldi női és férfi vállalkozói populációra településtípus és etnikum szerint. 1176 kérdőívet sikerült kitölteni.

Három női fókuszcsoporthoz beszélgetésre került sor 2018 nyarán, mindhárom megyében egyre, egyenként 7-9 résztvevővel. Illetve Hargita megyében egy férfi fókuszcsoporthoz is tartottunk. Ezen beszélgetések vállalkozásindítási motivációkra vonatkozó válaszait is a survey kutatás statisztikai elemzése mellé beépítjük jelen írásba.

A kutatás során vállalkozónak tekintettük azt, aki egy hivatalosan bejegyzett vállalkozás tulajdonosa, és azt egyedül vagy társsal működteti. A kutatásban szándékosan eltekintettünk azon vállalkozók megkérdezésétől, akik önfoglalkoztatók, azaz

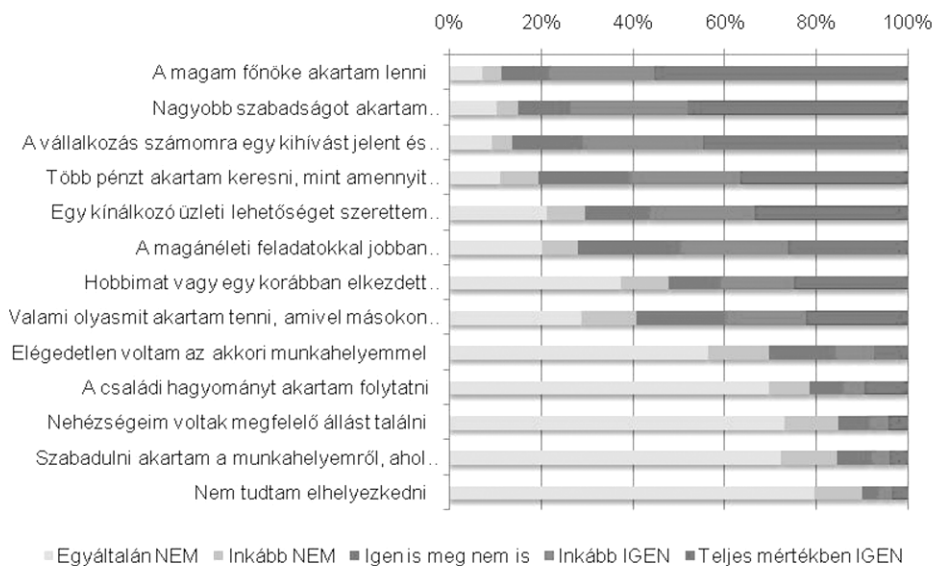

nem kérdeztük meg a PFA, II AI, IF típusú jogi személyiséggel rendelkező gazdasági egységek tulajdonosait. Ugyanakkor az igazgatókat, ügyvezetőket (adminisztrátorokat) sem kérdeztük, amennyiben nem voltak tulajdonosai vagy társtulajdonosai a cégnek.¹¹

„A magam főnöke akartam lenni”

■ Egy sor kijelentést fogalmaztunk meg, melyek korábbi kutatások nyomán merültek fel vállalkozói motivációként. Ezekben kértük a vállalkozók segítségét, hogy mondják meg, adott kijelentések mennyire igazak vagy sem rájuk, részben vagy teljes mértékben. A kérdőíves kutatásunk eredményei alapján azt kell megállapítanunk, hogy a székelyföldi vállalkozók esetében a leginkább jellemző hajtóerő az önállóság vágya (75,3% értett részben vagy teljes mértékben egyet ebben).¹² Ugyanígy a nagyobb szabadságra vágyás a második legerősebb motivációs tényező: a válaszadók közel fele teljes mértékben igaznak mondja magáról, hogy a vállalkozásindításkor ez szempont volt számára, és további 26 százalék döntését is inkább igen.

1.ábra: Vállalkozók motivációi (N=1156)¹³

„Csupán” a negyedik helyen van a pénz, azaz annak a vágya, hogy nagyobb jövedelemhez jusson az ember, mint amennyit a vállalkozói lét előtt keresett: minden harmadik vállalkozó számára (36,5%) teljes mértékben meghatározta ez a vállalkozói döntését, további egynegyednél is jelentősen befolyásolta az elhatározást. A vállalkozásindítást befolyásoló tényezők közt pedig ötödik helyen a lehetőség volt a hajtóerő. A vállalkozóvá válás mellett voksolók felének teljes mértékben vagy részben fontos volt egy, a magánéleti feladatokkal jobban összeegyeztethető munka megteremtésének vágya, reménye. A hobbitevékenység mint vállalkozói ötlet (41%) vagy a családi hagyomány ápolása, továbbvitele már kevesebbek döntésében játszott szerepet (15%).

Ahogy végignézzük a motivációk sokféleségét, azt láthatjuk, hogy alapvetően nem a kényszer határozta meg a legtöbb vállalkozás indulását és a vállalkozói lét melletti elköteleződést. Ezt bizonyítja például az is, hogy három vállalkozóból ketőre sem részben, sem egyáltalán nem igaz az, hogy nem volt elégedett a korábbi

munkahelyével, és ezért vágott bele a vállalkozásába. Ahogyan négy vállalkozóból három azt állítja, hogy nem azért indította volna vállalkozását, mert nem talált magának munkahelyet. Csupán 6,2 százalékot tesz ki azok aránya, akikre igaz az, hogy nem tudtak elhelyezkedni a munkaerőpiacon, és ez befolyásolta a vállalkozásindítást.

Egy statisztikai elemzés során¹⁴ megvizsgáltuk, hogy a vállalkozói motivációkat tekintve csoportosíthatók-e a vállalkozói attitűdök a vállalkozásindításra vonatkozóan. Ennek nyomán három motivációcsoport körvonalazódott. Az első csoportnak a *kapitalista szelleműek* nevet adtuk. Úgy tűnik, hogy akinél az önállóság nagyon erős befolyással bírt, annál gyakrabban a több pénz keresete is társult, illetve a vállalkozásra kihívásként tekintés is inkább elmondható. A *munkavágyók* csoportjára inkább jellemző a kényszervállalkozás: egy kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzet motiválta a vállalkozásindítást. A *szenzimentalistákra* a vállalkozást nem klasszikus kapitalista elgondolásra alapuló motiváció jellemző, hanem inkább kicsit az érzelmi alapú: a környezeten való segítség vagy a hobbytevékenységre alapozó cégekitalálás, a családi hagyományok iránti elköteleződés.

1. táblázat: Miért indította a vállalkozását? – faktorelemzés¹⁵

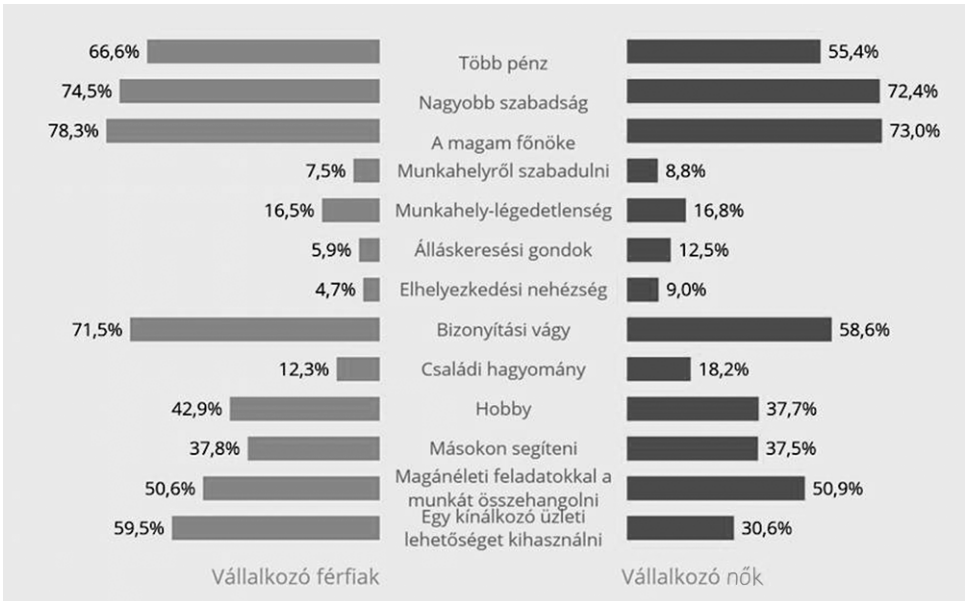
	Kapitalista-szelleműek	Munkateremtők	Szenzimentalisták
A magam főnöke akartam lenni	0,748		
Nagyobb szabadságot akartam abban, ahogyan a munkámat végzem	0,747		
Több pénzt akartam keresni, mint amennyit azelőtt kerestem	0,629		
A vállalkozás számomra egy kihívást jelent és bizonyítani akartam magamnak, hogy meg tudom valósítani	0,491		
Egy kínálkozó üzleti lehetőséget szerettem volna kihasználni	0,317		
Nehézségeim voltak megfelelő állást találni		0,803	
Nem tudtam elhelyezkedni		0,777	
Szabadulni akartam a munkahelyemről, ahol hátrányos megkülönböztetésben volt részem		0,722	
Elégedetlen voltam az akkori munkahelyemmel		0,679	
Valami olyasmit akartam tenni, amivel másokon vagy a környezeten tudok segíteni			0,731
Hobbimat vagy egy korábban elkezdett tevékenységemet akartam vállalkozássá fejleszteni			0,717
A magánéleti feladatokkal jobban összehangolható munkát szerettem volna végezni			0,464
A családi hagyományt akartam folytatni			0,423

Csak a nők építenek vállalkozást egy hobbira?

■ Elmondhatjuk-e ennek a kutatásnak a fényében, hogy más dolgok vezetnek egy férfit a vállalkozáshoz, és mást egy nőt? Az adatok nem minden esetben hoztak egyértelmű különbségre utaló jeleket: nem állíthajtuk azt, hogy a férfi vállalkozók az anyagi nyereségért akartak vállalkozni, a nők pedig azért, mert nem találtak állást maguknak. Nem ilyen egyszerű a képlet, általában hasonló arányban játszottak szerepet a felsorolt tényezők a vállalkozónőknél és a férfiaknál is (lásd 2. ábra). Például mind a nőknél, mind a férfiaknál a függetlenség és a nagyobb szabadság bír a legfontosabb motiváló erővel, aztán a bizonyítási vágy és az anyagi jövedelem növelése, de az arányok esetenként enyhén eltérőek. Például míg 3 férfi vállalkozóból kettő határozottan azt mondja, hogy igen, több pénzt akart keresni, ezért (is) lett vállalkozó, addig csak minden második nő állítja ugyanezt. A nők körében magasabb azok aránya, akik nehezen találtak megfelelő állást, és amiatt (is) fogtak bele a vállalkozás működtetésébe. Míg a férfiak 2,7 százaléka mondta, hogy teljes mértékben igaz ez rá, illetve további 3,4 százalékra is részben, a nők esetében ez 6 és 5,4 százalék. Tehát a nők esetében kétszeres azok aránya, akik nehezen találtak állást, és ez meghatározta a vállalkozóvá válásukat, mint a férfiak esetében.

Hasonló szignifikáns összefüggést fedeztünk fel a vállalkozó neme és aközött, hogy mennyire igaz rá, hogy a saját főnöke szeretett volna lenni. Láthatjuk, hogy a két szélső érték esetében van kisebb eltérés a nők és a férfiak között.

2. ábra: Motivációk nemi bontásban¹⁶

„Volt egy jó ötletem, és még senki nem csinálta meg”

■ A 1176 válaszadó által nyújtott adatok elemzése nagyon sokféle statisztikai eredményt szolgáltatott. Ezeket a kemény számadatokat nagyon szépen kiegészítik a fókusz-csoportos beszélgetések során nyert úgymond soft adatok, vélemények, narratív megközelítések, amelyek kicsit árnyalják a képet, több betekintést engednek annak megértéséhez, hogy valaki miért, milyen okból indítja vállalkozását, lép rá a vállalkozói útra.

A Hargita, Kovászna és Maros megyében élő magyar vállalkozónőket amikor arról kérdeztük, hogy mi motiválta őket arra, hogy vállalkozást indítsanak, több dolgot felsoroltak, amelyek közül az alábbiakban néhányról szót ejtünk, interjúrészletekkel illusztrálva a megfogalmazottakat.

A hobbi motivált

■ A vállalkozónők esetében többször találkoztunk azzal, hogy a korábbi hobbitevékenység motiválta arra, hogy gazdaságilag is rentábilis módon tekintsen a kedvenc időtöltésre, és indítson valaki vállalkozást. Férfi vállalkozóknál is tapasztaltunk hasonlót, viszont nőknél gyakoribb, hogy teljesen vagy részben a vállalkozói alaptervékenység egy hobbitól nőtt ki magát. Többekre jellemző, hogy alkalmazotti státusuk során már végezték egyfajta melléktevékenységként, de később, csupán amikor már biztosak voltak benne, hogy ebből meg is lehet élni, vált fő tevékenységükké.

„Amióta az eszemet tudom, én szerettem sütni. Imádtam. Minden családi eseményre gyönyörű és finom dolgokat készítettem, mindenki szerette. De hát nekem megvolt a szaknám, azt tanultam, tudtam, mi leszek, ha nagy leszek. De akkor is mindig sütöttem. Aztán persze a barátok, ismerősök rám kaptak, mindenki akarta, hogy ezt készítsek meg azt, meg néha hoztak egy vajat vagy valamit. Édesanyám csak a fejét fogta, hogy miért dolgozok ingyen. Egyszer a páromnak is eszébe jutott: ha te ezt ennyire szereted, miért nem ezzel foglalkozol. És akkor rájöttem, hát tényleg.” (B., MS, nő)

Az ötlet motivált

■ Nagyon sokan mesélték el vállalkozásindításukról, hogy réges-rég megszületett a fejükben egy ötlet, amely nem hagyta nyugodni, mindig izgatta, nyugtalanította, tervezésre ösztökélte. És többévi érlelődés után tulajdonképpen az alapötlet vezérelte mindvégig a vállalkozásindítást. Több esetben tapasztalhattuk, hogy jó néhányan éveket dédelgetnek egy jó ötletet, és aztán egyszer csak, amikor a körülmények engedik, megvalósítják. Az ötlet viszont sok esetben éveket érlelődik bennük.

„Ilyen akkor még nem volt, és ma, öt év után sincs az erdélyi magyar piacon. Én első perctől tudtam, hogy ez jó lesz és működni fog. Gazdasági szakemberek 1-2 évet sem adtak nekem.” (K., HR, nő)

Belső készítés motivált

■ Főként a kilencvenes évek elején induló vállalkozók esetében jellemző az, hogy mikor végre már lehetett, akkor nagyon szerettek volna „valamihez kezdeni”. Így nem feltétlen volt ötlet, sem tapasztalat, sem konkrét hobbi, csupán a belső ösztönös készítés, hogy valamihez kellene fogni, ami működőképes, fenntartható, és nyereséges is lehet. Ezt mind a férfiak, mind a nők körében tapasztaltuk.

„Valamiért éreztem, hogy nekem ezt kell tennem. Mindig valamit alkotni akartam. Nemcsak kereskedni, nemcsak árut cserélni, hanem valamit létrehozni.” (J, HR)

A változás vágya motivált

■ A beszélgetések során nemegyszer hangzott el a vállalkozó nők részéről az, hogy például a gyereknevelési szabadság ideje, az a 2 vagy 4 év jelentősen átrajzolta a prioritási listájukat. Többen említik, hogy ez alatt az időszak alatt volt idejük átgondolni, hogy mivel szeretnének és mivel nem szeretnének foglalkozni majd a munkaerőpiacra visszatérve. Illetve olyan résztvevők is voltak a beszélgetéseken, akik válás után új életet próbáltak felépíteni, és ez a változás, változtatás vágya motiválta, hajtotta arra, hogy keressenek egy másfajta munkát, megélhetést, mint amit korábban végeztek.

„Pont gyereknevelési szabadságon voltam, két ismerősöm megkeresett, hogy nem vállalnám-e el a cégük adminisztrálását. Átgondoltam, megfontolam, és úgy döntöt-

tem, hogy elvállalom, de csak akkor, ha bevesznek társnak. Így lettem én vállalkozó. Aztán az évek során mindketten kiszálltak, maradtam én egyedül.” (K., MS, nő)

„Mindennap vasaltam az inget, a kosztümöt. Ültem négyig az irodában. Mindenféle hülyeséget hallgattam és csináltam. Köszt, nem, ebből nem kérek többet.” (Zs., MS, nő)

Rugalmisság vágya motivált

■ Mind a vállalkozó nők, mind a vállalkozó férfiak részéről elhangzott az, hogy nagyon jelentősen befolyásolta a vállalkozóvá válásukat az, hogy rugalmasságra vágytak, azt szerették volna, ha idejükkel, munkabeosztásukkal, kollégák megválasztásában rugalmasabbak lehetnének. És ez nagyon jelentős motiváló erőnek tűnik – főleg nők esetében – a vállalkozói pályán való maradás mellett.

„A férjem munkája miatt kicsit kétlaki életünk van. Így van egy mozgó műhelyem, ami mindig velem van, bárhol tudok dolgozni, amikor úgy van időm. Máskor meg másra tudok időt szakítani. Van, hogy egy nap tizenkét órát dolgozom. És van, ritkán, hogy kettőt.” (H., MS, nő)

Az anyaság motivált

■ Egyértelmű, hogy ezt a vállalkozó nők körében tapasztaltuk, de alig akad olyan vállalkozó nő, akinek ez nem szempont, amennyiben van gyereke, de már olyanoknál is az, akik még csak tervezik a családot. Hogy legyen alakítható a munkaprogram, jusson idő a gyermekekre, a vakációkban is megoldott a gyermekfelügyelet.

„Sokat számít az, hogy saját magam tudom beosztani az időm. Reggel nyugodtan indulnak a gyermekek az iskolába, délben várom őket ebéddel. Tudok otthon dolgozni, nem kell állandóan szervezzem a dolgokat. [...] Évente egyszer mindig elfog a kísértés, hogy hagyjam az egészséget, és menjek vissza alkalmazottnak. [...] De ha minden nap 4-5-ig dolgozom, többet nem tudunk együtt ebédelni. Inkább nem... (Zs, MS, nő)

„Gyakorlatilag most kicsit azt csinálom, amit régen nagyapám. Aki egy gyógyszerész zseni volt. Nem értett a pénzügyekhez, nem volt pénze, nem volt nyeresége, de az embereknek olyan dolgokat készített, amik hatásosak voltak. Persze a receptes füzetét elveszítettük, ellopták.” (Zs., MS, nő)

A vállalkozói minta motivált

■ Több olyan résztvevője is volt a fókuszcsoporthoz beszélgetéseknek, akik már második generációs vállalkozók, vagyis szüleik (édesapjuk) is vállalkozó. Illetve a narratívák nyomán az derül ki, hogy ez jelentős meghatározó erővel bírt: gyerekkortól beleláttak a vállalkozás kihívásaiba, és vagy a családi vállalkozás továbbvitelére, vagy saját vállalkozás elindítására ösztönözte.

„Ott volt édesapám vállalkozása. Így nőttünk fel, ahogy mondtam, a nyarakat végigdolgoztuk, minden az életünk része volt. Természetesen volt számomra, hogy ezt akarom vele vinni tovább.” (A, CV nő)

A rossz munkatapasztalat motivált

■ A beszélgetések során nagyon ritkán fordult elő, hogy negatív munkaerőpiaci tapasztalatokról számoljanak be, és azt mesélik, hogy amiatt lettek vállalkozók, mivel rossz volt a viszonyuk a főnökükkel, kollégákkal, vagy nagyon rosszul kerestek, vagy egyáltalán nem találtak volna munkát. Viszont akad ennek ellenére példa arra, hogy a nagyon rossz munkahelyi élmény, megélés motiválta arra, hogy kitaláljon egy alternatívát, és indítson egy vállalkozást.

„Egy, a főnökömmel átveszekedett nap után én a kolléganőmmel sírtam, és el voltam keseredve. És azt mondja a kolléganőm: miért nem csináljuk meg ezt mi akkor?”

És akkor megcsináltuk. [...] Ha a főnököm másmilyen ember, én még ma is ott dolgoznék.” (B., HR, nő)

A pénz is motivált

■ A vállalkozónők nagyon ódzkodnak attól, hogy az anyagi nyereségről beszéljenek, viszont nemegyszer elhangzott, hogy igen, természetesen a nagyobb kereseti lehetőség is mindig ott lebegett a szemük előtt, és ez – ha nem is említik – egy fontos motívum. Mivel senki sem azért hagyta ott a korábbi munkahelyét, mert ingyen szeretne volna csinálni azt, amit csinál. Vagy senki sem azért bajlódik a cégével, könyvelővel, partnerekkel, mert nem akar keresni rajta. Csak kicsit mintha szégyen lenne erről beszélni, a nőknek.

„Én bevallom őszintén, én pénzt is akarok keresni. Ha nem így lenne, akkor elmennék alkalmazottnak, és nem fájna a fejem. Ez az igazság. [...] Nem fogok ebből soha szupergazdag milliomos lenni, de igen, pénzt is kell hoznia egy vállalkozásnak, és ez is fontos” (K, CV, nő)

Összegzés

■ Az egyéni vagy fókuszcsoportos interjúk vagy olyan előadások, beszélgetések, vállalkozó nőkkel szervezett beszélgetések során, amelyeken az elmúlt két-három évben részt vettem, az derül ki számomra, hogy elég nehéz egyetlen olyan tényezőt mondani, ami meghatározó volt, mivel sok minden hatott az illetőre, sokféle tényező játszott szerepet abban, hogy elindult és haladt valaki a vállalkozói úton. Sokkal inkább azt kell megállapítanunk, hogy több tényező játszik szerepet, és inkább tényezőcsoportok vannak, motivációs meghatározók. Minden történet más, és számtalan történetet lehet hallani, számtalan mögöttes motívumot lehet fellelni. A számok azt mutatják, hogy kevés különbség van a férfi és női vállalkozók motivációi mögött, a férfiaknál is fontos volt a munka- és a magánélet közti egyensúlyra való törekvés, a nőknél is számított, hogy önállósodni akartak, a férfiak is inkább alapoznak vállalkozást egyfajta hobbitevékenységre, nem csak a nők. Szóval láthattuk, hogy – a számok alapján – kisebbek az eltérések, a különbözőségek férfiak és nők közt. A fókuszcsoportos beszélgetések során viszont picit árnyaltabb ez a hasonlóság: míg a férfiak közül senki sem úgy indította cégét, hogy a gyereknevelést, a beteg gyerekkel való otthonmaradást belekalkulálta volna, vagyis ez lett volna egy fő szempont, addig a nők szinte kivétel nélkül ezzel mindig számolnak, legtöbbször már akkor, amikor még gyerekük sincs. Tehát a nőknél a gyerekről, családról való gondoskodás alapvető meghatározó tényezőként merül fel, amely úgy tűnik, mindig ott lebeg a vállalkozói döntésben, de a vállalkozás továbbműködtetése melletti döntésben is.

■ JEGYZETEK

1. O.Drîga – E. Lafuente: *Antreprenoriatul feminin în România*. Caracteristici personale și efectul exemplorlor antreprenoriale. CEBR Working Paper Series. WP 02/2009. <http://www.kfacts.com/index.php?page=studii-si-cercetari> (letöltés: 2012. április 12.); O. Drîga – E. Lafuente: *Antreprenoriatul feminin în România*. Caracteristici personale și efectul variabilelor socio-culturale. CEBR Working Paper Series. WP 02/2007. <http://www.kfacts.com/index.php?page=studii-si-cercetari> (letöltés: 2012. április 12.); A. Dodescu – A. Bădulescu – A. Giurgiu – I. Pop-Cohuț: *Antreprenoriatul feminin în vestul României*. Rezultatele de cercetare și recomandări de politici. In: *Economie teoretică și aplicată*, Vol. XVIII. No. 1. pp. 23–46.; GergelyOrsolya: *Vállalkozás női módra. A székelyföldi női vállalkozók profiljának és motivációinak vizsgálata*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Kolozsvár, 2013.
2. M. Orhan: *Whywomenenterintosmall business ownership*. In: S. Fielden & M. Davidson (Eds.): *International handbook of womenandsmall business entrepreneurship*. Edward Elgar Publishing, London. 2005. 2–16. Továbbiakban: Orhan, 2005.
3. Orhan 2005.
4. Orhan 2005. 4.

5. O. Driga – E. Lafuente: *Antreprenoriatul feminin în România*. Caracteristici personale și efectul exemplelor antreprenoriale. CEBR Working Paper Series. WP 02/2009. <http://www.kfacts.com/index.php?page=studii-si-cercetari> (letöltés: 2012. április 12.)
6. M. van der Boon: *Women into enterprise – a European and international perspective*. In: S. Fielden – M. Davidson (eds.): *International handbook of women and small business entrepreneurship*. Edward Elgar Publishing, London. 2005. 161–178. 163. Továbbiakban: Boon, 2005.
7. Boon 2005.; Gergely 2013.
8. Orhan 2005. 4.
9. Boon 2005. 613.
10. Gergely Orsolya: *Vállalkozás női módra. A székelyföldi női vállalkozók profiljának és motivációinak vizsgálata*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2013.
11. Geambașu Réka – Gergely Orsolya: *A székelyföldi vállalkozónők gazdasági és társadalmi szerepei. Kutatás-jelentés*. 2013. <https://ukksz.ro/index.php/noeletero>. Továbbiakban: Geambașu–Gergely 2019.
12. Geambașu–Gergely 2019.
13. Geambașu–Gergely 2019.
14. Geambașu–Gergely 2019.
15. Fő komponens elemzés során nyert adatok.
16. A teljes mértékben igen, illetve az inkább igen válaszok arányát összenvonva lehet látni.

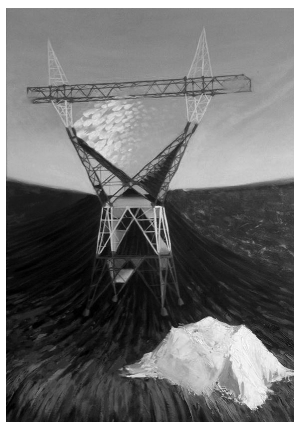

DÁNIEL BOTOND

KÖZÉPISKOLÁSOK VÁLLALKOZÓKEDVE

Tanulmányunkban egy székelyföldi kistérség középiskolásainak példáján azt vizsgáljuk, hogy mi jellemző azokra a fiatalokra, akik középiskolás korukban úgy tervezik, hogy valamikor a jövőben önfoglalkoztató vagy másoknak is munkát adó vállalkozóként fognak tevékenykedni. A vállalkozói hajlandóság mértéke mellett leginkább arra vagyunk kíváncsiak, hogy a vállalkozói tervekkel rendelkező fiatalok társadalmi-családi, illetve oktatási háttere, életmódja és jövőtervei miben másak a diákok többségéhez viszonyítva.

A romániai magyar ifjúságkutatások¹ a fiatalok körében magasabb vállalkozói arányokat mérnek, bár ebben jelentősen közrejátszik az, hogy ezek a kutatások nem a 15-29, hanem a 18-35 év közötti fiatalokat vizsgálták (8,5-9,5 százaléka) (Veres 2011). Több kutatás is azt mérte, hogy Erdélyben a magyar fiatalok felülreprezentáltak a románokhoz képest a fiatal vállalkozók között (Dalu 2011, Csata 2017). Az eredményekből pozitív tendenciát olvashatunk ki, hiszen a vállalkozók aránya a 2008–2013-as időszakban egy százalékot emelkedett (Barna–Kiss 2013), és azt is fontos megemlítenünk, hogy a LabourForceSurvey adatai alapján Csata szerint a romániai magyar fiatalok körében a vállalkozók és önfoglalkoztatók aránya 2002–2012 között mintegy 10,7-11,2 százalékos volt. (Csata 2017). Ugyanakkor a szakirodalomban arra nem találtunk magyarázatot, hogy az LFS és a GenezYS 2015 adatai között miért van ilyen nagy eltérés (3% a 11,2%-hoz képest). A vállalkozási hajlandóság mértéke 2008-ban hasonló volt ahhoz, amit a magyarországi kutatások találtak a magyar

... ahol van vállalkozó
szülő, illetve mindkét
szülő vállalkozó,
magasabb a diákok
vállalkozói kedve...

fiatalok esetében. Rövid távon (2-3 éven belül) az erdélyi magyar fiatalok 9 százaléka jelölte meg legfontosabb célként a vállalkozás alapítását, a középtávú (5 éven belüli) tervei között pedig 4–5 százalékuk tette első helyre (Kiss–Barna 2011, Bokor 2011, Ercsei–Kiss–Szabó 2011).

A vállalkozói hajlandóság mérése és a kutatás módszertana

■ Amint azt a rövid szakirodalmi áttekintésben is láttuk, a vállalkozói hajlandóság mérése több módszerrel is történhet. Az operacionalizálás során választhatjuk azt, hogy megkérdezzük a fiatalokat, tervezik-e saját vállalkozás indítását a közelebbi vagy távolabbi időben, a jövőbeni foglalkozásukat vagy munkaerő-piaci státusukat vizsgáló kérdésben megjeleníthetjük a „vállalkozó, saját vállalkozás indítása” opciókat, vagy akár nyílt kérdésben is megkérdezhetjük, hogy milyen foglalkozást vagy munkaerő-piaci státust képzelnek el maguk számára a jövőben. Általában azt tapasztaljuk, hogy valamivel kevesebben fogalmazzák meg nyílt kérdésre adott válaszaikban a vállalkozási terveiket (úgymond saját maguktól), mintha a listáról kellene kiválasztani előre megadott lehetőségként.

Aktuális kutatásunk a Gyergyó Területi Ifjúsági Tanács és a Gyergyói Községi és Szociális Erőforrásközpont szervezésében valósul meg, a tágabban értelmezett gyergyói kistérség (Gyergyószentmiklós–Maroshévíz térsége) hat magyar nyelvű középiskolájába járó diákokat vizsgáljuk. Az adatfelvételre 2018 decemberében került sor, iskolai tanórákon, online kérdőívek segítségével. A lekérdezés majdnem teljes körű volt, 1098 fiattól kaptunk válaszokat. A kérdőív 13 kérdéscsoportot és 103 kérdést tartalmazott, a fő témakörök a diákok időbeosztása, szabadidős és iskolán kívüli tevékenységei, önkéntesség, a települések ifjúsági életével kapcsolatos elégedettség, fiatalok problémáinak és igényeinek megismerése, pályaválasztás és jövőtervek, idegen nyelv és román nyelvtudás, illetve a román nyelvvel kapcsolatos attitűdök.

Kérdőívünk egy olyan kérdéssort tartalmazott, ahol arra kértük a diákokat, hogy fogalmazzák meg jövőterveiket azzal kapcsolatosan, hogy 20, 25, 30, illetve 35 éves korukban hol fognak élni, mivel fognak foglalkozni, mennyit fognak keresni, stb. A kérdések nyílt kérdések voltak, jelen elemzéshez azokat a fiatalokat választottuk ki, akik valamely időpontban azt válaszolták, hogy „vállalkozók”, „cégvezetők”, „magánvállalkozók” lennének.

A kutatás eredményeinek bemutatása

■ A kérdőívet kitöltő 1098 gyergyói középiskolás között végül 33 ilyen személyt találtunk. Ez az összes kitöltő 3 százaléka, ami egyébként közel áll a 15-29 éveseket vizsgáló ifjúságkutatásokban általában szereplő 3-4 százalékos arányhoz, illetve egy 2015-ös, öt erdélyi megye magyar tannyelven tanuló középiskolásaira reprezentatív kutatás eredményeihez is, ahol a mostanihoz nagyon hasonló 2,80 százalékos vállalkozói hajlandóságot mértünk, hasonlóan nyílt kérdéses módszerrel.²

A vállalkozástervező középiskolások családi-társadalmi háttere

■ A társadalmi háttér vizsgálatakor a *településtípus* és a *családtípus* esetén nem találtunk jelentős különbségeket. A városokban (Gyergyószentmiklós, Maroshévíz) és a környező községekben, falvakon élő középiskolások között nincs szignifikáns különbség a vállalkozói terveket illetően. Ugyanígy az sem határozza meg szignifikánsan ezeket a terveket, hogy az illető fiatal kétszülős vagy egyszülős családban él-e. Amit viszont érdemes megemlíteni, hogy egyetlenegy diák sem volt a hús, gyer-

mekotthonban élő középiskolásból, aki vállalkozóként látja önmagát 20-35 éves korában (Kürti–Dániel 2019).

A szülők *munkaerő-piaci helyzetét* illetően azt találtuk, hogy akárcsak a teljes diákság esetén a szülők többsége alkalmazotti státusban van. Bár a statisztikai elemzés nem mutat szignifikáns különbséget (ennek oka lehet az alacsony esetszám is), azért fontos megjegyeznünk, hogy a vállalkozni tervező diákok szülei, úgy tűnik, hogy összességében jobb munkaerőpiaci státussal rendelkeznek. Az apák esetén a vállalkozók aránya magasabb (42,5 százalék a 29,1 százalékhoz képest) és egyetlen nyugdíjas/betegnyugdíjas szülőt kivéve mindenki aktív a munkaerőpiacon. Az anyák esetében már találunk inaktívakat is (háztartásbeli, munkanélküli, nyugdíjas/betegnyugdíjas), de még így is néhány százalékkal magasabb a vállalkozók és az alkalmazottak aránya is, mint a teljes népességben. Bár a vállalkozást tervező diákok szülei valamivel magasabb arányban dolgoznak itthon, ez a két-három százalékos különbség nem szignifikáns.

Az *iskolai végzettség* szempontjából az apák viszonylag egyenletes eloszlást mutatnak. Több mint egyharmaduk (37,5 százalék) szakiskolai végzettséggel rendelkezik, körülbelül harmaduk (34,4 százalék) érettségivel és valamivel kevesebb mint harmaduk pedig legalább főiskolai, egyetemi végzettséggel (28,1 százalék). Ennek megfelelően a foglalkozások is eléggé megoszlanak: gazdálkodók (farmer, állattenyésztő – összesen 3 személy), mezőgazdaságban külföldön dolgozó, ács, asztalos (2 személy), autószerelő, benzinkutas, sofőr, buszsofőr, mentősofőr (3 személy), kőműves, nehézgépkész, faipari alkalmazott, egyéb alkalmazott, kereskedelmi ügynök, adminisztrátor (ami vonatkozhat cégvezetőre vagy például iskolai gondnokra), vallás tanár, építkezési vállalkozó, vállalkozó, üzletvezető. Az anyák esetében már változatosabb a kép, nagyobb arányban vannak az érettségizett (42,4 százalék) és felsőfokú végzettséggel rendelkező anyák (33,3 százalék), viszont találunk olyan személyt is, aki csupán általános iskolai végzettséggel rendelkezik (3 százalék). A szakiskolai végzettséggel rendelkezők 21,2 százalékot tesznek ki. A foglalkozások között olyanokat említettek, mint a takarítónő (2 személy), munkás és külföldi munkás (1 személy), bolti eladó (4 személy), pincér (2 személy), házvezetőnő, illetve háztartásbeli (4 személy), harangozónő, asszisztens (valószínűleg egészségügyi), adminisztrátor, vállalkozó, könyvelő, illetve megjelentek értelmiségi foglalkozások is, pedagógusok (óvónő, tanítónő, tanárnő, magántanárnő), pszichológus, humán erőforrás menedzser.

A családi háttér vizsgálata kapcsán az egyik legkézenfekvőbb kérdés, hogy vajon a vállalkozói szándék mögött megtalálható-e a *szülői minta*, a vállalkozni tervező diákok szülei önmaguk is vállalkozók-e. A vállalkozók aránya a teljes szülői népességben 28,7 százalék az apák és 10,1 százalék az anyák esetén.³ Ez összességében mintegy 317 családot jelent (a diákság 28,9 százaléka), mert vannak olyan családok, ahol mindkét szülő vállalkozó (80 család, 7,3 százalék), és olyanok, ahol csak egyik (237 család, 21,6 százalék). A szülői minta elég hangsúlyosan meghatározza a diákok vállalkozói terveit, bár messze nem teljes mértékben. A vállalkozást tervező diákok mintegy 42,5 százalékának édesapja önfoglalkoztató, vállalkozó (az anyák esetén az arány 15,2 százalék), viszont a vállalkozó családok gyerekeinek összességében csupán 4,41 százaléka mondta azt, hogy 20-35 éves korában vállalkozó, cégvezető lesz. Ettől függetlenül viszont találunk szignifikáns kapcsolatot a szülői háttér és a vállalkozói tervek között, hiszen ha minél több vállalkozó szülő van a családban, annál nagyobb arányban jelezték a diákok azt, hogy ők is vállalkozók terveznek lenni (ha nincs vállalkozó szülő, 2,4%, egy vállalkozó szülő esetén 3,8%, mindkét szülő esetén 6,2%; $p = 0,001$).

Továbbá nemcsak a munkaerő-piaci helyzet, hanem a *szülők iskolai végzettsége* is szignifikánsan meghatározza a diákok vállalkozói terveit. Mind az apák, mind az anyák esetén azt látjuk, hogy a vállalkozni tervező diákok szülei között jelentősen magasabb arányban találhatóak a felsőfokú végzettek (körülbelül kétszer annyian, mint a vállalkozni nem

tervező diákok szülei között), és sokkal kevesebben az általános iskolai végzettek. A különbségek az apák és az anyák esetén is szignifikánsak a 0,09-es szignifikancia szinten.

A szülők iskolai végzettségének összehasonlítása

Legmagasabb iskolai végzettség	Apák végzettsége		Anyák végzettsége	
	vállalkozni tervező	nem tervez vállalkozni	vállalkozni tervező	nem tervez vállalkozni
8 osztály vagy kevesebb	0,0	7,1	3,0	10,3
szakiskola, középiskola érettségi nélkül	37,5	37,5	21,2	26,4
szakiskola, középiskola érettségivel	34,4	42,0	42,4	45,8
főiskola, egyetem vagy magasabb	28,1	13,4	33,3	17,5
Összesen	100	100	100	100
Szignifikancia	0,057		0,087	

Forrás: saját szerkesztés.

A családok anyagi hátterét illetően a vállalkozást tervező diákok megfelelnek az átlagnak, sem a család összjövedelme, sem ennek szubjektív megítélése esetén nincs szignifikáns különbség közöttük és a többi diák között. A zsebpénz viszonylatában viszont jelentős különbséget találtunk. Míg a diákok havi zsebpénzének átlaga 154,17 lej, addig a vállalkozni tervezőké ennél mintegy 100 lejjel magasabb, 255,81 lej. Ez a különbség jelentős és statisztikailag is szignifikáns ($p = 0,003$).

Végül néhány érdekes eredményt osztanánk meg a *nemi különbségekkel* kapcsolatosan. Míg a teljes diákság körében a fiúk és lányok aránya 47,6 az 52,4-hez, addig a vállalkozást tervező fiatalok közel kétharmada (63,6 százalék) fiú, és csupán valamivel több, mint egyharmada (36,4 százalék) lány.⁴ Viszont a lányok még így is magasabb arányban vannak jelen a vállalkozni vágyók között, mint az anyák a tényleges vállalkozók között. A szülők esetén a nők aránya az önfoglalkoztatók, egyéni vállalkozók között csupán 30,29 százalék, az alkalmazottakkal rendelkező vállalkozók között pedig csupán 23,42 százalék (a teljes vállalkozói csoportban összesen 26,44 százalék).

Oktatási, tanulmányi helyzet

■ A térség középiskolásainak több mint kétharmada két nagy létszámú középiskolába jár, a többi diákon négy kisebb létszámú iskola osztozik. Az oktatási intézmények között világos sorrend állítható fel a bejutási átlagok és érettségi eredmények szerint (Kürti–Dániel 2019), ez pedig a közvéleményben is megjelenik, az iskolák eltérő presztízzsel rendelkeznek a térség közösségeiben. Az élen a két gimnázium található (a gyergyószentmiklósi Salamon Ernő Líceum, illetve a maroshévízi Kemény János), őket követi a Batthyány Ignác és a gyergyóalfalvi Sövér Elek Iskolaközpont. A sort a Fogarasy Mihály Műszaki Líceum és a gyergyóditrói Puskás Tivadar Szaklíceum zárja. Előzetes eredményeink számos ponton igazolják a társadalmi különbségek újratermelődésének törvényét: az oktatási intézményekben jelentősen különbözik a diákok társadalmi-gazdasági háttere, a magasabb presztízsű intézményekben magasabb, az alacsonyabb presztízsűekben pedig alacsonyabb státusú családok gyerekei tanulnak (Dániel 2019).

Ezek a különbségek még élesebben mutatkoznak a vállalkozói tervekkel rendelkező diákok esetén, bár nem pontosan úgy, ahogy várnánk: nem a gimnáziumba járók vannak többségben, hanem az egyik szaklíceum diákjai szerepelnek jelentős mértékben arányaikon felül. A Batthyány Ignác Technikai Kollégium diákjai bár a teljes diákság 28,4 százalékát adják, ehhez képest a vállalkozni tervező diákok 42,4 százaléka jár ebbe az intézménybe. A Salamon Ernő Líceum diákjai arányaiknak megfelelő mértékben szerepelnek a vállalkozni tervező diákok között is, a másik jelentős különbség abból adódik, hogy az alacsonyabb presztízsű szakiskolákban alig találunk olyan diákot, aki vállalkozói tervekkel rendelkezik (csupán 2 személyt). Meglepő továbbá, hogy a maroshévízi gimnáziumban egyetlen diák sem említette ezt a jövőtervei között.⁵

Ami a szakokat illeti, a gimnáziumi tanulók leginkább a matematika-informatika, illetve társadalomtudomány szakokról (7 + 5), a szaklíceumi tanulók pedig a képvágó-szövegszerkesztő (médiá), gazdasági technikus és turizmus-vendéglátás szakokról (5 + 5 + 4) kerülnek ki.⁶

A vállalkozói kedv az életkor előrehaladtával erősödik, ugyanakkor érdekes eredmény, hogy a legmagasabb tanulmányi átlaggal rendelkezők körében nagyon alacsony a vállalkozni tervezők aránya. A kilencedikesek még csupán 0,7 százaléka említette, hogy 20-35 éves korában vállalkozó lenne, ez az arány évfolyamról évfolyamra nő, előbb 2,7, majd pedig 4,3-5,1 százalékra ($p = 0,014$). Ennek megfelelően a vállalkozni tervező diákok 70 százaléka XI–XII. osztályos, csupán negyedük tizedikes, és 6,1 százalékuk kilencedikes. A vállalkozni tervezők és társaik tanulmányi eredményei közötti különbségek statisztikailag nem szignifikánsak, de jelzésértékű, hogy a vállalkozni tervező diákok alig három százalékának van 9,50 fölötti átlaga, míg a teljes népességben ez az arány 15 százalék. Ehhez kapcsolódóan izgalmas eredmény, hogy a 9,50 fölötti átlaggal rendelkező diákok (146 diák) csupán 0,7 százaléka (egyetlen személy) válaszolta azt, hogy valamikor 20-35 éves korában vállalkozó lesz. A nyelvtudás esetén sem találunk szignifikáns különbséget, itt egyedül az angol nyelv esetén tűnik úgy, mintha a vállalkozni vágyók gyengébb nyelvtudással rendelkeznének.

A vállalkozni tervező diákok jövőtervei

■ A középiskolások jövőterveit három fő dimenzióban ragadtuk meg. Vizsgáltuk, hogy mennyire konkrét elképzelésekkel rendelkeznek a jövőjükkel kapcsolatosan, inkább továbbtanulás- vagy inkább munkaorientáltak-e, illetve terveznek-e érettségizni. Továbbá megvizsgáltuk a középiskola befejezése utáni, rövid távú terveiket, valamint a hosszú távú terveik közül a családalapításra, a legmagasabb iskolai végzettségre és a tervezett jövedelemre vonatkozókat.

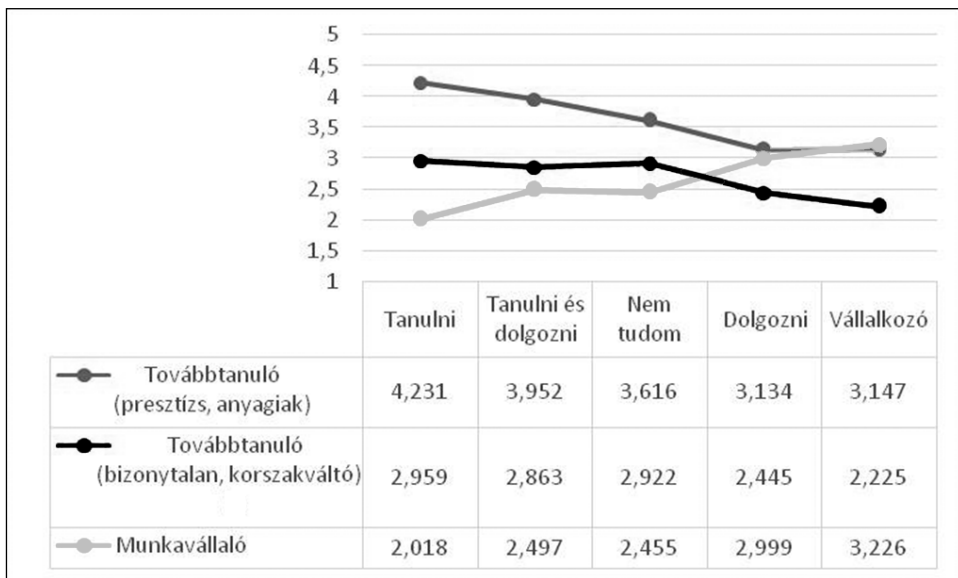
A vállalkozni tervező fiatalok néhány fontos jellemzőben térnek el a többségtől: határozottabb jövőképpel rendelkeznek, és erősen munkaorientáltak, magasabb jövedelmet szeretnének, és nagyobb arányban képzelik el az országban a jövőjüket. A továbbtanulás kapcsán ellentmondásos válaszokat kaptunk: bár közel kétharmaduk legalább egyetemi végzettséget szeretne, csupán 40 százalékuk mondta azt, hogy 20 éves korában tanulni fog.

A tervek határozottságát két kérdésnél is tetten érhetjük. A középiskola utáni tervek kapcsán gyakorlatilag mindegyiküknek van legalább valamilyen szintű elképzelése (közel 60 százalékuknak konkrét, 40 százalékuknak homályosabb, míg a többi diák 20 százalékának még elképzelése sincs, $p = 0,008$). Ugyanakkor 20-35 éves korokra vonatkozó tervek kapcsán sokkal kevesebben jelölték meg a „nem tudom” választ (ez a különbség 20 éves korban még nem jelentős, de 25-35 éves korokra már statisztikailag is szignifikáns).

A kutatás egyik legérdekesebb eredménye, hogy statisztikailag is jelentős különbségeket tapasztaltunk a diákok pályamentációs mintáiban, és ezek összefüggnek

a középiskola utáni tervekkel. Eltérő orientációs profilokkal rendelkeznek azok, akik középiskola után a továbbtanulást, a továbbtanulás melletti munkavállalást és a munkavállalást választották, illetve azok is, akik még nem tudtak arra választ adni, hogy 20 éves korukban mivel fognak foglalkozni (Dániel 2019). Ezt a képet teszi még árnyaltabbá és érdekesebbé, ha a vállalkozni tervezők profilját is az említett profilok mellé tesszük. Azt találjuk, hogy a 20-35 éves koruk között vállalkozni tervezők erősebben munkaorientáltak ($p = 0,02$) és kevésbé továbbtanulás-orientáltak ($p = 0,007$ és $p = 0,001$) mint társaik. Gyakorlatilag a továbbtanulók ellenpólusát képezik.

A diákok pályorientációs mintái

Forrás: saját szerkesztés.

Az erős munkaorientáció nem jelenti azt, hogy lemondanának a továbbtanulásról (egyébként is hasonló a két orientáció átlagpontoszáma). Nincs szignifikáns különbség sem az érettségizni kívánó diákok arányában, sem a tervezett legmagasabb iskolai végzettség esetén. Sőt ha a konkrét számokat nézzük, még magasabb arányokat látunk a vállalkozni tervezőknél, mint a többi diáknál: közel tíz százalékkal magasabb az érettségizni tervezők aránya,⁷ és a legmagasabb iskolai végzettség esetén a mesterképzést tervezők aránya is (27,3 százalék a 17,3 százalékhoz). Ennek némiképp ellentmond, hogy egy következő kérdésnél csupán 13 személy (a vállalkozni tervezők 40,63 százaléka) válaszolta azt, hogy 20 éves korában tanulni vagy tanulni és dolgozni fog. Ez az arány egyébként megfelel a teljes népesség átlagának (38,2 százalék).

A konkrét szakot megjelölők nagyjából két nagy csoportra oszthatók: az informatika, mérnöki, építész területen továbbtanulók (4 személy), valamint a gazdasági téren továbbtanulók (közgazdaságtan, marketing, menedzsment – 4 személy). Ezenkívül egy említést kapott a pszichológia, illetve a koreográfusi szak.

Ami a családalapítási terveket illeti a vállalkozni tervező fiatalok nem különböznek társaiktól, csupán 0,1 évvel alacsonyabb az általuk megjelölt életkor átlaga a házasságkötés és 0,7 évvel a gyerekvállalás esetén (25, 37, illetve 26,5 év). A tervezett jövedelem esetén viszont jelentős különbséget találunk ($p = 0,004$): átlagosan 4325,81 lejes jövedelemmel szeretnének majd rendelkezni, míg a nem vállalkozók átlaga közel 1000 lej-

jel alacsonyabb volt, 3397,96 lej. Szintén fontos eredmény, hogy úgy tűnik, társaikhoz képest magasabb arányban képzelik el a jövőjüket itthon. Mind a négy megadott életkor esetében magasabb azok aránya, akik itthon látják magukat az országban, a 30-35 éves életkorok esetén ezek a különbségek statisztikailag is szignifikánsak.

A konkrét szakmákról nehezebb képet alkotnunk, mivel a többségük mind a négy életkor esetében a magánvállalkozó, vállalatvezető, vállalkozó, cégvezető válaszokat adta meg. Így a továbbtanulásnál már említett szakmák mellett csak néhányat tudunk felsorolni. Ezek között egyaránt megtalálhatók a fizikai jellegűek (segédmunkás külföldön, kőműves, sofőr-kamionsofőr), a gazdálkodók, ugyanakkor a fotós-videós, szerkesztő, könyvelő, pénzügyi tanácsadó, menedzser, mérnök-informatikus, építész-belső építész, koreográfus vagy szépségápolással foglalkozók is.

Következtetések

■ A gyergyói középiskolások mintegy 3 százaléka tervezi, hogy 20-35 éves korában önfenntartó vagy vállalkozó lenne. Ez az arány hasonló ahhoz, amit az elmúlt évek Kárpát-medencei és erdélyi magyar ifjúságkutatásai mértek. Tanulmányunkban a vállalkozói hajlandóság mértéke mellett arra kerestük a választ, hogy milyen jellemzői vannak azoknak a fiataloknak, akik vállalkozóként látják magukat a jövőben.

Az elemzés során néhány jól megfogalmazható tényezőt sikerült feltárnunk a vállalkozni tervező diákok társadalmi-családi, oktatási háttere, illetve életmódja és jövőtervei terén. Bár a vizsgált csoport tagjai nemcsak a legmagasabb presztízsű iskolából kerülnek ki (viszont azt is fontos megjegyezni, hogy az alacsonyabb presztízsű iskolában alig találunk vállalkozni tervező diákot), és tanulmányi eredményeik alapján sem a legmagasabb átlaggal rendelkező diákok, családi hátterük valamivel jobb, mint a többieké. Úgy tűnik, szüleik nem kiemelkedő, de az átlaghoz képest jobb munkaerőpiaci státussal és magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, és valamivel nagyobb arányban dolgoznak itthon. Ezek a különbségek nem olyan nagyok, hogy statisztikailag szignifikánsak legyenek, sőt a családok jövedelmi helyzete sem magasabb, mint a többi családé. Érdekes viszont, hogy ennek ellenére a vállalkozni tervező diákok zsebpénze mintegy 65 százalékkal magasabb, mint társaiké. A szülői minta meghatározó, de nem elsődleges, hiszen a vállalkozó szülők gyerekei körében is csak 4 százalékos a vállalkozást tervezők aránya, nem jellemző, hogy a diákok többsége szülei nyomdokába lépne. Viszont azokban a családokban, ahol van vállalkozó szülő, illetve mindkét szülő vállalkozó, magasabb a diákok vállalkozói kedve, mint azokban a családokban, ahol nincs.

Emellett határozottabb jövőképpel rendelkeznek, kevésbé jellemző rájuk a bizonytalanság, erősebben munkaorientáltak, és magasabb jövedelmet szeretnének a diákok többségénél. Ennek ellenére a továbbtanulást sem mellőzik, hasonló arányban tervezik folytatni a tanulmányaikat, mint társaik, és hosszú távon jóval többen szeretnének mesteri fokozatot szerezni. Családalapítási terveik nem térnek el a többségétől.

Az általuk megjelölt szakmák alapján egyaránt megtalálhatjuk majd közöttük a fizikai és szellemi dolgozókat, értelmiségieket és menedzsereket, az önfenntartó/egyéni vállalkozókat és vállalkozókat egyaránt. Ugyanakkor fontos kihangsúlyozni, hogy csupán a diákok szándékait és terveit vizsgáltuk, ami korántsem jelenti azt, hogy ezek néhány év múlva ugyanígy meg is valósulnak. A kutatás további iránya pontosan ez lehet, alaposabban megvizsgálni a 19-24 éves (egyetemista/fiatal felnőtt) korosztályt és jelenlegi tudásunkat kiegészíteni azzal, hogy mi jellemző azokra a fiatalokra, akik abban az életkorban rendelkeznek vállalkozói tervekkel, megjelenik-e a tervek folytonossága, vagy inkább új, más társadalmi jellemzőkkel rendelkező fiatalok jelennek meg a vállalkozást tervezők csoportjában.

■ KÖNYVÉSZET

- Barna Gergő – Kiss Tamás: *Erdélyi magyar fiatalok 2013*. Kutatásjelentés. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kós Károly Akadémia Alapítvány, Európai Tanulmányok Központja, Kvár, 2013.
- Bauer Béla – Pillók Péter – Ruff Tamás – Szabó Andrea – Szanyi F. Eleonóra – Székely Levente: *Magyar Ifjúságkutatás 2016 – Az ifjúságkutatás első eredményei. Ezek a mai magyar fiatalok!* Társadalomkutató Kft. 2017.
- Bene Viktória – Krémer Balázs – Pintye Zsolt: *A 15-29 éves korosztály foglalkoztatásáról és munkaerő-piaci perspektíváiról – a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatainak tükrében*. In: Nagy Ádám (szerk.): *Margón kívül – Magyar ifjúságkutatás 2016*. Excenter Kutatóközpont, 2018. 98–153.
- Bokor Zsuzsa: *Retradicionalizálódás? Erdélyi fiatalok a családról, gyermekekről, főzészről és munkáról*. In: *Erdélyi magyar fiatalok: Összehasonlító elemzés*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion, Kvár, 2011. 151–170.
- Czibere Ibolya: *Települési és regionális egyenlőtlenségek a 18-29 éves ifjúsági korosztály körében: Munkaerőpiac – jövőtervezés – Érvényesülés*. In: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012*. ISZT Alapítvány, Kutatóközpont, 2014. 45–72.
- Csata Zsombor: *Helyzetkép a határon túli magyar fiatalok munkaerőpiaci és gazdasági helyzetéről*. In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2017. 367–390.
- Dalu N. Iulian: *Oktatás és munka a román és a magyar fiatalok értékrendjében*. In: *Erdélyi magyar fiatalok: Összehasonlító elemzés*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion, Kvár, 2011. 85–90.
- Dániel Botond: *Gyergyói középiskolások 2018*. Kutatási jelentés – megjelenés alatt. Gyergyószentmiklós, 2019.
- Ercsei Kálmán – Kiss Zita – Szabó Júlia: *Fiatalok szabadidős fogyasztása, önállósodása és jövőképe a marosvásárhelyi Fél-sziget-vizsgálatok alapján*. In: *Erdélyi magyar fiatalok: Összehasonlító elemzés*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion, Kvár, 2011. 233–260.
- Fazekas Anna: *Dél-Alföld – Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés*. In: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): *Harmadrészt – Magyar Ifjúság 2012*. ISZT Alapítvány – UISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont, 2015. 151–206.
- Fazekas Anna – Dobó István: *Őn és tükörkép: Identitás, értékek*. In: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): *Negyedszázad. Magyar Ifjúság 2012*. Iuvenis Ifjúságszakmai Műhely – ISZT Alapítvány – Excenter Kutatóközpont – Új Ifjúsági Szemle Alapítvány, 2016. 308–338.
- Gaszó Tibor: *Munkaerő-piaci helyzetkép*. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012 – Tanulmánykötet*. Kutatópont, 2013. 127–151.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyar fiatalok 2008*. A vizsgálatról és a kötetéről. In: *Erdélyi magyar fiatalok: Összehasonlító elemzés*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion, Kvár, 2011. 7–28.
- Kürti Tünde – Dániel Botond: *Gyermekotthonban élő középiskolások tanulmányi helyzetének, életmódjának és jövőterveinek vizsgálata a gyergyói kistérségben*. Erdélyi Társadalom 2019. 2.
- Nagy Ádám – TiboriTímea: *Narratívák hálójában: Az ifjúság megismerési és értelmezési kísérletei a rendszerváltástól napjainkig*. In: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): *Negyedszázad. Magyar Ifjúság 2012*. Iuvenis Ifjúságszakmai Műhely – ISZT Alapítvány – Excenter Kutatóközpont – Új Ifjúsági Szemle Alapítvány, 2016. 400–431.
- Ruff Tamás: *Ifjúsági mobilitás: Hajlandóság, lehetőségek és tervek*. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012 – Tanulmánykötet*. Kutatópont, 2013. 152–178.
- Szeitl Blanka: *Válságról válságra: Az ifjúság gazdasági pozíciója és tudatossága*. In: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): *Negyedszázad. Magyar Ifjúság 2012*. Iuvenis Ifjúságszakmai Műhely – ISZT Alapítvány – Excenter Kutatóközpont – Új Ifjúsági Szemle Alapítvány, 2016. 118–146.
- Székely Levente: *Az új csendes generáció*. In: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012*. ISZT Alapítvány, Kutatópont, 2014. 9–28.
- Székely Levente – Nagy Ádám: *Közép-Magyarország – Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés*. In: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): *Harmadrészt – Magyar Ifjúság 2012*. ISZT Alapítvány – UISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont, 2015. 9–44.
- Veres Valér: *A fiatalok munkaerő-piaci helyzete, a társadalmi közérzet és a problémaérzékelés rétegspecifikus eltérései*. In: *Erdélyi magyar fiatalok: Összehasonlító elemzés*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion, Kvár, 2011. 55–84.

■ JEGYZETEK

- 2007–2008-ban fiatal kutatás is megvalósult, az egyik összességében vizsgálta a romániai fiatalokat, a másik az erdélyi román fiatalokat, a harmadik pedig az erdélyi magyar fiatalokat.
- A „Karrier Panel 2015” nevet viselő kutatást a kolozsvári Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia Tanszéke szervezte. 1109 középiskolást kérdeztünk meg önkéntöltés kérdőív segítségével, egy hasonló nyílt kérdésre 31 személy válaszolta azt, hogy 26 éves korában vállalkozó tervez lenni.
- A vállalkozói kategória is elég vegyes, beletartoznak azok a cégvezetők, tulajdonosok, akiknek vannak alkalmazottai (16,7 százalék az apák esetén, 5 százalék az anyák esetén), és azok is, akik egyéni vállalkozók, ön-foglalkoztatók, gazdálkodók (12 százalék az apák, 5,1 százalék az anyák esetén) (Dániel 2019).
- Ennek megfelelően a fiúk között a vállalkozói hajlandóság 4,2 százalékos, míg a lányok körében csupán 2,2 százalékos. A különbség statisztikailag is szignifikáns ($p = 0,045$)
- Ezek, az iskolák között észrevehető különbségek statisztikailag nem szignifikánsak, amiben valószínűleg az alacsony esetszám is közrejátszik.
- Rajtuk kívül egy-egy természettudomány, filológia, könyvelő, kereskedelmi technikus, állategészségügyi technikus, mechatronika, illetve teológia szakos diákok találunk.
- Gyakorlatilag a 32 diákból 29 érettségizni szeretne, és nemcsak a gimnáziumba járók, hanem a szaklíceumba járók is.

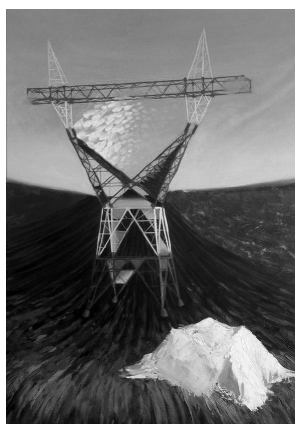
DEÁK ENIKŐ

GYERMEKJÓLÉTI RENDSZERBEN ÉLŐK JÖVŐKÉPE

A gyermekvédelmi szakellátásból kikerülő fiatalok sok tekintetben hátrányos helyzetből kezdik meg önálló, felnőtt életüket. Társadalomba való sikeres beilleszkedésükhöz elengedhetetlenül szükséges, hogy a fiatal felnőttek eredményesen befejezett tanulmányokkal, szakképzettséggel rendelkezzenek, emellett énképük, tanulási motivációjuk, szociális készségeik kellően fejlettek, társas kapcsolataik megfelelőek legyenek. Jelen kutatás is alátámasztja azt, hogy a speciális körülmények között felnövő fiatalok többsége nehezen tud segítség nélkül megbirkózni a felnőtt szerepekkel, szükségük van az ellátórendszer állandó támogatására. A jövő tervezésében, vállalkozói attitűd kialakításában mind szerepet játszik az a környezet, ahol a fiatal szocializálódik és felnő.

Ifjúkor és jövőkép

■ Az elmúlt évtized jövőorientációval kapcsolatos kutatásai elsősorban a serdülők jövőképét, a jövővel kapcsolatos elképzeléseit vizsgálták. Ezek a vizsgálatok sok esetben azt az eredményt hozták, hogy a jövőorientáció alakulásában fontos szerepe van a szűkebb és tágabb szociális környezetnek. A családi légkör, a szülői nevelési stílusok, attitűdök, az iskolai szocializációs szintér, a kortárskapcsolatok erőssége szoros összefüggést mutat az egyén jövőre vonatkozó célkitűzéseivel, vágyaival, nem megfelelő voltak pedig inkább félelmeket hív elő a jövővel kapcsolatban, sok esetben aláásva a motivációt, megküzdő képességet, a konkrét cselekvési szándékot is (Mester 2012).

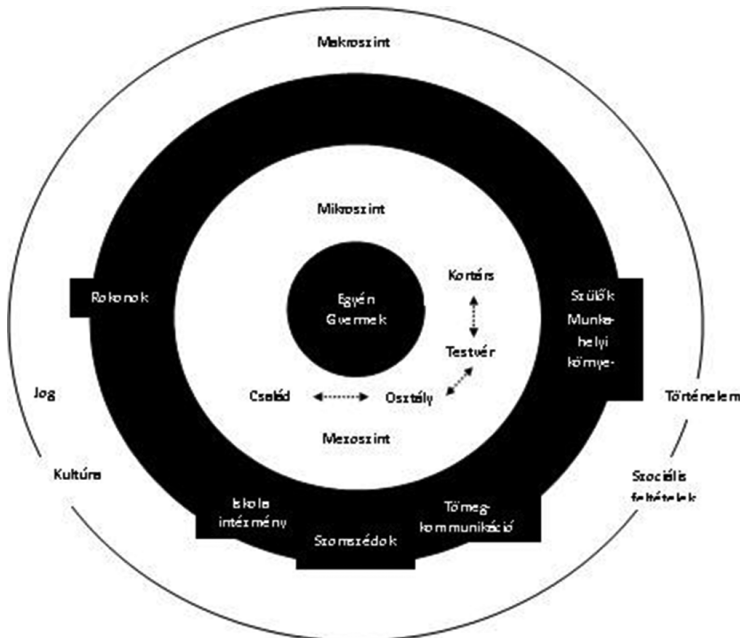
... a gyermekvédelmi rendszerben élő fiatalok kevés olyan készséget sajátítanak el az évek alatt, amelyek a saját vállalkozás elindításában akár megerősíthetné őket.

A gyermekvédelmi rendszerben nevelkedő fiatalok speciális helyzetben vannak. A szakirodalom nem nevesíti külön szocializációs szintérenként a gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézményeket. Mégis fontos kiemelni a gyermekvédelmi intézmények helyettesítő védelmet biztosító, szocializáló szerepét, igaz, itt sajátos körülmények között valósul meg ez a funkció. Gilligani (1999) felosztásában a gyermekotthonok négy funkcióját: a gondoskodást, a védelmet, a kompenzációt és az előkészítést különbözteti meg. A gyermekotthonok védelmező funkcióját Emiliani és Bastianoni (1993) abban látja, hogy a gyereket ért veszélyeztető tényezőket megszünteti, csökkenti a stresszartalmakat. A gyerek kedvezőtlen helyzetének megszüntetése mellett az otthon támogatja a fejlődésbeli lemaradás korrekcióját. Segíti az iskolai tanulmányok teljesítését, fejleszti a gyerek önértékelését, önbecsülését. Az intézmény lehetővé teszi az új társas kapcsolatok kialakítását, ezzel is fejleszti a gyerek személyiségét, a közösségen belül a pozitív légkör kialakítását (Emiliani és Bastianoni 1993). A gyerekek önálló életre való felkészítése is az intézmények feladata, amit részben az életmódminták adásával valósítanak meg (Domszky 1999). Kiemelt szerep jut a nevelőnek a mintaadásban, *mivel ő maga is modell a gyerekek számára*. A családi háttér mellett az iskola, illetve az iskolai közösség játszik kiemelkedő szerepet a társadalomba való sikeres beilleszkedésben, gyakorol jelentős hatást a szocializációs folyamatra (N. Kollár 2004; Vajda 2005), emellett az iskolai közösség befolyásolja az oktatás, nevelés eredményességét is (Mészáros 2004).

A gyermekvédelemmel foglalkozó szakirodalom szerint a pedagógusoknak több figyelmet kell fordítaniuk a gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalokra, mert gyakrabban fordulhat elő, hogy társaik gúnynevekkel és más címkekkel csúfolják őket, illetve eltávolodnak az iskolától, a tanulástól (Kraivalik 2004). A gyermekotthonban nevelkedők szocializációs folyamatát negatívan érinti az is, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásba vétellel jellemzően megszakadnak korábbi kapcsolataik, a szakellátásba kerülést is traumaként élik meg (Kálmánchey 2001; 2008). A családból történő kiemeléskor a gyermekvédelmi gondoskodásba vett kiskorú egy új, ismeretlen környezetbe kerül, gyakran új településre is, sok esetben új iskolába, új osztályközösségbe kell beilleszkednie. Tehát az addig meglévő kapcsolatai, kötődései sérülnek. A gyermekotthonokba bekerülők többségére jellemző, hogy elveszítik korábbi barátaikat, fontosabb kapcsolataik nagy részét, így baráti körük főként gyermekotthoni társaikból áll (Zsámbéki 2004).

A szocializáció folyamatát Bronfenbrenner rendszerelméleti megközelítésben elemezte a kilencvenes években. Ökológiai modelljében mikro-, mezo-, exo- és makrorendszert különböztet meg. Az elmélet szerint az egyén és az őt körülvevő környezet rendszert alkot, aminek különböző szintjei vannak. Az egyes szintek koncentrikus köröket alkotva egymásra épülnek, az egyes szintek hatással vannak az őket követő szintekre, kölcsönös összefüggés van közöttük (Bronfenbrenner 1992). Bronfenbrenner ökológiai modelljét a gyermekotthonok működésének értékeléséhez is felhasználták a kutatások során (Palareti–Berti 2009). A gyermekvédelmi intézményekben *mikrorendszerben* értelmezhető a gyerek és az őt nevelő felnőtt kapcsolatának minősége, annak a közösségnek a légköre, amelyben a gyerek elhelyezésre került. Meghatározó eleme ennek a szintnek továbbá a mindennapokban alkalmazott napirend, az intézményi szabályok, rituálék. A gyereket közvetlenül körülvevő fizikai környezetet is jelenti ez a szint, amely abban az esetben segítheti a gyerek szocializációját, ha az otthonosság elve szerint szervezik. Az interperszonális kapcsolatokban a felnőttekkel való kapcsolat minősége mellett fontos a gyerektársakkal való kapcsolat is. A *mezorendszerhez* sorolható a gyereket körülvevő közösség, az iskola, az intézmények által szervezett szabadidős lehetőségek. A rendszerben fontos szerepet kap a különböző intézmények közötti folyamatos együttműködés, a gyerek elhe

lyezési helyének állandósága. Az *exorendszer* az intézmény más intézményekkel, személyekkel való kapcsolatrendszerét jelenti, amelyek/akik foglalkoztak a gyerekekkel és a családjával. A rendszer sajátossága, hogy közvetlenül nincs jelen a gyerek, de ennek a szintnek a történései hatnak rá. A *makrorendszer* tartalmazza a beavatkozások, a segítség szociokulturális összefüggéseit. Azokat az explicit és implicit elemeket, amelyek a beavatkozás alapját képezik az adott társadalomban. Ide tartoznak még az intézmények működését meghatározó szabályok, törvények, folyamatok, az intézményi ellátórendszerek (Palareti–Berti 2009).

Gyermekvédelmi rendszerben élő fiatalok pályaorientációja, jövőképe

■ A gyermekvédelmi szakellátásból kikerülő fiatalok számos nehézséggel kezdik meg önálló életüket. Nehezen tudnak segítség nélkül megbirkózni a felnőtt szereppel. Brunstein (1993) modellje alátámasztja, hogy a konkrét jövőbeni tervek jelenléte fontos a mentális egészségmutatók szempontjából. A bizonytalan, negatív jövőkép, a pozitív kilátások hiánya, az ezzel párhuzamosan kimutatható elégedetlenség és alacsony önértékelés komoly kockázati tényező a szerhasználat és a deviáns magatartásformák megjelenésének szempontjából (Brunstein 1993). Számos kutatás született ebben a témában, néhányat kiemelnék.

Murányi (2000) vizsgálata kitért a nevelőotthonban élő fiatalok jövőképeinek feltárására is. A kérdőíves formában történő felmérés alapján általánosságban a fiúk, valamint a családjukkal több időt töltött fiatalok voltak kevésbé derűlátók, vagyis pesszimistábbak a jövőbeni munka, gyermekvállalás, egzisztenciális helyzetre vonatkozó tervekben. A pozitív család és gyerekvállalás vágya nagyobb arányban fejeződött ki az otthonban több időt töltött fiatalok körében. Az alkohol- és drogfogyasztás pedig negatívan kapcsolódott a jövőbeni gyerekvállalás vágyához (Murányi 2000).

Hüse és Nyírcsák (2005) a gyermekvédelmi alapellátás hatókörébe került serdülőkkel készített interjúkat. Kognitív szinten megjelent (a szerzők szerint túl is értékelt) a tanulás jelentősége vagy a további szocializációs közegek által képviselt és közvetített érték fontossága, a társadalmi érvényesülés terén egy látszólagos motiváció is mutatkozott a tanulásra. „Kérdés, hogy rendelkeznek-e azokkal a szocializáció során elsajátított értékészletekkel, készségekkel, motivációval, amelyek hozzásegítik őket a célok eléréséhez” (Hüse–Nyírcsák 2005).

Rákó (2010) kutatása kelet-magyarországi gyermekotthonokban élő gondozottak jövőbeni vágyait elemezve a család, munka, lakás gyakorisági sorrendet mutatta. H. Sas (2002) kutatásában a továbbtanulással kapcsolatos tervek hangsúlya érvényesül. Rákó (2010) a továbbtanulási tervek hiányát a távlati gondolkodás hiányával magyarázta. Emellett a célokban is erősen tükröződnek a preferált értékek, hiszen az értéksorrendben is a család került első helyre (Rákó 2010).

A kutatásról

■ Kutatásom célja a gyermekvédelmi rendszerben élő fiatalok jövőképeinek felmérése volt, különös tekintettel a vállalkozói hajlandóságra. A fiatalok esetében vizsgálni szerettem volna azt, hogy hogyan látják munkaerő-piaci beilleszkedésüket, milyen vállalkozói perspektíváik vannak, hogyan látják magukat ezen a területen. Arra kerestem a választ, hogy milyen készségeket sajátítanak el az otthonban, milyen modelleket látnak, melyek akár meghatározó jellegűek a jövőbeni esetleges vállalkozásukra nézve. Jelen kutatás egy előkutatása annak a feltárásnak, amit egy doktori program keretében szeretnék megvalósítani. A gyermekvédelmi ellátórendszerben élő fiatalokkal két megye szintjén készítettem interjúkat, Kolozs és Maros megyében. Három intézményt vettem be a kutatásba, összesen 7 (1 fiú, 6 lány) fiatalot kérdeztem meg. A kutatásba bevont fiatalok 18-21 év közöttiek voltak. Az interjúk készítésekor többek között azokra a kérdésekre kerestem a választ, hogy a) hány éves korukba kerültek gondozásba, miért; b) hány gyermekotthonban voltak már; c) a családdal (szülők, testvérek) milyen formában tartják a kapcsolatot; d) szabadidős, rekreációs tevékenységeik miben merülnek ki; e) milyen támaszuk, erőforrásuk van az intézetben belül és kívül egyaránt; f) mennyire támaszkodhatnak a nevelők/pedagógusok segítségére; g) milyenek a jövővel kapcsolatos vágyaik, félelmeik, terveik a tanulás és magánélet területén; i) milyen vállalkozásba kezdenének bele; j) hogyan látják magukat családban felnövő társaikhoz képest; k) hogyan látják magukat pár év múlva, illetve, hogy mit változtatnának jelenlegi helyzetükön.

A kutatás eredményei

■ Ahogy a kutatások is mutatják, a jövőorientáció alakulásában fontos szerepe van a szűkebb és tágabb szociális környezetnek. Mindegyikük nagyon korán, pár hónaposan vagy pár évesen került be az intézményi rendszerbe. A családjukkal többnyire megszakadt a kapcsolat a bekerülésük után, ha volt egyáltalán kapcsolat a vér szerinti családdal. Bebizonyosodott, hogy a rendszerbe kerülés után a fiatalok kapcsolatai, kötődései sérülnek. Az otthonban eltöltött évek száma így mindenkinél nagyon magas volt. Az intézmény falain belül történt meg elsődleges, meghatározó szocializációjuk. Alapvetően biztosítva volt számukra az a környezet, amely segítette őket a fejlődésben. Ha Bronfenbrenner ökológiai modelljét nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy a mikrorendszerben a felnőttekkel való kapcsolat minősége és a napirend fontos tényező a gondozásba kerülő gyerekek életében. Miden megkérdezett pozitív léggörőről számolt be ezt illetően, mind a felnőttekkel, mind a gyerekekkel való kapcsol-

latában, a közösségnek a légkörét pozitívan értékelte. A felkeresett intézményekben magas a munkatársak fluktuációja, a válaszokból mégis az derült ki, hogy mindig volt az életükben olyan felnőtt, akire számíthattak, akik segítettek az események értelmezésében. Mindenhol voltak olyan intézményi rituálék, amelyek megkönnyítették mindennapjaikat.

A mezorendszer szintjén megjelenő gondozási terv megléte szintén fontos kapaszkodót jelent a fiataloknak. A gondozási terv megteremti a kapcsolatot a múltbeli és a jelenlegi ellátás között, valamint eszközül szolgál a gyerek jelenlegi és jövőbeni szükségleteinek kielégítéséhez. Az exorendszer szintjén jelenik meg többek között az intézmény vezetésének munkája, az intézmények közötti információcsere. A vizsgált gyermekotthonokban az intézmények kapcsolati hálója igencsak kiterjedt, amit a fiatalok érdekében használnak, bár később kevés segítő kapcsolat marad meg ezek közül. Kiemelték a különböző alapítványok, önkéntes szervezetek meglétét és aktív részvételét az intézmény életében, ami nagy segítséget jelentett számukra.

Rekreáció, vallás, kortárs kapcsolatok, barátok

■ A szabadidős funkciót az intézmények különböző rekreációs programokkal próbálják megvalósítani. A gyerekeknek és fiataloknak meg kell tanulniuk, hogy fontos az ember fizikai, lelki és szellemi erejének a megújítása a fáradtság, érzelmi megterhelések, a fizikai és szellemi erők kimerülése után. Különösen igaz ez a stressz és a megterhelő élethelyzetek elviselésékor (Domszky 1999). A szabadidős tevékenységek terén a különböző sportolási lehetőségek voltak azok, amelyeket több fiatal megemlített. A vallásra mint erőforrása kevés fiatal reflektált, habár a kutatásban érintett intézmények közül többen is voltak egyházi háttérűek. A vallásos nevelés ezekben hangsúlyosabb szerepet kap a fiatalok életében, viszont kevesen tudták a megkérdezettek közül ezt beépíteni a személyes erőforráskészletükbe.

A kortársak erősíthetik és ellensúlyozhatják is a negatív családi atmoszféra hatását (Seginer 2009). Két fő funkciójuk a támogatás nyújtása és a szocializációs lehetőségek biztosítása. A vizsgálatban részt vett fiatalok megosztódtak a barátok és kortárs kapcsolatok értékelését illetően. Legtöbben (ötten) arról számoltak be, hogy vannak barátaik, akikre minden körülmény között számíthatnak, de voltak (ketten), akik elmondták, hogy a baráti kapcsolataik érdekkapcsolatoknak nevezhetők, ahonnan hiányzik a kölcsönös tisztelet, egymás iránti őszinte érdeklődés.

Iskola, pályaválasztás

■ Az olyan családi háttér, amelyből szükségessé válik a gyermek kiemelése, negatív hatással van a tanuláshoz, iskolához való hozzáállására, ezáltal a tanulmányi eredményekre is. A társas közeg ugyancsak számos módon meghatározza a tanulási motivációt, e tekintetben elsősorban a kortársaknak és a pedagógusoknak van kiemelkedő szerepük (Józsa és Fejes 2010). A megkérdezett fiatalok nagy része (öt személy) már jelenlegi tanulmányai befejezéséhez közel áll, akár szakiskolát vagy középiskolát végez, mindannyian megfogalmazták, hogy erre nézve konkrét terveik is vannak: leérettségizni, egyetemi oklevelet szerezni, kiemelkedni abban a szakmában, amit tanultak, és lehetőségeikhez képest sikereket elérni. A fiatalok saját képességeiket, készségeiket figyelembe véve fogalmazták meg mindezeket, a reális önértékelés szerintük fontos, mert elsősorban saját magukra számíthatnak, azokkal a erőforrásokkal tudnak élni, melyeknek a birtokában vannak.

A családi élet kialakításával kapcsolatosan inkább benyomásokat, illetve prioritásokat fogalmaztak meg. Mivel egy szétesett családdal szembesültek, ahol a szülők nem

tudták vagy nem akarták őket felnevelni, számukra a biztonságos családi környezet megteremtésének van prioritása. Ennek függvényében alakulnak a jövőre vonatkozó elképzeléseik (anyagi javak megteremtése, családalapítás, gyermekvállalás). Értékrendjükben is a család került első helyre. Mindegyik megkérdezett fiatal elsődlegesen a kiengesztályozott családi élet megteremtését fogalmazta meg elsődleges jövőbeni célként.

Jövőkép

■ A jövőjükkel kapcsolatosan minden fiatalnak volt konkrét elképzelése, csak az odáig vezető utat, a rész célokat nehezebben tudta megfogalmazni. A tanulmányok befejezése után a fiatalok egy része (két személy) lehetségesnek látta egy magánvállalkozás indítását, ami jelenlegi érdeklődésének megfelel, mint például egy környezetvédő vállalkozás, saját vendéglő alkalmazottakkal együtt. Nagy részük (öt személy) viszont nem nyitott erre a kezdeményezésre, nem tudja magát vállalkozóként elképzelni, azért, mert véleményük szerint nincsenek azon képességek, készségek birtokában, amelyek ehhez segítenék őket a jövőben. Akik mégis jövőbeni terveik között említették a saját vállalkozás elindítását, megjegyezték, hogy azért látják kivitelezhetőnek ezt az önmegvalósítási módot, mert ebben elsősorban saját magukra számíthatnak. Több esetben is megfogalmazták azt, hogy a jövővel kapcsolatos terveikben csak saját magukra támaszkodhatnak, annak ellenére, hogy vannak segítő jellegű kapcsolataik vagy akár személyes, baráti kapcsolataik is.

A gyermekvédelemben élő fiatalok vállalkozói hajlandósága a hazánkban végzett kutatások tükrében hasonló eredményeket mutatnak. Nem beszélhetünk ugyan százalékos megoszlásról, de láthattuk, hogy a megkérdezett fiatalok közül kevesen tudták elképzelni céljaik között a vállalkozás alapítását. Az erdélyi magyar fiatalok körében végzett kutatások alapján rövid távon (2-3 éven belül) 9 százalékra jelölte meg legfontosabb célként a vállalkozás alapítását, a középtávú (5 éven belüli) tervei között pedig 4-5 százalékuk tette első helyre (Kiss–Barna 2011. 17.).

A kikerültek önbecsülése

■ A megkérdezett fiatalok is fontosnak tartják a rendszerből való kilépés után a folyamatos támogatás, a tanácsadási és mentori szolgáltatások meglétét. Segítségre lenne szükségük főképp a lakhatásban, munkavállalásban. A kikerülés után sokuknak alacsony iskolai végzettségük van, a sikertelen iskolai pályafutásuk következtében munkaerő-piaci pozíciójuk gyenge. A kikerültek önbecsülése, alacsony önbizalma szintén akadályt jelent számukra arra nézve, hogy érdekeiket érvényesíteni tudja. A másokhoz való viszonyításban mindnyájan megfogalmazták azt, hogy hátrányból indulnak a családi háttérük miatt, nem kapták meg azt, amit egy hagyományos családban társaik megkapnak, de legfőképp a folyamatos támasz hiányát látták nehézségnek a jövőjük alakításának szempontjából. Egy személy kivételével mindenki itt-hon szeretne maradni, a 20-30-35 éves terveik között pedig a családalapítás és munkahelyszerzés, lakásvásárlás szerepelt.

Következtetések

■ A munkaerőpiacra való beilleszkedés a kikerülés utáni időszakban fontos állomás ezen fiatalok életében is. A gyerekotthonban nevelkedő gyermekek elsődleges szocializációs tere és szociális tőkéje valamennyiüknek sérült, és ez a helyzet alapvetően befolyásolja jövőbeni sikerességüket. Az intézmény a gyerek életében felmerülő hiányosságokat igyekszik kompenzálni, illetve a gyereket felkészíti az önálló életre a praktikus

ismeretek elsajátításával. Továbbá a családba való visszahelyezés, a társadalomba való beilleszkedés segítését is próbálja megvalósítani. Megállapítható, hogy az intézmények feladata összetett. Így az intézményeknek komoly szerep jut a 18-21 éves életkori szakaszban, szocializációban: az önálló, felnőtt életre való felkészítésben. Az intézményben megvalósuló szocializáció pedig alapvetően meghatározza a fiatalok társadalmi beilleszkedését. A válaszokból kiderült, hogy a gyermekvédelmi rendszerben élő fiatalok kevés olyan készséget sajátítanak el az évek alatt, amelyek a saját vállalkozás elindításában akár megerősíthetné őket. A vágyak, jövőbeni tervek megfogalmazásakor a fiatalok olyan célokat fogalmaztak meg, melyek eléréséhez elsősorban saját magukra számíthatnak, ezek nagyrészt kompenzációs jellegűek. Kevesen nyitottak a vállalkozás elindítása felé. A gondozásból kikerülőknél szükségük van további támogatásra, elsősorban a tanulás és a munka területén. Ha meg akarnak küzdeni hátrányos háttérrel, és a kötelezőnél magasabb iskolai végzettséget kívánnak szerezni, akkor mindenképpen szükségük van tanácsokra és különböző szolgáltatásokra.

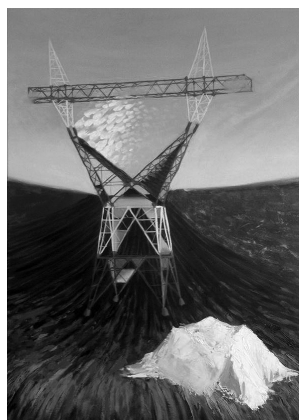
■ KÖNYVÉSZET

- Bastianoni, Paola – Scappini, Ettore – Emiliani, Francesca: *Children in residential care: How to evaluate behavioural change*. European Journal of Psychology of Education, 1993.
- Bourdieu Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat Kiadó, Bp., 1978. 71–129, 268–311.
- Bronfenbrenner *Ecological systems theory*. In: Vasta, R. (ed.): *Annals of child development. Six Theories of Child Development: Revised Formulations and Current Issues*. Jessica Kingsley, London, 1992.
- Brunstein, J. C.: *Personal goals and subjective well-being: A longitudinal study*. Journal of Personality and Social Psychology 1993. 65. 1061–1070.
- Domszky A.: *A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről*. Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet, Bp., 1999.
- Gilligan, R.: *Enhancing resilience of children and young people in public care by mentoring their talents and interests*. Child and Family Social Work, 1999. 4. 187–196.
- Hüse L. – Nyírcsák J.: *Hátrányos helyzetű fiatalok életésélyei, jövőképe*. KAPOCS 2005. 4. 52–59.
- Jámbori Sz.: *Hogyan tervezik a serdülők a jövőjüket?* SZEK JGYTF Kiadó, 2007. Szeged.
- Józsa Krisztián és Fejes József Balázs: *A szociális környezet szerepe a tanulási motiváció alakulásában: a család, az iskola és a kultúra hatása*. In: Zsolnai Anikó és Kasik László (szerk.): *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2010. 134–162.
- Jugend 2002 14. Shell Jugendstudie Konzeptionen und Koordination. Hurrelmann, K. – Albert, M. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.
- Karoly, P. (1993). *Goalsystems: An organizing framework for clinical assessment and treatment planning*. Psychological Assessment 5. 273–280.
- Kálmánchey Márta: *Nevelőszülőknél élő gyermekeknél előforduló pszichés problémák*. Család – Gyermek – Ifjúság 2001. 10. 2.
- Kálmánchey Márta: *„Nevelőszülő gyermekek” leggyakoribb iskolai nehézségeinek pszichológiai elemzése*. Család – Gyermek – Ifjúság 2008. 17. 6.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyar fiatalok 2008*. A vizgálatról és a kötetéről. In: *Erdélyi magyar fiatalok: Összehasonlító elemzés*. 2011. 7–28. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion, Kvár. 2011. 7–28.
- Kravalik Zsuzsanna: *Együttműködés a gyermekvédelmi igazgatásban*. Család – Gyermek – Ifjúság 2004. 13. 4.
- Mester, D.: *Impacts of family socialization on young adults' future-oriented goals*. Erdélyi Pszichológiai Szemle 2010. 2. 165–190.
- Mészáros Aranka (szerk. 2004): *Az iskola szociálpszichológiai jelenségléleke*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp.
- Murányi I.: *Nevelőotthonokban élő fiatalok drogfogyasztása és értékrendje*. In: Barát K., Murányi I., Péntes M. (szerk.): *Drog – érték – család*. Nevelőotthonban élő fiatalok drogfogyasztása és értékrendje. Északkelet-Magyarország Szenvedélybetegségeket Megelőző Egyesület, Nyíregyháza, 2000. 49–97.
- N. Kollár Katalin: *A társas kapcsolatok, személyközi vonzalom és a csoportfolyamatok*. In: N. Kollár Katalin és Szabó Éva (szerk.): *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris, Bp., 2004. 279–309.
- Nurmi, J. – E. Poole, M. E. – Kalakoski, V.: *Aged differences in adolescent identity exploration and commitment in urban and rural environments*. Journal of Adolescence 1996. 19. 443–452.
- Palareti, L. – Berti, C.: *Different ecological perspectives for evaluating residential care outcomes: Which window for the blackbox?* Children and Youth Services Review 2009. 31. 1080–1085.
- Poole, M. E. – Cooney, G. H.: *Orientation to the future: A comparison of adolescents in Australia and Singapore*. Journal of Youth Adolescence, 16, (1987) 129–151.
- Rákó Erzsébet: *Gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyermekek életkörülményei*. 2010.
- Kothencz János: *Róluk... értük... I–II*. Szeged, 2009.
- Vajda Zsuzsanna: *Intézmények szerepe a gyermeknevelésben*. In: Vajda Zsuzsanna és Kósa Éva (szerk.): *Neveléslelektan*. Osiris, Bp., 2005. 281–362.
- Zsámbéki Eszter: *A lakóotthonokban élő gyermekek helyzete*. Család – Gyermek – Ifjúság 2004. 2. 5–19.

PÉTER ÁRPÁD

EGY KULTURÁLIS KISVÁLLALKOZÁS MÉDIAJELENLÉTE

A Fantomatika csillagának zenit-nadír útja

... a *Fantomatika*
képregénykiadó
története figyelemre
méltó médiaesemény,
hiszen olyan
preferenciamozgásokat
mutatott ki...

Igen, zenit-nadír útról beszélhetünk ezen rokonszenves kisvállalkozás esetében, hiszen a hasonló nevű kiadó¹ által megjelentetett *Fantomatika* című képregény világra jöttét – a cégalapítók által² professzionálisan indított termék-kommunikációnak köszönhetően – olyan pozitív (!) médiaszongás övezte, amelyre kevés példát láthatunk, főleg minálunk, Erdélyben és kiváltképp ennyire új és ennyire *niche*-terméket előállító cég esetében. A fő termék, a tudományos-fantasztikus vonalú, fantasy-„beütésekkel” dúsított képregény-havilap megjelenését, valamint első lapszámait olyan léptékű médiafigyelem és – amplitúdója miatt professzionálisnak minősíthető – médiakommunikációs folyamat előzte meg és övezte, amellyel ritkán találkozunk a romániai magyar kultúra „progresszív meanderezése” során.

Már a produktum, a sci-fi-elemeket tartalmazó, kitűnő kivitelezésű, érdekes narratívát felvonultató munka is *novumnak* számított a Kárpát-medencének ezen a részén, a Határ *innenső* oldalán, olyannyira, hogy számos médiaorgánum megállapította: ebben a médiumban ilyen tematikájú alkotás nem született még e régióban. Említhetjük a *Sci-Fi.hu* 2017-es interjút, ahol egyenesen „az első erdélyi science fiction képregény”-nek titulálják a *Fantomatikát*,³ és ugyanezen pozícionálást érhetjük tetten Kustán Magyarai Attila *Maszol.ro*⁴ portálon készített interjút, ahol a *Fantomatika* szintén – kvázi – előzmények nélküli kulturális újításként tűnik fel.⁵ A Fantasztikus Irodalmi Olvasói Kör (népszerű rövidítésben: F. I. O. K.) az alapítókkal készített, 2018-ban megjelent interjútiban Stanislaw Lemnek tulajdonítja a névadó

konceptus kiötlését.⁶ Lem a *Summa Technologiae* című, 1964-ben kiadott gyűjteményes esszékötetében⁷ írt ezekről a potenciális, holografikus, fikciós és imaginárius elemeket felvonultató, archetípusok posztmodern újjáértelmezését és a szocializmus erőltetett realizmusa ellenében kínált terekről, amelyek a kommunizmus narratíváinak idealizáltságig torzított valóságábrázolásainak pszeudofunkcionális alternatív valóságait leplezték le allegóriáikban.⁸ Ilyen tekintetben ez a filozófiai töltetű írásgyűjteménye analógiákat mutat kortársa, Asimov számos, szintén bölcséleti kérdéseket is feszegető írásművével,⁹ amelyekben a vasfüggöny nyugati oldalán alkotó író szintén nem tartózkodik attól, hogy társadalmára alkalmanként ítélkező hangnemű kijelentéseket is tegyen.¹⁰

A *Fantomatika* is allegorikus történettel indította első három lapszámát: a *fantomatikus tér* és egy, a miénkhez hasonló működésű, de az ideálistól technológiailag elmaradottabb világ találkozásáról szóló részletes, szép rajzokat lapozhattunk végig, olvashattunk egy ismerős, ám ugyanakkor veszedelmesen idegen világról egy sajátos történetben, viszont ami új volt ebben a kezdeményezésben, az az, hogy az egymás mindaddig nagyjából elkerülő *létrejötti hely* (Erdély) és a *műfaj* (magyar nyelvű, havonta megjelenő folytatásos sci-fi képregény) találkozott benne.

És tulajdonképpen a hely ilyen típusú kihasználásának újdonsága volt az, amire válaszként létrejött a – valószínűleg a szerzők által kezdeményezett, ám – minden várakozást és elvárást hamar túlszárnyaló médiazsongás, amely hamar kvázi önjáróvá alakult, és a *Gyergyói Kisújságtól*¹¹ kezdve a *Heti Új Szóig*¹² számos – de inkább: számtalan – elsőpró, többségében pozitív beharangozót, ismertetőt, elemzést és mindezek által kitűnő reklámot biztosított ennek az úttörő kisvállalkozásnak.

Míg pl. a *Kisújság* 2017-es cikkén látszik, hogy professzionálisan összeállított sajtóközlemény, addig pl. az említett *SciFi.hu*- és a F.I.O.K-interjúk a média valódi érdeklődéséről, a kulturális termék iránti valódi keresletről árulkodó anyagok. Ugyancsak beszédes a *Mandiner* hozzáállása is,¹³ amely az első, 2017 augusztusára datálható beharangozó sajtókampány után, novemberben közölt egy MTI-tudósítást, amely beszél az M1-es műsorról is, ahol a *Fantomatika* alkotói szintén bemutathatták termékeiket, ezen médium által elérve olyan közönségréteget is, amely jellemzően nem online médiából tájékozódik. Az MTI tehát gyakorlatilag országos nyilvánosságot biztosított ennek a különleges kisvállalkozói kezdeményezésnek, hónapokkal a „hivatalos kampánynyitó” után is, fenntartva az érdeklődést ezen mind tematikájában, mind genezisében periférikus entitás¹⁴ iránt. A médiában könnyen fellelhető többtucatnyi hivatkozás átmazsoláztatása után egyértelművé válhat az, hogy a mozgásba lendülő, szerves tartalmat közvetítő erdélyi magyar és anyaországi médiagépezetnek köszönhetően tulajdonképpen instant kanonizálódott ez a produktum: azonnal referenciává vált számos médiumban, és valószínűleg ennek köszönhetően az alkotók sok-sok interjúfelkérést kaptak. Ilyen pl. a *Főtér*, leginkább közéleti problémákkal foglalatосkodó online portál által 2017 szeptemberében közölt rövid riportfilm¹⁵ is azért releváns, mert egyfelől a *Főtéren* nem túl gyakoriak a művészeti projektek árnyalt ismertetései – ez a kezdeményezés pedig mégis felkeltette a néhol szatírába hajlóan társadalomkritikus lap érdeklődését. A rövid, néhány percesre vágott videó ugyanakkor roppant tanulságos, mert olyan részleteket tudunk meg a *Fantomatika* incipitjéről, amelyek nem kerültek be még ebbe a nagy amplitúdójú médiazajlásba sem, amely a „képűjság” megjelenését, felfutását, kibontakozását övezte. Így pl. Szabó Krisztina megosztotta a nézőkkel, hogy eredetileg animációs filmet szerettek volna létrehozni, de ehhez nem rendelkeztek megfelelő erőforrásokkal – még a kellő lehetőségeket biztosító pályázattal sem¹⁶ –, és a közös érdeklődés, a képregények jellegzetes toposzai, sajátos esztétikája, történetvezetési módjai iránti rajongás vette rá őket arra, hogy a 2000-es esztendőők óta általuk Erdélyben tapasztalt képregény-

hiányt saját, eredeti koncepciójú produktummal pótolják. Az interjúban a szerzők jelzik, hogy nagy hatással volt rájuk Fazekas Botond képregényrajzoló tevékenysége, ám nem jelentik ki azt, hogy követőiként tekintenek magukra – ezáltal is kiemelve kisvállalkozásuk egyedi profilját, sajátos jellegzetességét.

2018-ra már komoly összesítő elemzés jelent meg róluk a kolozsvári *Helikon* hasábjain,¹⁷ ahol szintén lajstromoz előzményeket, „előképeket” a szerző. Deák Ferenc rajzait, Beke György különleges képi világát, de még Pusztai Georgeta Kós Károlyt idéző stílusát is említi ez a kimerítő *Helikon*-írás, amely kiemeli, hogy az erdélyi magyar (néhol román „rajz-regények” fordítását is közlő) képregényrendszer főleg az országban kiadott gyereklapok által (*Napsugár*) vagy pedig a Magyarországról magánúton beszerzett, idehaza szervezett keretek közt nem nagyon terjesztett *Kockás*, *Kretén*, *IPM Alfa* stb. magazinokkal egészült ki, amelyekhez a hozzájutás legtöbbször inkább szerencse, mintsem hatékony érdeklődés és utánajárás eredménye volt.

Tehát ez a terjedelmes és alapos cikk is azt állapítja meg, hogy az úgynevezett „piaci rés” létezett Erdélyben, sőt: a tematika jellegzetessége, újszerűsége, a technika (kézzel készített rajzok értő digitalizálása – szemben a mai divattal, mikor leginkább már közvetlenül digitális felületeken készülnek el a rajzok) egyedisége is azt jelezte, hogy olyan típusú vállalkozás jött létre Kézdivásárhelyen, amely akár a Kárpát-medence sci-fi-rajongóinak jelentős hányadát is meg tudja szólítani. Itt sajnos nem rendelkezünk megfelelő felméréssel, hogy tulajdonképpen mit is jelent ez a „tömeg”, kiket jellemez ez a leírás, kik sorolják magukat ebbe a csoportba, viszont elegendő a Mojo Box Office aktuális felmérését követni ahhoz, hogy lássuk, a tudományos-fantasztikus, netán fantasy tematikájú mozifilmek nagy népszerűségnek örvendenek Magyarországon (is).¹⁸ Értelemszerűen hiba lenne a mozifilmek médiumának népszerűségét egy az egyben megfeleltetni egy teljesen más médium, a képregények népszerűségének, viszont azt biztosan állíthatjuk, hogy létezik korreláció a tematikai átfedésnek köszönhetően. Steven Zeitchik alapos cikke érdekes felmérést ismerttet egy-egy hollywoodi gigaprodukciónak gazdasági, szociális, műfaj történeti és esztétikai közegéről, rávilágítva arra, hogy még a legnagyobb nyugati filmstúdiók is hibázhatnak előzetes piackutatásaik során, amikor választaniuk kell aközött, hogy egy-egy „remake”-et vigyenek-e vászonra és forgalmazzanak, vagy különleges, újszerű ötletekkel kísérletezzenek.¹⁹ Azt sajnos nem tudjuk, hogy a *Fantomatika* alkotói milyen típusú piackutatást végeztek el az ötletesen és lendületesen kezdeményezett média-kampány mellett, szellemi termékük befogadási potenciálját, olvasáskultúrába, képregényfogyasztási szokásokba, médiahasználati rendszerekbe való (potenciális) illeszkedési elveit elemezve, de a Szujó Norbert által készített interjúban tett kijelentések arra engednek következtetni, hogy a szerzők csak felvezető sajtókampányt terveztek – és valósítottak meg ötletesen és szervesen –, míg a konkrét piackutatás mozzanatát vélemények és (valószínűleg rendszertelenül érkező) visszajelzések értelmezésével helyettesítették.

Sárosi Mátyás így értelmezi a 2018-ban fennálló helyzetüket:

„Matyi: [...] Űres volt ez a piac [a képregényeké, Erdélyben], tehát jó ötletnek tartottuk. De vajon van-e rá igény? Ezen a pengeélen táncolunk máig is, mert nem tudjuk, hogy fenntartható lesz-e a lap. Egyelőre nem tiszta, hogy kezdeti nehézségekkel küszködünk, és majd fellendül az érdeklődés, vagy csak ennyi érdeklődőre számíthatunk.”²⁰

Románia pénzügy-minisztériumának honlapján ingyenesen hozzáférhető céginformációs adatbázis szerint a 2016-ban bejegyzett „Editura Fantomatika S.R.L.” 2018-ban 2620 lej veszteséget jegyzett, 29 053 lejnyi forgótőke mozgatója mellett. Ez a veszteség 19 191 lej bevétel és 21 811 lejnyi kiadás mellett valósult meg – a *Maszol* portál által utóközölt, a lapkiadás megszűnéséről tájékoztató sajtóközlemény szerint a legnagyobb befektetést a nyomdai és szállítási költségek jelentették, amelyeket a

már megkezdett hatodik lapszám esetében nem tudtak biztosítani. A 2018 májusában közzétett jelentés hivatkozik az azóta felfüggesztett működésű fantomatika.com weboldalra mint az információ forrására,²¹ ám mivel a honlap a cikk írásának időpontjában hozzáférhetetlen nem tudjuk, hogy mikor szűnt meg a tartalom megjelenítés ezen a címen.²² A Web.Archive.Org internetarchiváló szolgáltatás Fantomatika.com domainre történő utolsó rákeresése 2018. november 2-án történt, ám akkor már nem talált ott lementhető tartalmat. Az első „snapshot”-ot, amolyan gyors állapotmentést az automata internetes archiváló 2017. július 21-én ejtette meg, ekkor a címlap, a jól dizájnolt, könnyen felismerhető logo és a következő üzenet fogadta az odalátogatókat: „*Hamarosan megjelenik az első, egészében Erdélyben szerkesztett, írt és rajzolt képregény-havilap. Ugyanitt építjük a képregényt kedvelők közösségét is, szóljatok hozzá, adjatok tanácsot, segítsétek – hogyan csináljuk? A lapot Erdélyben és Magyarországon fogjuk forgalmazni.*” Médiapartnerekként a *Filmtett.ro*, a *Morfondir.ro*, a *Transindex.ro*, a *Székelyhon.ro*, a *Kézdi.info*, valamint a *Hírmondó.ro* szerepelnek. 2018 március 26-án még tartalmat olvashatunk a *Fantomatika* weblapján, megtalálhatjuk az – egyelőre – utolsóként megjelent ötödik lapszám ismertetőjét, valamint fordulatosan megfogalmazott, humoros, amolyan *gonzo* stílusú jellemzéseket az utolsó lapszám rajzolóiról és szerzőiről, valamint jócskán kibővült a médiapartnerek listája is: *Szépvízrádió.info*, *Maszol.ro*, *Krónika.ro*, *Galaktika.hu*, *Fantasmánia.hu*. A Galaktika univerzumával történő kapcsolatfelvétel meghatározó minden sci-fi, valamint fantasy műfajú, magyarul megjelenő (leginkább narratív) műalkotás számára, amint fent is említettük: jelentős kanonizációs hatással bírhat, elfogadottá, sőt: népszerűvé tehet egy-egy projektet. És ez is történt: a képregény, késői érkezése, a magyar sci-fi-piacon kvázi ismeretlennek számító alapítói ellenére valóságos hullámként futott végig gyakorlatilag minden meghatározó magyar médiumon. Mindezek ellenére a webes felületeket megőrző automatikus archiváló 2018 augusztus 8-i képernyőmentés már az alapítók elköszönését tartalmazza csak, hivatkozván arra, hogy a papíralapú médiatartalmak csökkent népszerűsége miatt kénytelenek felhagyni kisvállalkozásuknak ebben a formában történő működtetésével, jöllehet a „Közösség” menü azt tanúsítja, hogy számos, mind a médiába, mind a közéletbe, mind pedig az esztétikum doméniumaiba sikeresen beágyazódott munkatárs segítette a két személlyel induló kis kiadót. Emellett lajstromozták a róluk szóló médiamegjelenéseket is – mi még ezeken kívül is találtunk jó néhányat –, tehát nyugodtan kijelenthetjük, hogy életképes, funkcionális vállalkozás volt. És nincs okunk kételkedni abban sem, amit az alapítók publikáltak mint nyomtatott lap sorsáról: a forgalomhoz, a közönség érdeklődéséhez képest túl sok pénzbe került a nyomtatás és a szállítás.²³

Gazdasági vonatkozásban értékes a *Fantomatika*-alapítóknak a *Maszol* érdeklődésére adott válasza: az ő számításai szerint a 2017 októberében indult folyóiratnak 700-800 példányt sikerült értékesítenie egy-egy lapszámból, míg ahhoz, hogy fenntarthatóvá (önfenntartóvá) váljon, 1500-2000 eladott példányra lett volna szüksége.²⁴

A médiavisszhang alapján 2017-ben lehetett a lap rövid történetének a csúcspontja: tulajdonképpen berobbant a köztudatba, és roppant pozitív visszhangra talált mind a koncepció, mind a kivitelezés – megsemmisítő bírálatot, de még erős kritikát sem találtunk, jöllehet alaposan felkutattuk a Kárpát-medencei magyar média jelentős mennyiségű online és offline platformját. Még Balácsi Pál Előd is dicséretében is erősen kevés a bírálat – pl. „*elvétve azért túl színpadiasnak tűnnek bizonyos mimikák és gesztusok*”, vagy „*És hogy ne csak pozitívumokról írjak: néha, mondjuk két-három alkalommal jól jött volna egy pár szavas írói eligazítás, ilyesmikre gondolok, hogy »Néhány nappal később«...*”²⁵

A már-már szokatlanul pozitív fogadtatás ellenére a 2017-es esztendő gazdasági szempontból nem volt annyira sikeres, mint ahogyan azt a valószínűleg stratégiailag

elhelyezett sajtóközlemények, a racionálisan indított – és 2017 végére nagyjából öngerjesztővé vált – médiakampány engedné sejtetni.

A 2016-ban bejegyzett kiadó által megjelentetett *Fantomatikát* alapos előkészületek után bocsátották piacra 2017-ben, a késéshez sajnos hozzájárult egy családi betegség is,²⁶ ám ahogy Balogh Levente, a *Krónika* újságírója nevezi visszafogott, de értő méltatásában: „az első önálló erdélyi sci-fi képregényújság”²⁷ 2017-re tágabb műfajának, a tudományos-fantasztikumnak a magyar kultúrában szinte legismertebb képviselőjévé vált. Ezt az ismertséget látjuk visszaköszönni a pénzügyminisztérium honlapján ingyenesen közzétett jelentésekben is.²⁸ Így a 2016-os jelentés még nem számol fizetett alkalmazottal, míg a 2017-es és 2018-as kimutatás már egy embert jegyez ebben a pozícióban. A 2016-os alapító év esetén is 1966 lej veszteséget jegyez a cég – valószínűsítjük, a kezdeti befektetések kerülhettek pénzbe. A *SciFi.hu*-nak adott interjúban az alapítók kifejtik, hogy saját tőkét fektettek be az induló kisvállalkozásba, nem kerestek pályázatokat, „befektetési angyalokat” és egyéb, a mai startup-világokra annyira jellemző támogatókat: „Saját kiadót alapítottunk, mert így azt csinálhatjuk, amit jónak látunk. Viszont így a miénk a befektetés és esetleg a bukás is.” Ugyanitt nyilatkoznak arról, hogy 15 lejért, illetve 1500 forintért (mai árfolyamon nagyjából 21 lejért²⁹) fogják árulni a lapszámokat.³⁰ 2018 szeptemberében 100 forint átlag 1,4191 lejbe került, ezek szerint a *Fantomatika* 1500 forintjának kb. 21,28 lej felelt meg, míg 2019 szeptemberében 100 forint átlag 1,4287 lejbe kerül – ez esetben a képregény egy példányának az ára 21,43 lej. A *Maszolnak* deklarált 700-800 példány esetében azért nem tudunk apró tizedesekre lebontott, esetleges árfolyam-ingadozás okozta jövedelemkiesést vagy esetleges többletjövédelmet becsülni, mert nem tudjuk, hogy ezekből a példányokból mennyit értékesítettek forintért, és hány darabot lejért – ennek a kiderítése meghaladja jelenlegi cikkünk kereteit. A lej esetében meg a pénznem euróhoz viszonyított ingadozó értékével is kellene számolnunk – az elmúlt esztendőök sebesen változó román politikai helyzet jelentős inflációt okozott, ám ez a 2018 novemberére nagyjából 3,5 százalékpontnyira becsült infláció³¹ egy ilyen, viszonylag kis forgalmú cég esetében nem okozhat drasztikus mérlegingadozásokat. Amennyiben átlagoljuk a forint- és lejalapú értékesítéseket (ismétlem: nem tudván, hogy tulajdonképpen milyen arányban értékesítettek a különböző pénznemekben), reméljük, hogy legalább a lapok értékesítése során megforgatott pénz nagyságrendjére tudunk következtetni. Tehát a forint-, illetve lejalapú tranzakciók számtani középarányosát kiszámolva megkapjuk a 18,17 átlagos árat.³² Ugyanakkor azt sem tudhatjuk, hogy ebből a pénzből mennyi kerül vissza a kiadóhoz, és mennyi jutalék marad a forgalmazónak, viszont az általános gyakorlat a forgalmazók részéről a 30-35% + ÁFA jutalékként történő visszatartása. Mivel Romániában jelenleg a könyvekre „kirótt” ÁFA 5%,³³ a kiadóhoz visszajutó pénzüsszeg a következő nagyságrendben alakulhatott kiegyensúlyozott arányú forintban és lejben történő értékesítés esetén: ÁFA: kb. 90 bani (0,9 lej), 18,17-nek a 35%-a: 6,35 lej. A forgalmazók jutalékát tehát kb. 7,25 lejre becsüljük, így valószínűsíthető, hogy a *Fantomatikához* minden egyes eladott lapszám után kb. 10,92 lej juthat vissza – amiből, ugye, kellene fedezni a nyomdaköltséget (ami nem lehet alacsony, elnézve a kitűnő minőségű kivitelezést), és ebből kellene maradjon profit is... Nos, amint olvastuk a *Maszolnak* adott nyilatkozatban, a nyomdai költségek emésztették fel a jövedelem oroszlánrészét...

Amennyiben viszont túlnyomórészt lejben történő értékesítések történtek – és ez azért valószínűnek tűnik, jöllehet, mint fentebb már jeleztük, a magyarországi média gyakorlatilag el volt árasztva a *Fantomatikáról* szóló hírekkel³⁴ –, mi nem ismerjük ezen híradások „mobilizáló hatását”, emiatt röviden utána számolunk a 15 lejes vételár forgalmazói vonzatainak is.

Ez esetben az ÁFA 0,75 lej, a forgalmazói 35% pedig 5,25 lej – tehát 6 lejnyi összeg maradhatott a forgalmazóknál minden egyes eladott lapszám után – ez meg értelemszerűen azzal jár, hogy a kiadó egy eladott példány után kb. 9 lejjel maradhatott – és erre az összegre azért még rájöhetnek különböző adóterhelések, munkadíjak, fizetések stb.

Gyors „fejszámolást” végezve pl. 2017-re a következő nagyságrendi adatokat kaphatjuk meg:

– 2017, becsült eladás, 3 lapszám esetén:

a) átlag 700 eladott példányra számolva: $(9 \times 700) \times 3 = 18\,900$ lej, általunk „saccolt” nettó bevétel;

b) átlag 800 eladott példányra számolva: $(9 \times 800) \times 3 = 21\,600$ lej, általunk „saccolt” nettó bevétel.

A képregénykiadó pénzügyminisztériumi adatlapján 2017-re bevételként 22 052 lej szerepel, ami nagyságrendileg az optimális eladás becsült számadatait közelíti meg.

Amennyiben teljesültek volna az alapítók tervei, akkor a következő számadatok jöhettek volna ki 2017-re:

– 2017, becsült eladás, 3 lapszám esetén:

a) átlag 1500 eladott példányra számolva: $(9 \times 1500) \times 3 = 40\,500$ lej, általunk „saccolt” nettó bevétel;

b) átlag 2000 eladott példányra számolva: $(9 \times 2000) \times 3 = 54\,000$ lej, általunk „saccolt” nettó bevétel.

A 2017-ben jegyzett 18 953 lejnyi veszteség ez utóbbi, optimális értékesítési esetben meglehetősen profitra váltott volna – úgy véljük, a fennmaradó összegeknek köszönhetően fenntarthatóvá vált volna a kisvállalkozás képregényprojektje.

Kíváncsiságból elvégeztük 2018-ra is ezt a számítást, a következő eredményekkel:

– 2018, becsült eladás, 2 lapszám esetén:

a) átlag 700 eladott példányra számolva: $(9 \times 700) \times 2 = 12\,600$ lej, általunk „saccolt” nettó bevétel;

b) átlag 800 eladott példányra számolva: $(9 \times 800) \times 2 = 14\,400$ lej, általunk „saccolt” nettó bevétel.

Amint fentebb is írtuk, a képregénykiadó pénzügyminisztériumi adatlapján 2018-ra bevételként 19 191 lej szerepel, ami nagyságrendileg az optimális eladás becsült számadatait közelíti meg.

Amennyiben teljesültek volna az alapítók tervei, akkor a következő számadatok jöhettek volna ki 2018-ra:

– 2018, becsült eladás, 2 lapszám esetén:

a) átlag 1500 eladott példányra számolva: $(9 \times 1500) \times 2 = 27\,000$ lej, általunk „saccolt” nettó bevétel;

b) átlag 2000 eladott példányra számolva: $(9 \times 2000) \times 2 = 36\,000$ lej, általunk „saccolt” nettó bevétel.

Ez utóbbi – optimális – esetben valószínűsítjük, hogy a 2018-as esztendőben nem függesztették volna fel a *Fantomatika* megjelenését, és jelenleg az erdélyi magyar sajtópaletta gazdagabb lenne egy rokonszenves, esztétikus, olvasmányos médiummal.

Ugyanakkor azzal az információval sem rendelkezünk, hogy az alapítószerzők által 700-800 értékesített példányszám szórásában melyik kiadvány a skálának melyik részén helyezkedik el (valószínűsíthetjük, hogy ezen adatok egy része bizalmas is lehet, tehát szinte lehetetlen visszakeresni), de ezek a számítások valóban azt igazolják, hogy reális volt a *Maszolon* publikált nyilatkozat a pesszimista becsléshez képest szinte háromszoros eladott példányt elváró, kiadásonként – az optimálisához közel – 2000 értékesített lappal számoló *Fantomatika*-szerkesztők.³⁵ Tehát még a legoptimálisabb értékesítésük is két és félszer kisebb volt, mint a jövőbe mutatóként

megnevezett, kiadásonkénti 2000 példány átlagáron történő eladása, ami egyértelműen azt mondja el, hogy a viszonylag sikeresnek mondható médiakampány során nem mobilizálódott az a fogyasztói réteg, amely hajlandó lett volna áldozni erre a termékre – mert azt, hogy nem értesültek, nehezen tudjuk elhinni, olvasván és látván azt a sok médiumon átívelő, releváns és valóban érdeklődéskeltő cikket, hallgatván az online platformokra feltöltött videókat,³⁶ tévéadásokat, rádióriportokat stb.

És ez esetben csak kérdezni tudunk: miért van az, hogy e merész, saját tőkéből indított kisvállalkozás ilyen sikeres kommunikációs kampány mellett ilyen rövid pályafutást ért meg? Talán *egyáltalán* nincs annyi (magyar nyelven olvasó) sci-fi-rajongó a Kárpát-medencében, akikből egy szervesen működő kultúraértékesítő platform alakulhatott volna ki? A kezdeti lelkesedé után lanyhult az érdeklődés? Ha igen, miért? A történetek nem nyerték el a (nagy)közönség tetszését? Netán a rajzok nem találtak a megszólítottak ízléséhez? Mindezeket természetesen annak a fényében kérdezzük, hogy tudjuk, a média, a médiában megszólaló szakma (mind a zsáner, tehát a tudományos-fantasztikum, mind pedig a művészeti szféra értői) elismerően nyilatkoztak mind a narrációról, mind pedig az illusztrációk esztétikai színvonaláról. Emellett kijelenthetjük, hogy mi magunk is, képzett esztétaként és irodalmárként értékes és *érdemes* alkotásoknak tartjuk a *Fantomatika* megjelent öt számát, és sajnos a *Fantomatika* piacon történő elbukásáról mi sem tudunk többet mondani, megfelelő piackutatások, felmérések nélkül. Talán az állhat fenn, amit a már sokat idézett *Maszol*-cikkben olvashatunk a szerzők véleményéből: egyszerűen a médium, a nyomtatott felület hozzáférhetősége, kezelhetősége képezhetett értékesítési akadályt. A cikkben idézett búcsúüzenet: „Úgy tűnik, hogy térségünkben nem övezi érdeklődés ezt a műfajt, és a digitális média korszakában a papírra nyomtatott lapok sem kelendők.”³⁷ Talán valóban korszakváltást jelent az erdélyi magyar médiában, amely mindeddig a hagyományokhoz, a klasszikus, lineáris médiához történő „hűségével” volt jellemezhető.³⁸ Itt sajátos példaként említhetjük meg a csak egyetlen kiadást, egyetlen lapszámot megélt, Marosvásárhelyen megjelent *Közérdeket*, amely 2014 decemberében hagyta el a nyomdát – először és utoljára, és jöllehet látványos és információgazdag volt, nem bizonyult funkcionálisnak, és így a *Fantomatikától* teljesen eltérő intézményi-kiadói háttér ellenére megjelentetői lemondtak további kiadásáról, a lap szerepét egy ideig a *vasarhely.ro* portál igyekezett pótolni, majd 2018 végén az online felületnek a frissítése sem történik gyakran. Tehát ennek a példának a fényében is áll a médiumok erdélyi kicserélődésének elmélete, és talán pont a *Fantomatika* bizonyul majd korszakváltónak egy későbbi médiatudós szemében, aki ennek a rokonszenves kezdeményezésnek a meredek felívelésével és a hirtelen megszűnésekor létrejött törést jelöli majd ki az erdélyi magyar nyelvű médiumok digitális felé történő eltolódásának egyik legjellemzőbb megmutatójaként.

Az online fellelhető példányok ára mind a mai napig 15 lej,³⁹ illetve 1500 forint⁴⁰ – az értékbeli eltéréshez, valószínűsítjük, hogy a (külföldre történő) szállítási költségek, egyéb tarifák is hozzájárulhatnak. Ezt az értékesítési árat sem a 2018-as, sem a 2019-es valutaárfolyamok mellett sem tekinthetjük irreálisan magasnak – jöllehet a nyomdaköltségeket csak becsülni tudjuk, a példányszámok ismeretében, és látva, *tapintva* a magas minőséget, a választékos, már-már kartonvastagságú, de mégis kellemesen lapozható papírt, a majdnem százszázalékos festékkel történő lefedettséget, 9 lejnél kicsivel többre gondolunk, ám mint fentebb is írtuk, valószínűsítjük, hogy ezek az információk üzleti titok részét képezik.

Megpróbáltunk belépni a romániai példányszám-auditáló hatóság (BRAT) adatbázisába is, ám az fizetéses (24 órára kb. 20 eurót igényel⁴¹), így nem férünk hozzá jelenleg részletes impakt adatokhoz (viszont szándékunkban áll egy közelebbi médiafelmérés keretén belül ezen adatbázisból kinyert információkat a *Fantomatika*, de

egyéb kulturális publikációk vonatkozásában is feldolgozni) és egyéb, recepcióhoz köthető statisztikákhoz – így az egyedüli eladási becslést csak a már többször hivatkozott *Maszol*-cikkhez köthetjük.⁴² Szerencsénkre a *Fantomatikák* kolofonja közli a kinyomtatott példányok számát. 2017/1: 2500 példány; 2017/2: 2500; 2017/3: 2000 példány – itt valószínűleg már érződött a csökkent kereslet hatása; 2018/1: 1500 példány – itt már érezte a hatását a 2017-es, veszteséggel zárt pénzügyi kimutató; 2018/2: szintén 1500. Tehát még a „búcsúszámnak” is csak alig a fele fogyott el a piacon – holott ez már igazi „nemzetközi koprodukció” volt, budapesti (Galambos Tamás), kiskunfélegyházi (Fazekas-Szűcs István) munkatársakkal, valamint Hover Zsolt személyében már más médiumban sikeres (fantasy)író is csatlakozott a csapathoz, szép példajaként annak, hogy az alapítóknak milyen hamar sikerült szerves közösséget építeniük a *Fantomatika* köré.

Hivatalos Facebook-oldalukon megfogalmazott búcsúüzenetükben az alapítók kissé keserűen így írnak erről a kezdeményezésükről: „A *Fantomatika* képregény-havilap első száma 2017 októberében jelent meg, melyet további négy szám követett, majd érdeklődés hiányában megszűnt.”⁴³ Mi azonban örömmel konstatáltuk, hogy, jóllehet a képregény hivatalos weboldala nem működik már, a Facebook-lapon még „történnék” események, más típusú képregényeket is jelentetnek meg, és több fórum, több médium is közöl ezekből – reméljük, hogy egy nap az az értesítés fogad majd, hogy nyomdába került a 6. lapszám...

Ezen kisvállalkozás, a *Fantomatika* képregénykiadó története figyelemre méltó médiaesemény, hiszen olyan preferenciamozgásokat mutatott ki, melyek meghatározók lesznek az elkövetkező esztendőkből, még olyan kicsi (média)piacokon is, mint amilyen az erdélyi magyar.

A *Fantomatika*-eset tanulsága az lehet, hogy főképp az ilyen *niche*-termékek piacra helyezését erősen hatékony igényfelmérések kell megelőzzék, és így talán elkerülhetőek a sikeres médiakommunikációs kampányok által keltett reményekben törtenő csalódások.

■ HIVATKOZÁSOK

- Asimov, Isaac: *The Tragedy of the Moon*. Doubleday, New York, 1973.
- Balácsi-Pál Előd: *Fantomatika: a székelly képregény értékes, és megérdemli, hogy már adandó is legyen*. 2017. <http://multikult.transindex.ro/?cikk=26869>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
- Balogh Levente: *Fantom(atika) a palackból: itt az erdélyi képregényíjtság*. 2017 <https://kronikaonline.ro/szemont/fantomatika-a-palackbol-itt-az-erdelyi-kepregenyiujtság>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
- Borsos J. Gyöngyi: *Mire képes a képregény?* Helikon 2018. 10.
- Fantomatika* [sajtóközlemény]: *Hamarosan megjelenik a Fantomatika! Erdélyben elsőként kerül kiadásra képregénylap*. 2017. <http://kisujsg.ro/hamarosan-megjelenik-a-fantomatika/>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
- Főtér 2017: Ha már nem lehet kapni, készítettünk Erdélyben képregényt!* <https://www.youtube.com/watch?v=11-U34jtjA>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
- Hendon, R. J. [valószínűleg álnév], 2017. <https://www.scifi.hu/2017/08/18/interju-fantomatika-kepregeny/>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
- Heti Új Szó* [szerk.], 2017: *Fantomatika képregénysorozat*. In: <http://hetiujszo.ro/fantomatika-kepregeny-sorozat/>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
- http://web.archive.org/web/20170715000000*/fantomatika.com. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
- Kustán Magyar Attila, 2017 „Nincs kultúrája, mert soha senki nem merte megpróbálni” – erdélyi képregénykiadót alapítottak. <https://www.maszol.ro/index.php/kultura/83906-nincs-kulturaja-mert-soha-senki-nem-merte-megprobalni-erdelyi-kepregenykiadot-alapítottak>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
- Lem, Stanisław: *Summa Technologiae*. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 1964.
- Mandiner* [szerk.] 2017. *Magyar nyelvű sci-fi-képregény indul Erdélyben [via MTI]*. https://mandiner.hu/cikk/20171117_magyar_nyelvu_sci-fi_kepregeny_indul_erdelyben. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
- Maszol* [szerk.] 2018. *Nézettségi csúcsokat döntöttünk a 6 éves születésnapunk előtt*. <https://www.maszol.ro/index.php/tech-tudomany/97108-nezettségi-csúcsokat-döntöttünk-a-6-éves-születésnapunk-el-tt>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
- Maszol* [szerk.] 2018a. *Nem jelenik meg többé a Fantomatika képregényhivilap*. <https://www.maszol.ro/index.php/kultura/95978-nem-jelenik-meg-tobbe-a-fantomatika-kepregenyhivilap>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
- Szujó Norbert: „Szeretném, ha mindenki lenne...” – Interjú a *Fantomatika* képregény alkotóival. 2018. https://f-i-o-k.blog.hu/2018/03/19/_szeretnenk_ha_mindenkie_lenne. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.

Zeitchik, Steven, 2019. Hollywood executives serve up remakes because consumers like them. A new survey suggests otherwise. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/business/2019/07/09/hollywood-executives-serve-up-remakes-because-consumers-like-them-new-survey-suggests-otherwise/>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.

■ WEBOLDALAK

<http://ideakonyvter.ro/64-fantomatika>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
<http://www.mfinante.gov.ro>
<https://fantomatika.com>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2. [A letöltés dátumán nem elérhető tartalom ezen a címen]
<https://galaktikabolt.hu/termek/fantomatika/>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
<https://infotva.manager.ro/articole/infotva/cotele-tva-pentru-2018-19119.html>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
<https://www.bnr.ro/Raportul-asupra-inflatiei-3342.aspx>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
<https://www.boxofficemojo.com/intl/hungary/>.
<https://www.brat.ro/informatii-despre-accesul-platit-la-rezultatele-brat>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
https://www.cursbnr.ro/#ancora_tabel. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
<https://www.duol.hu/kultura/magyar-nyelvu-havonta-megjeleno-kepregeny-indult-erdelyben-2111619/>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
https://www.facebook.com/pg/Fantomatika/about/?ref=page_internal. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
<https://www.heol.hu/kultura/magyar-nyelvu-havonta-megjeleno-kepregeny-indult-erdelyben-933861/>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
<https://www.tucowsdomains.com/provider-result/>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
<https://www.youtube.com/channel/UCRAQKyz9BVwdtaoIALwfmwA>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.

■ JEGYZETEK

1. A romániai cégek jegyzékébe az „Editura Fantomatika S.R.L.” néven szerepel. Magyarul: Fantomatika Képregeny Kiadó Kft néven is hivatkozza a sajtó.
2. A kézdivásárhelyi Szabó Kriszta és Sárosi Máttyás Zsolt nevével fémjelzett kisvállalkozás.
3. Hendon 2017.
4. Az Új Magyar Szó 2012 óta kizárólag csak online megjelenő kiadása. Az *ÚMSz* a *Romániai Magyar Szó* jogutódjaként a webes felületre történő konvertálódása óta Erdély legolvasottabb magyar nyelvű online hírportáljává küzdötte fel magát. L. *Maszol* 2018.
5. Kustán 2017.
6. Szujó 2018.
7. Lem 1964.
8. L. pl. Lem 1964. L. a *Mélnöktevékenység a transzcendencia területén* című fejezetet, ahol mind a Keleti Blokk despotikus világviszonyulási ideológiáit, mind a Nyugat hedonizmus felé tartó, pazarlástól sem tartózkodó attitűdjét is bírálja.
9. L. pl. Asimov 1973.
10. Asimov 1973. Pl. A *páratlan* című fejezetben elítélően nyilatkozik a miszticizmusra való hajlamról, a rációnak az ideológiáknak történő kiszolgáltatottságáról.
11. L. „Írta: Fantomatika”. Fantomatika 2017.
12. Heti Új Szó [szerk.] 2017.
13. Mandiner [szerk.] 2017.
14. Mint említettük, a sorozat ötletgazdái és kivitelezői Kézdivásárhelyen alapították azt a kis kiadót, mely megjelentette a *Fantomatika* öt számát.
15. *Főtér* 2017.
16. Egy ilyen kezdeményezés elméletileg fenntartható lehet akár magán-, akár állami alapítványok által folyósított pályázati forrásokból. A *Fantomatika* pályázati helyzetének feltárását azonban egy későbbi írásban, a megjelent lapok esztétikai-narratológiai elemzésével párhuzamosan szeretnénk elvégezni.
17. Borsos 2018.
18. <https://www.boxofficemojo.com/intl/hungary/>. Letöltés dátuma 2019. szept. 2.
19. Zeitchik 2019.
20. L. Szujó 2018.
21. *Maszol* 2018a.
22. <https://fantomatika.com>
23. http://web.archive.org/web/20170715000000*/fantomatika.com
24. *Maszol* 2018a.
25. Balácsi-Pál 2017.
26. Szujó 2018.
27. Balogh 2017.
28. <http://www.mfinante.gov.ro>. A 36482296 egyedi azonosítószámmal rendelkező kiadóvállalt, az „Editura Fantomatika S.R.L.” adatait ismertetjük.
29. A Román Nemzeti Bank 2018-as átlagárfolyama is közel áll a forint-lej konverziók mai értékéhez. L. https://www.cursbnr.ro/#ancora_tabel.
30. Hendon 2017.
31. <https://www.bnr.ro/Raportul-asupra-inflatiei-3342.aspx>
32. A 2017-es és 2018-as, forintban kifejezett lapár kerekített átlaga lejben átszámolva: 21,35 lej. Ehhez hozzáadjuk az eleve lejért eladott példányszámok árát (+15 lej), és ezt osztjuk 2-vel. A kerekített, hozzávetőleges eredmény: 18,17.

33. L. pl. <https://infotva.manager.ro/articole/infotva/cotele-tva-pentru-2018-19119.html>
34. Pl. a Mediaworks Hungary Zrt. lapcsaládjában is sok helyütt jelent meg rájuk történő hivatkozás, így a Heves megyei hírportálon (<https://www.heol.hu/kultura/magyar-nyelvu-havonta-megjeleno-kepregeny-indult-erdelyben-933861/>), a dunaiújvárosi hírportálon (<https://www.duol.hu/kultura/magyar-nyelvu-havonta-megjeleno-kepregeny-indult-erdelyben-2111619/>) stb. Ezek a híradások az M1-en leadott, 2017. november 10-i, délelőtti, *Fantomatikát* ismertető adásra utalnak információforrásként.
35. L. fent is: „1500-2000 eladott példányszámra lett volna szükség, tudtuk meg Sárosi Mátvás grafikustól”. *Maszol*, 2018a.
36. A Fötér videója mellett (*Fötér*, 2017.) még említhetjük a Fabulous Industries 2017 októberében megjelentetett videóját is, amely 2019. szeptember 2-án 4471 megtekintéssel bírt, ami eléggé jelentős szám, és emellett egy olyan kapcsolódási felület is, amely a Fabulous Industries rajongóival is megismertette a projektet. A FI 2019 szeptemberében 26 490 feliratkozót tudhat magáénak, tehát egy olyan „rajongótábort”, amely kisvárosnyi tömegével akár véleménybefolyásolóként is léphet fel saját (médiá)környezetében. L. <https://www.youtube.com/channel/UCRAQKyz9BVwdtaoIALwfmwA>
37. *Maszol* 2018a.
38. Pl. I. 4.-es jegyzet. Emellett a Kolozsváron megjelenő Szabadság még mindig figyel az offline médiumokat használó klienseire, hisz papíralapon is megjelenik, és számos ilyen példát sorolhatnék, amely azt mutatja, hogy az erdélyi magyar médiafogyasztók még mindig jellemzően használnak tradicionális médiafelületeket, viszont ennek a jelenségnek a taglalása már meghaladná cikkünk lehetőségeit.
39. L. pl. az Idea Könyvtér online boltját: <http://ideakonyvter.ro/64-fantomatika>.
40. <https://galaktikabolt.hu/termek/fantomatika/>
41. <https://www.brat.ro/informatii-despre-accesul-platit-la-rezultatele-brat>
42. *Maszol* 2018a.
43. https://www.facebook.com/pg/Fantomatika/about/?ref=page_internal

IMREH ISTVÁN AKADÉMIKUSSAL A NAGY-HOMORÓD MENTÉN

Centenárium emlékidéz

■ A szülőföld nem csupán születési hely, a legkevésbé sem kartotéki adat. Olyan értéktartomány, amelynek üzenetével a világba érkezünk. Viszonyítási alap – ha nem is a világ közepe. Olyan hely, ahonnan, ha az ember jól megvetheti a lábát, kimozdítható sarkából a világ. Éppen ezért tanulni kell a szülőföldet is. Holtomiglan-holtodiglan.

Magam Imreh Istvántól, Borbáth Károlytól, az Idő kútjába a két Homoród völgyében aláereszkedő Szabó Gyulától „jussoltam” szülőföldismeretet. (A kifejezést is különben Pista bácsitól tanultam.)

Elsőéves egyetemi hallgató koromban hallhattam őt először a *Korunk* főtéri szerkesztőségében. Hogy kerültem én oda az 1963-as tanév kezdetén? Történetesen verseket vittem be Kántor Lajosnak, és megakadt a szemem *A rendtartó székely falu* címmel beharangozott előadáson. Egyébként más előzménye is volt érdeklődésemnek. Pályaválasztásom idején szülőfalum frissen végzett történelem–magyar szakos tanára adta kezembe a *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön* című 1956-os munkáját, aki arra is felhívta a figyelmemet, hogy Pista bácsi varázslatos előadó, ráadásul a székely falutörvények megszállottja.

Az egyetem elvégzése után a falusiak hetilapjához kaptam kinevezést Bukarestbe, és attól kezdve sűrűn megfordultam a Fürdő utcában – kéziratért, jó ízű beszélgetések kedvéért. Ezzel kapcsolatosan azt kell főlemlítenem: a paraszti múltról írván értékrendet kívánt felmutatni, neves névtelenek szép emberi életét számba venni. Mindezt ma úgy mondanók: modellt kínálni. Így vált a *Falvak Népe* állandó rovatává a *Neves névtelenek*.

Aztán az is elkövetkezett, hogy a kolozsvári diskurálásokat Recsenyéden és Homoródszentmártonban folytattuk. Magam előtt látom, amint 1980 pünkösdi vasárnapján délután a művelődési ház (ma a szentmártoni születésű Zoltán Aladár zeneszerző nevét viseli) zsúfolásig megtelt nagyteremében igyekszik „elhozni” a nagy fejedelmet – még mielőtt a csorda hazajönne. Hadd tudják meg lehetőleg azelőtt, hogy az otthoni gondok hazaszólianak a tizenkét falu népét: értékeinket óvni és gyarapítani – nem mai keletű igény. Már Bethlen Gábor korában is az volt. Az országépítő fejedelem ma alighanem ebben kortársunk. Hiába szabadkozott, hogy „kicsi a krónikás és nagy a fejedelem”: szavait egy álló hétig ízlelgették az emberek. A kapálóban az asszonyok mind azt hajtogatták: „Ó, bárcsak egy ilyen papunk lehetne!...” (Amikor ezt elújságoltam neki, gyermekkori emlékeit nem tudta visszatartani. Az édesanyja épp ezt a pályát javallotta neki: „Édes fiam, be szép életed lenne, hogyha papnak mennél...” Hát nem a papságot választotta, az erkölcsi érzék örökségével élő ember volt az álma – fűzte hozzá –, írásaival ennek az embertípusnak a kiteljesülését szerette volna elősegíteni.)

Ha a szülői háznál szabadon beszélhettünk, a nyilvánosság előtt Imreh Istvánnak bizony meg kellett szűrnie a szavait. Ne feledjük: 1980-at írtunk, és én – a Homoródméti Művelődési Hetek önkéntes szervezője voltam, mindössze egy bukaresti magyar hetilappal a hátam mögött. Leadtam ugyan a rendezvény programját a Hargita Megyei Nevelési és Művelődési Bizottságnak, de nem kértem hatósági engedélyt a Bethlen Gábor-megemlékezésre. Főnököm, a jó emlékezetű Simonka László sugallatára óvatosságból meghívtam „villámhárítónak” Bitay Ödönt, a Politikai Könyvkiadó szerkesztőjét, aki egy évvel korábban kiadta a *Falvak Népe* riportantológiáját, és akit megkértem, hozza magával Demény Lajost is, a Nicolae Iorga Történeti Intézet osztályvezetőjét, a székely felkelések kutatóját. Bitay túldimenzionálta a maga szerepét, Demény Lajos, maga is falusi származék – a „csordajárásra” gondolva – lemondott a maga előadásá-

légiumnak a tanárelnökét. Igaz, nyilvánosan akkor nem beszélhettünk munkásságának össznemzeti jelentőségéről – az Illyés Gyula-i értelemben vett történelemteremtés másoknak volt a privilégiuma; azoké, akik úgy hitték, hogy az idők végezetéig „teremtés előtti sötétségben” tarthatnak bennünket –, de a sűrűn lakott vidék apró településeit bejárva minduntalan *szembejött velünk az Időből* László Gyula. Kikerülhetetlenül. Hiszen a Székelyföld és a Szászföld határvidékén látta meg a napvilágot unitárius székely családban (Kőhalom, 1910. márc. 10.). Gyakorlatias észjárású édesapja Abásfalváról indult a „nemzet napszamosának”, aki zsenge gyermekkorától úgy nevelte Gyula fiát, hogy életre szóló élményévé váljon szülőföldszeretete, az erdélyi történelmi hagyományokhoz való – a tudományművelésben és a művészi alkotómunkában egyaránt eligazító hatású – ragaszkodása. Az esetleges életrajzi adalékokon túlmenően azonban jóval fontosabb volt számunkra az a hatalmas tudásanyag, amelyet ő szerzett meg rólunk, és amellyel ő perelt értünk abban a korszakban is az Idővel – hogy legalább most világosan láthassunk a „teremtés előtti sötétségben”.

A távlatépítő 2000. esztendőben a szellemi otthonteremtés újabb korszakához érkeztek szülővidékem emberei. Hajdani iskolám, a homoródszentpáli általános felvette László Gyula nevét. Aligha szerezhettem volna Imreh István történészprofesszornak valaha is nagyobb örömet, mint amikor telefonbeszélgetésünk során megemlégettem, hogy kinek a nevét veszi fel egykori iskolám. Érezhetően átforrósodott a hangja, és arra kért: vigyem el az ő üzenetét is a Homoródszentpálra. Hiszen a negyvenes években „szoros szomszédsági kapcsolat” alapozta meg barátságukat: együtt dolgoztak az Erdélyi Tudományos Intézetben, a Bolyai Egyetemen, együtt vezették a kolozsvári egyetemi hallgatók Móricz Zsigmond Kollégiumát. Szaktudósként és egyetemi oktatóként is sokat köszönhet ő László Gyulának.

„*A honfoglaló magyar nép élete* című, 1944-ben megjelent könyvét már doktori értekezésem forrásmunkájaként használtam – hallhatta a névadó ünnepség nagyszámú közönsége. – Módszert, szemléletmódot pedig feledhetetlen beszélgetéseink során jussolhattam. Nem foglalható össze pár szóban egy olyan gazdag életmű, mint az övé, de az bizonyos: a rendtartó ősök régmúltját kutatva az igazság tisztító tüze mellé invitált, és a szépség értő megbecsülésére is buzdított.

Mindig az *élet teljességére* vágyott, és a múltban is azt kereste. Ugyanakkor a *termékeny bizonytalanság* elvét érvényesítette. Legjobb előadásainak azokat tartotta, amelyeken egy-egy munkája keletkezéséről számolt be hallgatóinak. Azt a habitust sugallva, hogy éljék életüket minél gazdagabban, és ezt a gazdagságot keressék a múltban is. »Nem előírásokon múlik a jó oktatás – érvelt nemegyszer –, hanem a jó oktatókon. A legkitűnőbb reform sem teszi élménnyé a szürke unalom óráit...« Varázslatos egyéniség volt, akinek a szellemi teljesítménye színvonalra kötelez bennünket ma is – mind a kutatásban, mind az oktatásban.»

Imreh István varázslatos egyénisége, szellemi szolgálatteljesítésének mércéje kíséreljen bennünket.

Cseke Péter

ÖNMAGÁT ERŐSÍTŐ KÖZÖSSÉG

■ Miért is jöttünk mi itt össze Székelyszentistvánon 2019. augusztus 10-én? Szent István királyunk előtt tesszük tiszteletünket, mint minden évben ilyenkor. Összeseregletünk most arra is alkalom, hogy egy jeles kortársunk előtt is fejet hajtsunk. Hiszen díszpolgári cím adományozására kerül sor ez alkalommal.

Megismétlem a kérdést tehát: kiért és miért jöttünk mi itt össze?

Somai Józsefért – aki a megtisztelő cím várományosa?

Vajon a faluért, Székelyszentistvánért, Hármásfaluért, Makfalva községért, amelyek elöljárói a díjat adományozzák?

Netán önmagunkért, mert mindig jó, ha lehet és van miért ünnepelni?...

Kérdem: miért és kiért választották 1894-ben Kézdivásárhely díszpolgárának az akkor utólagosan beteg Kossuth Lajost? Kossuth rég maga mögött tudja a dicsőséges amerikai utat, megtörtént a kiegyezés. Kossuth általános tiszteletnek örvend. Marosvásárhely törvényhatósági közgyűlése születésének 80. évfordulóján, 1883-ban írásban üdvözlöi a „legnagyobb hazánkiát” „az önfeláldozó független hazafiság, rendíthetetlen tiszta jellemzilárdság és lankadatlan buzgalmú letterő hálás és méltó elismeréséül”. Ilyen üdvözlöt sok helyről érkezik. A mindenhonnan jött levelekre Kossuth 1884 májusában hálanyilatkozáttal válaszol. Ennek eredetijét a vásárhelyi elöljáróság beszerezte, és máig nagy becsben őrzik. Már 1894-ben felállítják Balatonszabadiban az első Kossuth-szobrot, ezt továbbiak követik.

Kérdem tehát, kiért és miért kapott Kossuth Lajos kézdivásárhelyi díszpolgárságot?

Lépjünk közelebb az időben.

2013-ban Temesvár városvezetése díszpolgári címet adományoz Francesco Illynek (így a hivatalos névváltozat), vagyis Illy Ferencnek. Ki „fedezte fel” több mint fél évszázaddal a halála után a Temesvár-Józsefvárosban 1892-ben magyar apától és német anyától született Illy Ferencet, aki temesvári magyar érettségi után a Monarchia katonájaként elkerül Triestbe, ahol találkozik a kávéval. Forradalmasítja a kávéfőzést (presszó – az olasz presszó tehát magyar), felfedezi a pörkölt kávé tartósításának a titkát. 1933-ban hozza létre világhírű, ma is virágzó, családi tulajdonban lévő cégét, az Illycafé-t. Sok erdélyi és magyarországi városban látható kávézóhelyeken az Illy reklám. Tanuljuk meg, a miénk (is)...

Kérdem tehát: a post mortem cím odaítélése kinek a számára volt igen fontos? Az Illy családnak aligha, Temesvárnak annál inkább. És hasonló a helyzet Kossuth kézdivásárhelyi díszpolgárságát illetően is.

A díszpolgári cím odaítélésével egy helyi közösség kívánja önmagát erősíteni, igazolni ország-világ előtt, hogy vannak nagyságai, illetve a közösség vezetői képesek a helyi érdekek és értékrend megjelenítésére és képviselésére.

A díszpolgári cím tehát a közösség számára elsőrendű – a mostani esetben is.

Kérdés viszont, hogy Somai József képvisel-e olyan értékeket, amelyekkel ez a helyi közösség, tágabban a Küküllő mente büszkélkedhet, képviselheti-e az ittenieket magyarságban, értékben, teljesítményben.

Somai József életútjáról keveset beszélnek. Szentistvánon ismerik, tudják, honnan és hogyan indult el az alig 14 éves Józsi, és hova ért el Somai József, aki úgy lett az MTA Köztestületének tagja, hogy életének hullámverése nem tette lehetővé a doktori cím megszerzését. Az Akadémia tehát a teljesítményt vette alapul és nem a tudományos cím meglétét.

1952-t mutat a naptár, amikor behívják a kolozsvári egyetem párttitkári (de lehet, más főnök) irodájába, a bátyjával együtt, és közlik velük a szentenciát: menjenek haza, és győzzék meg makacs apjukat, álljon már be abba a kollektívbe, mert kívülállása, sikeres gazdaként, nagyon negatív. Ha nem áll be, nincs egyetem. A két fiú az őszi hidegben Kolozsvárról hazagyalogol százmegannyi kilométert, és elmesélik otthon, hogy

vége, a faluban maradnak. Nem kérnek semmit, nem is kérdeznek – csak közlik a tényt. Mert azt nem kérhették, hogy apjuk saját elvei ellen döntsön. És az apa beáll a kollektívbe, mert azt vallja, a két fiú nem bűnhődhet olyasmíért, amiről nem tehetnek. Tetszenek érteni? Tekintsünk túl a politikán, figyeljük az értékek csillanásait, a fiúk is, az apa is a legnemesebb értékek mentén döntöttek egy mindenféle ocsmányságra képes korban.

Az élet megsuhintotta még párszor. 1955-ben tanársegédi állást kellett volna kapnia a Bolyai Egyetemen, de jött a nagy leépítés. 1958-ban visszahívják a tanszékre, csakhogy következett az, ami hosszabb távon a magyar egyetem bedarálását jelentette a román egyetembe. Megnyeri 1968-ban a Babeş–Bolyai Egyetemen a főtitkári versenyvizsgát, az akkori rektor, valami Ştefan Pascu – ha valaki emlékezni kíván rá, nézzen utána, számomra csak sovinizta – eltéti a vasszekrénybe a nyertes vizsgapapírjait, és más lesz a főtitkár. 1979-ben, amikor ismételtlen versenyvizsgára jelentkezik, ugyancsak az egyetem főtitkári tisztségére, a – most már más nevű, de hasonló szellemiségű – rektor kimondja, amit különben Somai József is tudott: „Somainak egy nagy hibája van, hogy nem Somaiescu.”

Természetesen esetében ilyen értékrendbeli megbicsaklás elképzelhetetlen volt, és az ma is.

Az ő igazi ideje 1990-ben jött el. Szolgált magyar közösséget Kolozs megyei alpolgármesterként (így hívták a hivatalt), éveken át az RMDSZ adminisztrációjának vezetőjeként, kb. fél tucat civil szervezet alapítójaként és vezetőjeként, közben mindvégig gazdaságtörténész is volt. Szolgált szülőfaluját azzal, hogy elindította és társaival együtt egy évtizeden át szervezte a Szentistváni Napokat. Felsorolhatnám tételesen is legfontosabb eredményeit és munkáit – de nem teszem.

Inkább legújabb, az idén márciusban *A rendszerváltás reményei és anakronizmusa* címmel megjelent könyvből vett idézettel folytatom: „1989 adventjén, mint mindig, várokztunk valami jobbra. Nagyon régtől csontvelőig hatolóan szükségünk volt a megrendítő megváltásra. S decemberben tényleg jött Temesvárról a megváltás félelmet is hordozó ígéretes szellője. Előtte olyan világban éltünk, hogy még reménykedni is féltünk, hogy halvány vágvaink beteljesülhetnek. Mennyire fér össze a megváltás és szabadság? Hogyan találhatjuk meg a megváltást és a szabadságot? A pusmogásból ítélve, a hírfoszlányok alapján reménykedtünk, hogy a krisztusi megváltáshoz rendszerváltás is társulhatna.”

Ebben a könyvben Somai József azt is jelzi: sok még a dolgunk a rendszerváltoztatás útján. Aki ezen az úton az általa képviselt értékeket hívja segítségül – jól teszi.

Isten éltesen Somai József!

Isten éltesse a szentistvániakat, az egész helyi közösséget.

Folytassák, amit folytatni kell.

És kezdjék újra, amit újra kell kezdeni.

Minden úgy legyen, Uram, amint várod.

Bodó Barna

GÁL ZSÓFIA

A VALLÁSOS NEVELÉS SZOLGÁLATÁBAN: AZ AUGUSZTEUM RÓMAI KATOLIKUS ÓVODA ÉS LEÁNYISKOLA TÖRTÉNETE

Bevezető

■ Mintegy két évszázados története során a Kül-Monostor úton (ma Monostori út)¹ álló Auguszteum számos átalakuláson ment keresztül mind intézménytörténeti, mind építészettörténeti szempontból. Történetének hajnalán az erdélyi szociális gondoskodás egyik fontos intézményévé vált, majd a későbbi évtizedek folyamán a kolozsvári egyházi oktatás és nevelés egyik számottevő létesítményévé alakult. Az épületegyüttes az 1826-os intézményalapítást követő évtizedekben fokozatosan épült fel. Két korai épülete – melyek ekkor a dolgozóházat, az iskolát és az óvodát szolgálták – a 19. század közepén egy neogótikus kápolnával egészült ki. Arculatát meghatározó tudatos, egységes és átfogó beavatkozásra legelőször 1907-ben, Hirschler József plébánossá való kinevezését követően került sor. Az átépítés Pápai Sándor elképzelése nyomán történt, aki az együttes régi épületrészeinek lebontása mellett egy új iskola kialakítására tett javaslatot. Az intézmény „otthonának” újjászületése az alapítvány szervezeti átalakulásával kéz a kézben járt, előnyben részesítve az Auguszteum oktatási-nevelési céllal létrehozott ágát, a Miasszonyunk iskolanővérek felügyelete és vezetése alá utalva azt. 20. századi történetére az 1948-as kultusztörvény nyomta rá a bélyegét, az állam tulajdonába utalva az épületeket. Funkciója szerencsés módon nem változott meg, így tömegét, külső és belső kialakítását tekintve komolyabb beavatkozást – a kápolna gyakorlati okokból történő lebontását leszámítva – nem szenvedett el.

E tanulmány célja az intézmény történetének egyházpolitikai, valamint építészettörténeti szempontú ismertetése. Az itt bemutatott eredmények egy tágabb kutatás részét képezik, mely az Osztrák–Magyar Monarchia korában Kolozsváron a római katolikus egyház által megrendelt épületek történetét vizsgálja mindenekelőtt építészettörténeti, illetve társadalomtörténeti szempontból.

Korai története

■ Az Auguszteum 19. század eleji előzményekre tekint vissza. Létrejött Jósika Jánosné Csáky Rozália nevéhez és az általa létrehozott Kolozsvári Nemes Jótevő Asszonyi Egyesülethez (később Erdélyi Jótevő Asszonyi Egyesület) köthető, melynek célja egy szegénységélyző intézmény létrehozása volt. Ennek érdekében az egyesület megvásárolta a Kül-Monostor és a Nép² utca sarkán található Haller-kertet annak „szép épületével együtt”. Az Egyesület tagjainak adományából megnyitották „mindkét nembéli szegények segélyezésére a dolgozó ház institutumát”,³ mely negyven szegény sorsú számára biztosított minimális megélhetést. Az 1826-ban létrehozott dolgozóház mellett a báróné kezdeményezésére aggmenházat, óvodát és iskolát alapítottak.⁴

Elnevezését Karolina Auguszta császárnéról kapta, aki 1846-ban hatezer forintos adománnyal támogatta az intézmény működését. A császári főudvarmester 1859-ben hagyta jóvá a császárné nevében a mecénás nevének felvételét, mely a közhasználatban „Auguszteum”-ra rövidült. Csáky Rozália végakarataiban úgy rendelkezett, hogy halála után az aggmenház, valamint az iskola felügyelete és gondnoksága a római katolikus püspökségre szálljon.⁵ Az intézmény birtokában lévő épületek állaga az évtize-

dek során meglehetősen leromlott, a funkcionalitást tekintve idejétmúlttá váltak. Tudomásunk szerint az együttes első átalakítására és részleges felújítására 1894-ben kerül sor. A Szabó Sámuel építőmester által összeállított költségvetés, valamint a homlokzat- és alaprajzok nyomán valószínűsíthető, hogy az átalakítások főként a mára már elbontott épületrészt érintették.⁶ Az átalakítást követő bő egy évtizedben az épületek műszaki állapota tovább romlott. A problémát tetézte, hogy 1905-re az Auguszteum iskolát fenntartó hasonló nevű pénzalap válságos helyzetbe került. Az alap olyan mértékű hiánnyal küszködött, amely a főegyház számára egy nemkívánatos teherré vált, így az egyháztanács – Majláth Gusztáv Károly püspök jóváhagyásával - az iskola fokozatos bezárása mellett döntött. Az intézmény válságos helyzetét az is súlyosbította, hogy sem az iskola, sem az óvoda helyiségei nem feleltek meg a törvény által meghatározott előírásoknak: a királyi tanfelügyelő utasításának látszólag nem volt lehetőség eleget tenni.⁷ Az iskolák nyári felülvizsgálata alkalmából felvett jegyzőkönyv⁸ hosszan részletezi az iskola felszerelésének hiányosságait. Tíz évvel az 1894-ben történt javításokat követően szükségessé vált a tanterem „alapos kijavítása”, „a rozoga kápolna jó karba helyezése”, a berendezés pótlása és kijavítása, az egyik tanterembe új kályhára volt szükség, „a padoknak nem csak kijavítása, hanem legalább egyszeri átfestése” is esedékessé vált, továbbá felmerül a korábbi nyílt árnyékszék eltávolítása, s ezek modern, vízöblítéses mellékhelyiségekkel való helyettesítése. A jegyzőkönyv ezt követően hosszú lajstromban jegyezte a hiányzó használati tárgyakat, valamint szemléltetőeszközöket.⁹

Mivel az alap az egyházközség támogatásának¹⁰ ellenére is hiányokkal küzdött, a tanács az iskola fokozatos beszüntetése mellett döntött. Az éppen megüresedő tanári állást betöltetlenül hagyták, majd megszüntették. Az auguszteumi óvodára, melyet az egyházközség a várossal közösen tartott fenn, hasonló sors várt.¹¹ Az érvek között az is felmerül, hogy közelben egy állami és egy a Státus által működtetett iskola is van.¹²

E döntés meghozatalával szinte egy időben kerül sor Hirschler József plébánosra való kinevezésére. Mindössze néhány hónappal ezt követően kezdeményezésére a választmány újra napirendre tűzte az Auguszteum ügyét, s javaslatára az az intézmény újjászervezése mellett döntött. Hirschler levelezéséből kiderül, hogy kezdeményezésének egyik fő hajtóereje az egyházpolitikai szempont volt: az Auguszteummal szomszédos telken ugyanis a református egyház imaházat szándékozott építeni. „Az ev. reformátusok ezen terjeszkedését megakadályozni a r. k. egyházközségnek nem áll módjában. De viszont kath. szempontból megbocsáthatatlan bűn volna terjeszkedésüket azzal segíteni elő, hogy éppen ezen vidéken szüntessük be a kath. iskolát szélnek eresszük az iskola növendékeit.”¹³ Továbbá fontosnak tartja kiemelni, hogy az Auguszteum támogatása által nem felekezeti harc provokálását tekinti céljának, hanem a katolikusok soraikat szándékszik erősíteni és védeni.¹⁴

Az egyházi érdekek tehát azt követelték meg, hogy az iskola tovább működjön, de oly módon, hogy az egyházközség számára pénzügyi terhet ne jelentsen. A legnagyobb kihívást az intézmény anyagi fenntartásának kérdése jelentette. Mivel az Auguszteum-alap önmagában továbbra sem volt legendően erős az iskola kielégítő színvonalú működtetésére, egy újabb egyházi alap bevonására is szükség volt. A megoldást a Schütz-alap jelentette, melyet azonban kifejezetten árvaházak támogatására hoztak létre. A jogi problémákat egy, az Auguszteum keretei között működő árvaház létrehozásával oldották meg, mely az iskolával egyetemben a Miaszonyunk iskolánövérnek vezetése alá került. Hirschler egy hatosztályos elemi iskolát képzelt el, három összevont osztállyal, ezzel párhuzamosan gazdasági ismétlőiskolával.¹⁵ Tekintettel az épületek rossz állapotára és alkalmatlan kialakítására, azok átalakítása is felvetődött.

A választmány elviekben jóváhagyta és a jogügyi bizottság elé terjesztette a plébános javaslatát, mely az 1907. május 7-én tartott ülés alkalmával elfogadta kérését.¹⁶ A jegyzőkönyvi kivonatból megtudhatjuk, hogy az Auguszteumnak tett alapítványok fele-fele részben a dolgozóintézet, illetve a később alapított óvoda és iskola között lettek elosztva. Mivel azonban a szegényház tőkéje időközben elapadt, a bizottság nem látta annak akadályát, hogy az Auguszteum épületeit és annak fennmaradó pénzalapját teljes mértékben az oktatás szolgálatába állítsák. Ennek érdekében az alapítvány leányiskola térítésmentesen használhatta az intézmény birtokában lévő ingatlanokat,

valamint az Auguszteum-alap tőkáját.¹⁷ Mind az iskola, mind az azt működtető pénzalap a Kolozsvári Belvárosi Római Katolikus Egyházközség gyámsága alatt működött tovább anélkül, hogy az egyházközséget bármilyen nemű anyagi kötelezettség terhelte volna.

Figyelembe véve a korábbi anyagi hiányokat és a megoldhatatlannak tűnő nehézségeket, felvetődhet bennünk a kérdés, hogy a nem sokkal ezelőtt egyértelműen az iskola bezárását támogató választmány miért döntött másfél évvel később fenntartások nélkül nemcsak az iskola újraelapítása, hanem annak részleges újjáépítése mellett. Beszédes források hiányában mindössze hipotéziseink lehetnek a történések mozgatórugóit illetően.

Bíró Béla¹⁸ halálát követően vélhetően nem volt, aki felvállalja az iskola ügyét, ezért a Hirschler megválasztását megelőző átmeneti időszakban egyszerűbb megoldásnak tűnt az intézmény megszüntetése. Sejtésünket némileg igazolni látszik az a tény, hogy Bíró Béla plébánosságának idején sem fordítottak megfelelő figyelmet az iskolaügyre. A hanyatló és veszteséget termelő iskola helyzetének megoldása nem igazán tűnt vonzó feladatnak, hisz fenntartása sem bizonyult hiánypótlónak a szomszédos iskolák jelenléte okán. Azt pontosan nem tudjuk, hogy Hirschler Józsefben mikor fogalmazódott meg először az Auguszteum feltámasztásának gondolata, azt azonban biztosan feltételezhetjük, hogy a megoldáshoz plébánossá választását követő időszakban jutott el. Hirschler pályáját végigkövetve ugyanakkor egyértelművé válhat számunkra, milyen nagy jelentőséget tulajdonított a nevelés kérdésének. Ő maga anyagi szempontból hátrányos helyzetű családból származott, előmenetelét oktatói támogatásának köszönhette, akiket szorgalmával, elkötelezettségével és tehetségével győzött meg arról, hogy felkarolják. Később fiatal lelképásztorként a kolozsvári belvárosi leányiskola tanáráként, valamint a Szent József fiúnevelő intézet igazgatójaként kellő mennyiségű tapasztalatot szerezhetett ahhoz, hogy fel merje vállalni az iskola ügyét.

Az elhatározást követően a tervek megvalósítása nem váratott sokat magára. Az 1907 augusztusát követő három hónap alatt lebontották a haszontalannak vélt épületrészeket, s a jegyzőkönyvek tanúsága szerint októberben már javában zajlott az új iskola építése.¹⁹ A tervező, valamint a kivitelező kiletéről jószerevével csak a tervrajzok tanúskodnak, a különböző munkafázisok datálásában is ugyanerre a forrásra támaszkodhatunk.²⁰ Gyakorlati indoka lehetett annak, hogy a gyorsan elvégzendő átalakítás megtervezésével Pápai Sándort, a Státus építészt bízták meg. Pápai 1898 óta állt a Státus szolgálatában, s korábban az Unió utca 3-5. szám alatti bérház tervezőjeként bizonyíthatta szakértelmét.²¹ Elképzeléseinek kivitelezője Sütő Lajos kőművesmester, kolozsvári vállalkozó volt. Tervei nyomán készült el az új, kétszintes iskolaépület, mely az óvodának is otthont adott, s ezzel egyező új megjelenést nyert az apácalak, illetve a főútra néző régi épületszárny. Az Auguszteum telkén ma is álló három épület az iskola történetének ezt a fázisát őrzi. A munkálatok gyors ütemű befejezésének köszönhetően a nővérek már 1907. szeptember 8-án beköltözhetek a felújított apácalakba, majd két hónappal később, december 1-jén a diákok előtt is megnyitotta kapuit az új iskolaépület.²²

Népszerűségét jól mutatja, hogy már a használatbavételt követő első évben felmerült az iskola bővítésének szükségessége.²³ Hogy az egyházi iskolaszék mennyire vette komolyan az épület bővítésének gondolatát, források hiányában nehéz megállapítani. Egy dolog azonban bizonyos: az Arany János utcai épületek megtervezésével megbízott Károly Lajos és Markovits Sándor 1911-ben egy bővítési javaslatot készített az iskola és az óvoda számára.²⁴ Elképzelésük a Pápai által tervezett épületből indult ki, a teremhiányt a régi struktúra megtartása mellett egy újabb emelet és egy fél manzárd ráépítésével kívánták megoldani. A terv kivitelezésének a Marianum tágas épületének megépítése szabhatott gátat, hiszen az új iskola megvalósítása szükségtelenné tette az Auguszteum bővítését.

Elhelyezkedése, tömege

■ Az Auguszteum Kolozsvár hajdani nyugati peremén, a város kelet-nyugati irányú főutcája – a Kül-Monostor utca –, valamint a Nép utca kereszteződésénél helyezkedett el, szinte félúton a város főtere és Kolozsmonostor között. „A Nép-, később Bem-utcának azon a részén volt, ahol az Auguszteum és a Monostor úti református temp-

lom épült, de hozzá tartozott még az utca-rész is, ahol az Auguszteum folytatásaként a Malomárokig a telkekre hasogatott részen újabban két-három utca-sor is épült” - olvashatjuk a Nemes-kertről Szabó T. Attila *Kolozsvár települése a XIX. század végéig* című, 1946-ban megjelent munkájában.²⁵ Az Auguszteum korabeli jelentőségét jelzi, hogy a kert városon belüli elhelyezkedésének meghatározásában a környező utcák nevei mellett az Auguszteum számított vonatkoztatási pontnak.²⁶

A hajdani Nemes-kert délkeleti sarokrészét az Erdélyi Jótevő Asszonyi Egyesület 1824-ben vásárolta meg Nemes Ádám erdélyi kincstárnoktól.²⁷ A területen ekkor minden bizonnyal állt már egy épület, melyet a későbbi évtizedekben az Auguszteum igényeinek megfelelően több ízben bővítettek. Egy 1860-ban készült helyrajzon²⁸ két épület sziluettje rajzolódik ki. A Kül-Monostor utca mentén egy nagyobb kiterjedésű épület állt, melynek fő szárnya az utcával párhuzamosan húzódott egy, a főutcára merőleges nyugati szárnyal. Északkeleti végéhez egy kisebb bővítmeny kapcsolódik szintén az főutcára merőlegesen. A rajzon a főutcai szárny keleti végében álló neogótikus kápolna helye is körvonalazódik: a telek szabályos vonalán kívül, az utca területébe nyúlva épült fel 1847-ben. A második, kisebb, hasáb alakú épület a Nép utca mentén, arra merőlegesen állt, ez a későbbi apácalak épületének felel meg.

Pápai Sándor tervei

■ Az 1907-ben megkezdődő felújítás során az Auguszteum átfogó átalakításon ment keresztül, melynek eredményeként az épületegyüttes egységes arculatot kapott.²⁹ A legmeghatározóbb szerep az új, kétszintes iskolaépületnek jutott, hisz homlokzatának kialakítása és belső részletei az apácalak, illetve az árvaház átalakulásának is irányt szabtak. A legnagyobb változáson a régi iskolaépület ment át. Nyugati szárnyát lebontották, helyet biztosítva az új iskolaépületnek, belső tereinek átszervezését követően pedig az árvaház szolgálatába állították. A szomszédos apácalak szintén új, szecessziós köntöst kapott, zárt erkélye egy nem sokkal későbbi hozzáépítés eredménye. Az egységes stílusra való törekvés a kerítés részletein is észrevehető. Kivételt mindössze a kápolna jelent, melyen tudomásunk szerint lényegi módosítást nem ejtettek.³⁰

A telek

■ A három épület a szabálytalan négyszög alakú telek szélein helyezkedik el, tágas belső udvart zárva közre. Az iskola és az árvaház, valamint az árvaház és az apácalak közötti telekhatáron magas, falazott kerítés húzódik, mely óvó gyűrűként zárja körül az Auguszteum területét. A funkciók pavilonszerű csoportosítása egyrészt nagyobb privát szférát nyújtott lakóinak, ugyanakkor szorosra fűzte a három épület közötti kapcsolatot. A telekre két kapu biztosította a bejárást. Az iskola épületével szomszédos, Monostor utcai bejárat minden bizonnyal a környéken lakó diákok használhatták inkább, míg az apácalak és az árvaház közötti, Bem³¹ utcára nyíló szélesebb kapu inkább az apácákat szolgálhatta.³² Az épületek bejáratai funkcionális és biztonsági okokból kifolyólag nem az utcára, hanem az udvarra nyílnak, megkönnyítve az épületek közötti közlekedést. Pápaikat mindenekelőtt a rendelkezésre álló terület adottságainak legoptimálisabb kihasználása, valamint az épületek közötti közlekedés megkönnyítése vezérelte.

Az iskola

■ Az Auguszteum együttesének legújabb és legtágasabb épülete a Pápai Sándor által tervezett kétszintes főépület. Az építész itt alakította ki az iskola és az óvoda igényeinek megfelelő tereket, melyek eredetileg a régi, főútra merőleges épület hosszan elnyúló szárnyaiban kaptak helyet. Új, modern kialakítása jobban szolgálta mind a funkcionális, az esztétikai, mind a higiéniai követelményeket. Kialakítása rendhagyó, az utca irányából szemlélve tömegének mindössze töredékét észleljük. Bejárata nem a Monostori út felől, hanem a belső udvar és a telken álló két épület irányából nyílik, klasszikus értelemben vett, utcára néző homlokzata tehát kevés gyakorlati jelentőséggel bír, a tulajdonképpeni funkcionális főhomlokzat szerepét az udvar felé tekintő keleti homlokzat veszi át.

A terek és a tömeg fő rendező elve a linearitás. Tömegét három fő szárny és egy kisebb bővítmény alakítja, melyek fordított E alakba rendeződnek. A rövidebb szárak a főúttal párhuzamosak, ezeket középtájt hosszan elnyúló központi szárny köti össze. Az említett bővítmény az épület hátsó, nyugati részéhez kapcsolódik két apró szellőzőudvarra osztva a merőleges szárnyak által közrefogott teret. A központi szárny széles, egységes oldala az udvar felé tekint, a rizalitszerűen előreugró szárakkal tágas, nem túl mély előudvar alkotva. Az előudvar sarkaiban újabb két bővítményt találunk, melyek az udvarra néző homlokzat vonalát lépcsőzetessé teszik. Összetett nyeregterejét tornyocskák, kisebb sisakok, oromzatok tagolják.

A főhomlokzaton historizáló idézetek és a kreatív megoldások, valamint a hangsúlyok érdekes játéka figyelhető meg. Kilenc tengelyes, széles felületén párkányok és lizénák hálós rajzolata bontakozik ki. Leghangsúlyosabb tagolóeleme az alagsor és a magas földszint között futó övpárkány, mely közvetlenül az alsó ablaksor fölött vágja ketté a fal síkját. Ennek hatására az alagsor sávja magasított, áttört lábázat hatását kelti. Az övpárkány alatti részen a lizénák féloszloppá vastagodnak,³³ találkozási pontjuknál a párkány golyvázott. A párkány fölött gömbszegmensek koronázzák a féloszlopok tömegét, ezzel is hangsúlyozva az alsó falsáv zömökségét. E széles „alap” teremti meg a fragmentált homlokzat alegységei közötti kapcsolatot.

Öt központi tengelye ül a legmélyebben. Az alagsor szintjén középen egy félköríves ajtó, ennek oldalain egyenes záródású ikerablakok sorakoznak. Az ablakok keretezése vaskos, geometrikus elemek díszítik. A bejáratot, mely az alagsorba vezet, ezzel szemben egy vékonyabb vakolatsáv öleli körül, felületén dekoratív homorulatok és domborulatok sora szalad végig. Magasságát az övpárkány vonala miatt meglehetősen takarékosra szabta az építész, ezért központi, hangsúlyos szerepét elveszíti. A magasföldszint egyenes záródású magas ikerablakai a félköríves bejáratához hasonló keretezést kaptak. Az ablakok felső vonala és a koronázópárkány közötti sávban a lizénákat háromkaréjos vakívek díszítik. A koronázópárkány alatt újabb szerény vakolatsáv fut végig, további alegységekre osztva a homlokzat felületét, kellemes arányokat hozva létre. A koronázópárkány felületét a középső tengelyben lapos fogrovatsorra emlékeztető dísz ékesíti. A tengely fölé lépcsőzetes vonalú oromzat magasodik, felületét szoborfülke tagolja, mely ma üresen áll. Archiv felvételek tanúsága szerint az építést követően – vélhetően Miasszonyunk-szobor állt benne, a fülke alatt a *RÓM. KATH. LEÁNY ISKOLA* felirat volt olvasható.³⁴ Eltávolításuk minden bizonnyal az 1948-as államosításhoz, az épület egyházi jellegének elvesztéséhez köthető. E központi szakasz szélein dekoratív tornyocskák emelkednek ki a nyeregterő tömegéből. Felületüket a népi építészet által ihletett virágmustra ékesíti. A középső öt tengely és a szélső rizalitok közé ékelt, lépcsőzetesen előreugró tengelyeken át nyílik a két nagyobb méretű, a második szintre vezető bejárat. Ívelt záródásuk a korábban említett háromkaréjos vakívek formájával egyezik, a homlokzat síkjait összefogó lokális ismétlődéseket hozva létre. Egyszerű ám hangsúlyos keretezése lágyan követi a nyílás vonalát. Ajtószárnyait geometrikus mintázat, valamint egy fém védőrács díszíti, melynek gazdagon ívelő, kacskaringós vonalaiból virágminták és egy kereszt rajzolódik ki. A tető síkja ezen a részen alacsony sisakot formálva újra megtörik, csúcsát szív- és gömbmotívummal díszített kompozíció hangsúlyozza. A két merőleges szárny által alkotott rizalitok tengelye a legszeleesebb. Ezek felületét széles vakablakok és keskeny lizénák tagolják. A falfelület szélein neobarokk felfogású stukkódísz látható, melynek részletei azonban a szecesszió formavilágába hajlanak. A stukkódíszek fölötti falsávon, illetve a vakablakok felületén további négyzetek és háromszögek tűnnek fel.

Figyelmünket első ránézésre a két szélső, elegáns ívű bejárat vonja magára alárendelt viszonyba helyezve a középső, kis méretű félköríves záródású nyílást. A hangsúlyos központi bejárat elhagyása akár a tudatos közvetlenségre, a játékos, ritmusos homlokzat kialakításra való törekvésre is utalhatna, ha a megoldás nem rejtene disszonáns részleteket. A két szélső bejárat fontosságát sisakkal való lefedésük is jelzi. A középen elhelyezett oromzat bizonyára a hangsúly szélekre való tolódásának ellensúlyozását szolgálja. Vizuálisan azonban a központi tengellyel nincs megteremtve a kapcsolata, így a kívánt hatás ellenkezőjét éri el, átvezetés hiányában azt a benyomást kelti, mint-

ha a homlokzat fölött lebegne. A funkcionális főhomlokzat felületét tehát egymással versengő alá-fölé és mellérendelő kapcsolatok hálózata szövi át, a hangsúlyok egyértelmű jelzése nélkül.

A fragmentált közlekedőrendszer a belső térrendezés szempontjából sem indokolt. A lineáris téralakítás a hosszú és széles folyosók miatt helyigényes megoldás, ugyanakkor lehetővé teszi a helyiségek logikus, jól szervezett elrendezését. Pápai eme elmentén igyekezett az iskola belső kialakítását megszerkeszteni, hosszanti közlekedők mentén fűzve a tantermeket. A magasföldszinten kaptak helyet az iskola és az óvoda tantermei, középen elhelyezett mosdókkal, míg az alagsorban jobbra kisebb kiegészítő terek – élelmiszerraktár, fászínce, tálaló – sorakoztak. Noha az Augusztéumot viszonylag kisszámú diák befogadására tervezték, kiterjedéséből adódóan sem igényelve komplex folyosórendszert, az építész mégis meglepően sok helyet szentelt a közlekedőtereknek. A három – egymáshoz közeli – bejárat nemcsak a homlokzat hangsúlyainak összecsúszását eredményezi, hanem a belső terek előnytelen kapcsolását is. A középső axis kisméretű kapuja mögött egy az alagsorba vezető egykarú lépcsősor rejtőzik, mely egy rá merőleges hosszanti folyosón keresztül teremt kapcsolatot az alagsor helyiségeivel. A két szélső bejárat mögött nyíló lépcsőházak közvetlenül a második szintre vezetnek. A két, szintén egykarú lépcsősort U alakban elhelyezett közlekedők kötik össze. Az alagsor, a magasföldszint, illetve a padlás közötti kapcsolatot egy keskeny, kétkarú lépcső teremti meg, mely az északi szárnyban elhelyezett lépcsőházzal szemben található. A három „egyirányú” lépcsőház tehát szembetűnően nagy felületet foglal el a rendelkezésre álló térből áttekinthető, logikus végeredmény nélkül.

Utcára néző homlokzata a főhomlokzat megoldásait ismétli, összképe azonban kiegyensúlyozottabb. Öttengelyes szimmetrikus felületét a már ismert vakíves lizénák és egy vékony párkány tagolja. Ablakai megegyeznek az udvarra néző homlokzat nyílásaival. A középső tengelyt határoló lizénák mögött egy-egy diszkrét pilaszter bújik meg, a vakívek fölött apró, ívelt konzolok vezetnek át a tekintetet az axist megkoronázó oromzatra. Ennek formája a belső udvarra néző oromzat vonalát követi, arányai azonban találóbak. Kétoldalt törpepillérek keretezik, ívelt lezárású csúcsát népi ihletésű stukkóvirágok díszítik.

Az apácalak³⁵

■ A legkevesebb történeti adattal az apácalakról rendelkezünk, építésének ideje nem ismert. Kubusos formájú, egyszintes tömege az eddig feltárt legrégebbi, telekrendezési helyrajzon már felbukkan, jóllehet eredeti belső téralakításáról alig rendelkezünk forrásokkal. A Sas Péter által publikált, Koncz Györgynek tulajdonított rajzon egy hat helyiségből álló belső térszerkezet rajzolódik ki: a két szoba, két háló és a mosókonyha egy középen elhelyezett kisméretű előszobán keresztül volt megközelíthető. Hogy a rajz milyen mértékben tükrözi az eredeti téralakítást Koncz átalakítási elképzelésével szemben, írott források hiányában nehezen állapítható meg. A Pápai által készített átalakítási tervekből mindössze egy homlokzatrajzokat, valamint egy metszetet ábrázoló lap maradt ránk. A metszet egy két teremsoros megoldásról tanúskodik, egy szélesebb és egy valamivel keskenyebb traktussal, a déli oldalon a bejáratú ajtók fölül enyhén előrenyúló eresszel. A metszethez két homlokzatrajz társul, melyeken egy utca felőli és egy udvar felőli nézetet láthatunk. Mind a metszet, mind az udvar felőli homlokzat ábrája egyértelműen jelzi, hogy a 20. század első felében készült archív felvételeken megjelenő veranda egy későbbi hozzáépítés eredménye. Eme utólagos kiegészítést leszámítva elmondható, hogy a megvalósult épületek teljes mértékben megfelelnek az általunk ismert, Pápai Sándor által készített terveknek.

Tömege az utca vonalára merőlegesen helyezkedik el, így tulajdonképpeni főhomlokzata keskeny, mindössze kéttengelyes. Lefedése egyszerű, a kontyolt nyeregtetőt négyoldalt kisméretű csonkakontyok teszik dinamikusabbá. Felületének tagolása első ránézésre hagyományos, hálószerű rendszert követ, ha azonban szemügyre vesszük a részleteket, a történeti eszköztár átértelmezésén alapuló megoldásokat is felfedezhetünk.

Az utcára néző keleti homlokzatot két fő axis és egy pseudoaxis határozza meg. Az épület lapos, hangsúlyosan horizontális jellegét Pápai a függőleges tagolóelemek so-

rolásával lazítja fel, kifejezetten izgalmassá téve az amúgy egyhangú, sík falfelületet. Keretezését a homlokzat széleire tolt, megkettőzött lizéna adja. A pszeudoaxist egy félköríves falfülke-keretezésre emlékeztető elem alkotja, mely azonban nem mélyedést, hanem a fal síkjából kidomborodó pilasztert ölel közre. Magassága meghaladja a falfelületét, így a tető a szimmetriatengelyben csonkakontyot képezve megtörik. A tető vonalát egyszerű koronázópárkány követi. Alatta egy lemezből és egy pálcából álló szívotívumokkal díszített keskeny fríz fut végig. Folytonossága mindössze a falsávok és a középső axis vonalában szakad meg, ahol a pilaszterrel találkozva párnataggá alakul. Az ablakok alatti falfelületen további két egyszer vízszintes tagolóelem húzódik: a lábazati párkány, valamint az ablakok könyöklőpárkányának meghosszabbításából képzett övpárkány.

A kontyolás alatti falmezőt egy apró, félköríves záródású padlásnyílás töri át. Ennek két oldalán a pilaszter vonalainak meghosszabbításában egy-egy keskeny függőleges vakolatsáv fut a pszeudofülke ívelt vonaláig. Felületüket az építés a népművészet eszköztárából kölcsönzött vakolatdíszekkel ékesítette. A pilaszter párnatagja alatt ívelt hármaspálcát hullámszik, homorú ívei alatt szintén vakolatból formált gyűrűkkel. Alatta kétoldalt három-három fordított L alakba rendezett vakolatnégyzet tarkítja a pilaszter felületét. A zömök pilaszter lábazata mindössze jelzésszerű, felülete enyhén ívben szélesedik. A lábazat felett a hármaspálcák megismétlését figyelhetjük meg.

A két ablak keretezése viszonylag egyszerű. Élszedett vakolatszalg öleli közre, melyek itt-ott játékosan íveltek, peremén vájat fut végig. A szemöldök domborított felületét húsos indákból és levelekből komponált vakolatelem díszíti. A felső harmadolópont magasságában a vakolatsáv kiszélesedik,³⁶ vonalát vakolatból formált sík felületű körök jelzik. A keret szarvai a lábazati részen enyhén megvastagodnak. A domborulat íve az övpárkány kiugró vonala alá nyúlva negyedkörben folytatódik, szegmensíves kötényt fogva közre.³⁷

Funkcionális szempontból a belső udvarra néző déli homlokzat a legkiemelkedőbb jelentőségű, hiszen itt helyezkedett el az iskolaudvarra vezető két bejárat. Az építés által készített tervek alapján megállapítható, hogy az archív felvételeken megjelenő zárt terasz az 1907-es felújításnál későbbre datálható. A Pápai által rajzolt, Sütő Lajos kivitelező által szignált terveken nem látjuk nyomát,³⁸ s a felújítás közben végrehajtott kiegészítés ellen szól a terasz tetőszerkezete által eltakart kidolgozott vakolatarchitektúra megléte.³⁹

Felületkezelése egyszerű, dinamizmust mindössze a tető vonalának két kiugró sávja, a csonkakonty alatti vakolatdísz, valamint a nyíláskeretek biztosítanak. Szimmetrikus felületét Pápai elgondolása nyomán két ajtó és egy középen elhelyezett ikerablak törte át. Az egymáshoz közel elhelyezett nyílások a falfelület közepére koncentrálnak a figyelmet, szélei ezért meglehetősen csupaszhatnak. A főhomlokzattól eltérően itt elmarad a függőleges pilaszterek sora, mindössze egy egyszerű vakolatsáv keretezi három irányból, némileg hangsúlyosabb lábazati résszel és egy szerény, a könyöklőpárkány meghosszabbításában futó övpárkánnyal kiegészülve. A nyílások keretezése a főhomlokzat ablakaira rimel, azzal a különbséggel, hogy itt elmarad az ablakok alatti kötény. Az ikerablakok falazott középszárát egy kiülő, pálcából és lemezből álló keskeny dísz ékesíti, melynek alsó vonala hullámos, homorú íveit vakolatgolyók egészítik ki. Felépítése és részletei nagyban megegyeznek az északi homlokzat kialakításával, ami a későbbi átalakítások perspektívájából hasznos támpontként szolgál.

A tervrajzok tanúsága szerint a bejárat ajtó fölött a tető vonala előreugrott, esős időjárás esetén védelmet biztosítva az éppen ki- vagy belépő apácáknak. Az előreugró tetősíkot igényesen megfaragott szarufák támasztották meg. A kontyolás és az ikerablakok közötti enyhén előreugró falfelületet geometrikus formák kompozíciója tette

a szemnek tetszhetővé. A tervrajzon a tető oromzata alatti ötszögű mező felső csúcsában egy kör alakú szellőzőnyílás látható, melynek egyszerű vakolt keretezése van.

A már említett fedett terasz a tető vonalát követve illeszkedik a falfelülethez, szabadon hagyva annak körülbelül egyharmadát. Szerkezete és falai fából készültek, ebbe a tervező nagy felületen üvegtetőt illesztett. Bővített, kontyolt nyeregtetejét egy archív felvétel tanúsága szerint bádoggal fedhette. Érdekesség, hogy a homlokzat eredeti

kiosztását őrizve két bejárata volt az eredeti ajtók tengelyében, bejáratuk fölött kivehető az eredeti terveken is látható előreugró eresz.

Az árvaház

■ Az árvaház egyszintes épületéről az apácalakhoz hasonlóan kevés történeti adattal rendelkezünk. Az 1860-ban készített helyszínrajz, Szabó Sámuel 1893-ban szignált átalakítási terve, valamint a Sas Péter által publikált, általa 1907-re datált átalakítási terv alapján valószínűnek tűnik, hogy az intézmény korai évtizedeiben a dolgozóház mellett az iskolának, az óvodának és néhány tanítói szobának is otthont adott. Amint azt már fentebb láthattuk, szabálytalan, nyújtott U alakú alaprajza több korai hozzáépítésről tanúskodik. Keleti falához közvetlenül kapcsolódik a neogótikus kápolna. Belső kialakítása kevéssé lehetett funkcionális, hiszen a szárnyak legnagyobb része egytraktusos volt, melyeket a későbbiekben kényszerűségből helyenként kisebb terekre szabdalhattak. Pápai Sándor terve a toldott-foldott épületegyüttes részbeni felszámolásával egy letisztult megoldást kínált. A régi, rossz állapotú épületszárnyakat lebontatta, a telek délnyugati sarkában tág teret biztosítva az új iskolaépületnek.

A fordított L alakú árvaház a telek délkeleti sarkába ékelődik, keleti frontjához a 19. század közepén épített kápolna kapcsolódott. Számos helyisége közül mindössze öt maradt fenn, melyhez északnyugati irányból a fürdőszobának és a klozetnek helyet adó kisebb bővítést illesztettek. Pápai az utcára néző egytraktusos szárnyban helyezte el a nappalit, a hálót és a betegszobát, utóbbi kettőt mindössze egy vékony rabicfallal választva el egymástól. A keleti szárnyban – melynek fala a kápolnáéval közös – egy eltérrel ellátott kis sekrestyét alakított ki, s itt kapott helyet az ápolónő szobája is. Az utcára merőleges két rövidke épületszárny által közrezárt hátsó udvarban egy zárt folyosót láthatunk, mely a három szárny közötti kapcsolatot volt hivatott megteremteni.

Főhomlokzata rendkívül egyszerű, ritmusát a szimmetrikusan elhelyezett ablaknyílások adják. Magas, simára vakolt lábazata és koronázópárkánya mellett egyetlen függőleges tagolóeleme a lebontott kápolna homlokzatának profilokkal díszített maradványa. Tengelyei egyenetlenek, a falfelület közepét kettős ikerablak töri át, a fal szélső felületeit két-két, a középső nyílástól távolabbra helyezett puritán keretezésű ablakpár tagolja. Az épület tömegét hangsúlyos kontyolt nyeregretető uralja, melynek közepén széles, törpepillérek által keretezett mellvéd emelkedik ki. A pillérek felületén az apácalak ablakkereteiről már ismert vakolatkörök köszönnek vissza. Archív felvételek tanúsága szerint felületén sokáig az *AUGUSTEUM* felirat volt olvasható.

Bejárata – akárcsak a másik két épület esetében – az udvar felől nyílik. E nézet legérdekesebb eleme a mellékszárnyak által közrefogott zárt folyosó. Ácsolt, üvegezett felülete látványos részletekkel gazdagította az egyébként semleges udvari nézetet, praktikus és kellemes összeköttetést biztosítva a külön bejáratú helyiségek között. Az udvar felőli nézetet ezt leszámítva mindössze két apró félköríves geometrikus elemekkel díszített padlásszellőző és két gazdagabb ácsolatú ablak ékesítette.⁴⁰

Berendezése

■ Az iskola újjászervezését követően a helyiségek belső berendezése is változott és kiegészült, s noha a terek berendezése tudomásunk szerint nem kötődik kifejezetten Pápai Sándor nevéhez, mégis fontosnak tartom a bútorzat rövid bemutatását. Az ingóságok számára, jellegére vonatkozóan a Római Katolikus Gyűjtőlevéltár kolozsvári gyűjteményében megtalálható 1948-as kisajátítási leltár szolgál elsődleges forrásként. E tárgyvilágos források mellett szerencsés módon a belső terekről is fennmaradt néhány fényképfelvétel, melyek tovább árnyalják a kirajzolódó képet.⁴¹

A tantermek mind a fotók, mind a leltár tanúsága szerint rendkívül egyszerűek voltak, kelléktáruk a tér optimális kihasználását célozta. A rendelkezésre álló tér nagy részét a kétszemélyes, fából készült padok foglalták el, feszes sorokban sorakozva egymás mögött. A tanszerek tárolására egy egyszerűbb polcos szekrény, valamint egy üvegajtós szekrény szolgált. A katedrák, fogasok, állványos táblák és csillárok mellett Thonet-székekre is történik utalás.⁴² A vallásos jellegből adódóan minden terem kötelező kelméke volt ezenkívül egy kereszt, egy szentkép, illetve egy portré. A téli időszakban a ter-

mek fűtését cserépkályhák biztosították. Az óvodai termek berendezése a fentiekhez viszonyítva némileg eltért. Négy személyes asztalok mellett hosszú, illetve rövidebb padok szolgálták a változatos óvodai tevékenységeket.

A leltár továbbá részletezi a folyosó, a kamra, az ebédlők, a mosókonyha, valamint a konyha berendezését is. A leltár összeállítója nem részletezi a konyha felszereltségét. A székek, polcok és asztalok mellett mindössze egy „főzőgépet”⁴³ említ, mely megnevezés alatt minden bizonnyal egy főzőlappal ellátott cserépkályhát kell értenünk. Szintenként egy mellékhelyiséget alakítottak ki.

Egy archív felvétel, valamint az ingóságok leltára egy zeneszobáról is említést tesz, mely bútorozása alapján a vélhetően a társalgó szerepét is betöltötte. A berendezés központi eleme egy Friedrich zongora volt, emellett székek, fotelek és egy kanapé biztosították a hallgatóság kényelmét.⁴⁴ Joggal gondolhatnánk, hogy e szoba az apácalak egyik tere lehetett, az épületben található többi helyiség leírása alapján azonban inkább arra következtethetünk, hogy a zeneszoba az árvaházban található hajdani betegszoba helyét foglalta el. A fénykép alapján valószínűnek tűnik, hogy a teret korábban leválasztó rabcifalat eltávolították, helyette egy többszárnyú, széles, fából készült paraván határolta a két helyiséget. Az apácalak berendezését a leltár nem részletezi.⁴⁵

Késői története

■ A Károly Lajos és Markovits Sándor által 1911-ben elgondolt bővítés elvetésének oka nagy valószínűséggel az épülőfélben levő új iskola, a Marianum lehetett. A régi Schütziskola helyén már javában épülő hattagozatos leányiskola minden valószínűség szerint főlegessé tette az Auguszteum néhány teremmel való bővítését, ily módon az máig is a Pápai Sándor-féle koncepciót őrzi. Legutóbbi felújítására 2015-2016 között került sor az ELF magániskola kezdeményezésére.⁴⁶ Ezt követően a román tannyelvű magániskola vette használatába előbb a főépületet, majd a hajdani árvaház és apácalak épületeit.

■ JEGYZETEK

1. Az utcanevek az elmúlt két évszázad folyamán több ízben változtak. A szövegben megjelenő név minden esetben az adott korszakban használt elnevezés. A korábbi, illetve későbbi elnevezéseket az utca első említésekor lábjegyzet jelöli. Kül-Monostor utca / Monostori út / Calea Mănăştur.
2. Nép utca / Bem utca / Coşbuca utca.
3. Csizmadia Andor: *Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron*. Kvár, 1943. 7.
4. Csáky Rozália tevékenységéről és az Auguszteum korai történetéről bővebben lásd Csizmadia Andor: i.m.
5. Sas Péter: *Marianum*. Kvár, 2011.18. (a továbbiakban Sas Péter: *Marianum*).
6. Költségszámítás. Auguszteumban létesítendő óvoda és tanítóné lakás átalakítási munkálatairól. Szabó Sámuel építőmester. Az Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára (a továbbiakban StátusLvt), IV/6. c doboz, Építkezések 3; Az Auguszteumban létesítendő óvoda és tanítóné lakás átalakításának tervi rajza. Szabó Sámuel, 1893. április 15. A Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltár Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban KvGyLvt), 290/f/4 doboz; A R. K. Auguszteum óvoda épület átalakítási tervrajza. Aláírás nélkül. KvGyLvt, 290/f/4 doboz.
7. KvGyLvt, Egyháztanácsi jegyzőkönyvek, 4-es doboz, 1905–1908, 1905. október 14-i bejegyzés.
8. KvGyLvt, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 290/d, 31-es doboz, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei 1900–1913, 1905. augusztus 21-i bejegyzés.
9. KvGyLvt, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 290/d, 31-es doboz, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei 1900–1913, 1905. augusztus 21-i bejegyzés.
10. A két tanító fizetését az egyházközség biztosította.
11. A város fedezte a személyi kiadásokat, az egyházközség az óvoda helyiségeért, valamint az óvónő lakásáért fizetendő bért vállalta magára.
12. KvGyLvt, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 290/d, 31-es doboz, 1900–1913, 1906. április 21-i bejegyzés. Feltehetően a Monostori út 117. szám alatti Római Katolikus népiskolára hivatkoznak.
13. KvGyLvt, 4-es doboz, Egyháztanácsi jegyzőkönyvek, 1905-1908, 1907. március 14-i bejegyzés. Az iskola 1909-ben kiadott értesítőjében szintén erre a kérdésre reflektálva jegyzi meg, hogy az intézmény újjászervezésével célja a magyar katolikus nők nevelése, egy olyan intézményben, ahol „hitben és hazaszeretben megerősödjék” nevelkednek.
14. Hirschler József: *Bevezető*. In: *A Miaszsonyunkról nevezett szegény iskolánővérek vezetése alatt álló kolozsvári római katolikus óvoda, elemi és polgári leányiskola értesítője az 1908-1909-es iskolai évről*. Szent Bonaventúra Könyvnyomda, 1909. 3.
15. KvGyLvt, 4-es doboz, Egyháztanácsi jegyzőkönyvek, 1905-1908, 1907. március 14-i bejegyzés.
16. StátusLvt, IV/6. c., 7. doboz, Kivonat a választmány 1907. május 7-i ülésének jegyzőkönyvéből.
17. Az alapot ekkor még adósságok terhelik, a jegyzőkönyvben kikötik, hogy ezeket előbb törleszteni kell, majd a fennmaradó összeget, az eladásra szánt 320 négyzetöl nagyságú telekre szerte kapott összeggel együtt a leányiskola működtetésére fordítják.

18. Biró Béla (1839-1905) apát-plébános, 1890 áprilisától haláláig a kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosa.
19. StátusLvt, IV/6 c., 7. doboz, 1907. augusztus 8-án kelt telekrendezési terv és annak szöveges melléklete, KvGyLvt, 290/d., 31. doboz, Szent Mihály-plébánia iratai, Iskolaszéki ülések jegyzőkönyvei, 1907. október 16-i bejegyzés.
20. StátusLvt, IV/6c, 7-8. doboz, Tervrajzok, illetve KvGyLvt, 290/f, 4. doboz, kolozsvári építési iratok, Egyéb egyházi épületek.
21. Egyéb iskolaépületei: csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium (1908), udvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium (1908).
22. Hirschler József: *Bevezető*. In: *A Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek vezetése alatt álló kolozsvári római katolikus óvoda, elemi és polgári leányiskola értesítője az 1908-1909-es iskolai évről*. Szent Bonaventúra Könyvnyomda, 1909. 3.
23. Hirschler József levele az iskolaszékeknek 1909. május 6., közli Sas Péter: *Marianum* 348-350, 349. „...úgy az óvoda, mint az elemi iskola számára tanterem szaporításról kell a Schütz-alapnak gondoskodnia, mégpedig sürgősen.”
24. StátusLvt, IV/6c, 7. doboz, Tervrajzok. Károly Lajos és Markovits Sándor tervei az Auguszteum római katolikus iskola és óvoda számára.
25. Szabó T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX század végéig*. Kvár, 1946. 87-88.
26. Érdekes, hogy míg jelenleg sokkal inkább Kós Károlynak a szomszédos telken álló temploma jelenik meg a kolozsváriak mentális térképén, Szabó T. a manapság leggyakrabban Kakasos templomként emlegetett Felsővárosi református templomot egyszerűen csak *Monostor úti református templom*-ként említi.
27. Csizmadia Andor: *i.m.* 4-7.
28. StátusLvt, IV/6 c, 7. doboz, Fekvésí rajza az Auguszteum és Kiss testvérek birtokainak Kül-Monostor utcában. 1860. január 7.
29. Ez alól mindössze a kápolna kivétel, tudomásunk szerint ezt nem érintette a felújítás.
30. Pápai Sándor aprólékos elképzeléseit mára mindössze néhány kivitelezési rajz őrzi. A sorozat koránt sem teljes, az eddigi levéltári kutatások során nem sikerült a tervek nagy részének nyomára bukkanni. Az újonnan építendő iskola két alaprajza (alapozás és magasföldszint) a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában található (KvGyLvt, 290/f, 4. doboz), az árvaház tervei közül néhány az Erdélyi Római Katolikus Státus levéltárában lelhető fel (StátusLvt, IV/6 c, 7-8. doboz), míg az apácakról Sas Péter közölt egy homlokzatrajzot a Római Katolikus Egyház építőtövekenységét számba vevő munkájában (Hivatkozás híján a tervrajz holléte nem azonosítható. Közölte: Sas Péter: *A római katolikus egyház szerepe Kolozsvár építészettörténetében*. Kvár, 2011. 120.). Úgyszintén fennmaradt egy kerítéstervezés, mely a kapuk eredeti elhelyezésének megjelölésével a közlekedési és az épületek közötti kapcsolatrendszer megértésében segít (StátusLvt, IV/6 c, 7. doboz).
31. Nép utca / Bem utca / Coşbuc utca.
32. A *Marianum* felépítéséig az apácák innen ingáztak.
33. Felületük eredetileg rusztikázott volt. Archív felvétel.
34. Archív felvétel.
35. Az egyes épületek megnevezése az 1907-es átépítés utáni funkciókat követi.
36. Egybeesik a vízszintes ablakosztók vonalával. A nyílászárókat a 2010-es évek közepe táján végrehajtott felújítás alkalmával kicserélték, de az ablakosztók eredeti rendszerét megtartották.
37. Szerencsés módon fennmaradt az ablakok eredeti virágmustrás védőrácsa is. Díszítése sokban rímel a homlokzat kialakítására. Független és vízszintes osztói közötti szív-, illetve hangsúlyos virágminta figyelhető meg. Játékosságát a szívminták váltakozó mérete és a rudakra hegesztett fémgömbök sora fokozza.
38. Sas Péter: *Marianum* 21.
39. Valószínűnek tűnik, hogy a fedett veranda igénye később, de nem sokkal a felújítás befejezése után merült fel. Az ötletet az árvaház belső udvarán Pápai által kialakított üveges folyosó adhatta, részletei alapján arra következtethetünk, hogy tervezője ugyancsak ő lehetett. A következőkben előbb a Pápai Sándor által tervezett homlokzat leírása olvasható, majd ezt követően térünk rá a fedett terasz bemutatására.
40. Utóbbi részletei nem kivehetőek az apró homlokzatrajzon. Napjainkra a folyosó szerkezetének csupán a váza őrződött meg, alsó sávjának ácsolatát befalazták, az apró üvegbetéteket nagyobb felületek váltották fel.
41. A fényképek pontos leltári helye számomra nem ismert. Sas Péter *Marianum*-ról szóló kiadványához számos fényképről digitális másolat készült, melyeket a kiadótól kaptam meg.
42. A leltár csak hajlítót (incovoiat) széként említi őket, a fényképek alapján azonban egyértelműen Thonet-székekről beszélhetünk.
43. „Maşină de gătit”.
44. Ingtatlanleltár, 1948. augusztus 3, KvGyLvt, 290. Ingtatlaniratok.
45. Az erre vonatkozó részről mindössze ennyit olvashatunk: „Lásd a nyilatkozatot” (Vezi declarația), a nyilatkozat azonban nem maradt fenn a levéltári csomóban.
46. Az iskola titkárnőjének szóbeli elmondása alapján. 2019. május 21.

BOKÁNYI ZITA – BAUER BÉLA

A VÁLLALKOZÁSINDÍTÁS NEM FÉRFIPRIVILÉGIUM

Társadalmi konszolidáció és társadalmi presztízs az EU-tagországokban

■ Magyarország 20. századi történetében három társadalmi konszolidáció zajlott le. Mindhárom folyamat történelmi fordulópontokhoz kapcsolódott (1920, 1948, 1990). A társadalmi, politikai gazdasági változások megszakították az addig „szokványos gondolkodási módot”, újrafogalmazódtak az egyes társadalmi rétegekkel kapcsolatos értékítéletek, az elvárások a különböző társadalmi csoportok, foglalkozások iránt. A társadalmi változást támogató és elfogadó csoportok értékrendszerére támaszkodott a hatalom, és ezen társadalmi csoportok mentén kialakult a társadalom új „hétköznapi tudása”. Az adott társadalmi rendszer a progresszív társadalmi csoportokon nyugodott, így tartva fent egy dinamikus egyensúlyi állapotot a hatalmon lévő elitcsoportok és a társadalom többi rétege között. Kibontakozhatott az a konszolidációs folyamat, amelyben a mértékadó társadalmi csoportok értékrendszere a döntő tényező: meghatározza a társadalmi értékítéleteket, a gazdasági szemléletet, a társadalmi mobilitást, azt, hogy adott társadalmi csoportok hogyan értékelik saját helyüket, szerepüket, valamint az intézményesített szocializáció legfontosabb eszközét, az oktatást.

A rendszer-transzformáció hatása

■ Az 1980-as években meginduló és mai napig tartó rendszer-transzformáció a hagyományos, régiótól függő – nyugati-keleti – fejlődési sajátosságokat is felerősítette. A térségi sajátosságok tudati leképezése is különböző fejlettségi szinteket mutat. A rendszerváltás hatására egy új, az előzőtől eltérő szerkezetű társadalmi rendszer alakul ki Magyarországon, mellyel párhuzamosan új társadalmi cselekvési tér formálódott. Ez a társadalmi rendszerváltás az értékek, a tulajdonhoz való viszony, az emberi kapcsolatok területén is korszakováltást hozott. Olyan új fogalmakat és jelenségeket kell értelmezni, illetve újraértékelni, mint például öntevékenység, autonómia, hatékonyság, pluralizmus, illetve tulajdon, érték, tudás, bűn, büntetés, bűnhődés. Felmerül a kérdés, hogy az értékrendváltozás milyen horizontális, illetve vertikális folyamatokat fog át. A társadalmi rend változásával elinduló folyamatok horizontális hatására, a társadalom struktúráváltozásával egy időben egyes foglalkozási csoportok – így a vállalkozók – társadalmi státusa, illetve presztízse megváltozott. Az átalakuló struktúra következtében a társadalmi értékrend is folyamatos változásban van. Az értékrendi változások a különböző társadalmi csoportok attitűdváltásával is együtt járnak, így egyes hagyományosan meghatározó társadalmi csoportok hatása és szerepe a társadalmi hierarchiában megváltozik. A magyar társadalom jelenlegi állapotát alapvetően e változási folyamat határozza meg.

A rendszerváltó folyamat meghatározó szereplője „a vállalkozó” volt. Az elmúlt időszak során azonban ehhez a fogalomhoz egyre több negatív felhang is tapadt. Így aki ma saját erejéből, ügyességéből vállalkozóként kíván megélni, annak nem csupán a társadalmi-gazdasági környezettel, hanem egyfajta előítéllettel is meg kell küzdenie. Ennek az előítéletes megközelítésnek egyik kulcsszereplője a női vállalkozó.

A társadalmi elvárások rendszerének átalakulása

■ A fejlett gazdaságú, elsősorban európai országokban az elmúlt 30-40 év egyik legmeghatározóbb társadalmi folyamata a nők és a férfiak munkaerőpiaci szerepének megváltozása, átalakulása bizonyos munkakörökben közeledése, illetve a női munkavállalók presztízsének növekedése volt. Jelentősen csökkentek a különbségek a foglalkoztatásban, a bérekben, iskolázottságban. Ennek ellenére a nők továbbra is kisebb arányban aktívak, túlreprezentáltak az alacsony bérű foglalkozásokban, nagyobb valószínűséggel dolgoznak alkalmazottként, és – ami dolgozatunk szempontjából meghatározó – kisebb valószínűséggel önfoglalkoztatók, illetve kisebb arányban vezetnek vállalkozásokat, vagy dolgoznak vezető pozícióban.

A 20. század hetvenes éveitől az európai országokban folyamatosan emelkedett a nők aktivitási rátája, ez a folyamat a különböző induló szintek miatt eltérő ütemű volt. Ez a növekedés nem torpant meg a 2008-ban kialakult gazdasági világválság hatására sem. Ennek oka lehet, hogy ebben az időszakban a férfiak aktivitási rátája nem vagy alig változott az EU28, illetve az EU15 országokban. A szocialista rendszerben a nők aktivitási rátája jóval magasabb volt, mint a nyugat-európai, kapitalista gazdasági rendszerű országokban, majd az átmenet kezdetekor hirtelen nagyon lecsökkent (1990 és 1995 között 76 százalékról 50 százalékra), 2001 után kisebb hullámmal növekedni kezdett, de mivel a férfiak aktivitási rátája 2012 után gyorsabban nőtt, mint a nőké, a két nem aktivitási rátájának különbsége Magyarországon 2012 után nőni kezdett. Egyéni szinten az életkor és az iskolázottság, valamint a gyermekvállalás időpontja a legfontosabb meghatározói a nők munkaerőpiaci helyzetének, valamint részvételének. A gyerekvállalás időben is és országonként is különböző mértékben hat a nők aktivitására, ezek a különbözőségek a családpolitika változásához, valamint a nők lehetőségeinek változásához és a változó attitűdökhöz köthetők. (Del Boca és szerzőtársai, 2009; *Magyar családpolitikai rendelkezések 2010–2020*). A nők javuló iskolázottsága és a növekvő bérek mellett további tényezők is a nők munkaerőpiaci részvételét segítették elő. Így a házimunka piaci helyettesítőihez való egyre könnyebb hozzáférés, a háztartási gépek (Greenwood és szerzőtársai, 2005), a fogamzásgátló tabletták fejlődése és elterjedése is hozzájárult a női munkaerő kínálatának növekedéséhez (Bailey 2006; Bailey és szerzőtársai 2012). A munkaerő-kereslet foglalkozások szerinti összetételében végbement változásoknak következtében pedig nőtt a kereslet az inrodai munkák iránt, ahol a nők nagyobb arányban dolgoznak (Goldin 1990; Oppenheimer 1976).

Komoly különbségek mutatkoznak viszont a foglalkoztatási formákban. 2017-ben az EU28 átlagában a 20-64 éves nők 31,3 százaléka dolgozott részmunkaidőben, míg a férfiaknak mindössze 8,2 százaléka. Magyarországon ugyanakkor a részmunkaidős foglalkoztatás csekély arányú volt mindkét nem esetében, 2017-ben a 20-64 éves a férfiak 2,6, a nők 6,3 százaléka dolgozott részmunkaidőben.

A foglalkozási szegregáció továbbra is nagymértékű maradt. 2014-ben például az EU28 átlagában a foglalkoztatott nők 30 százaléka dolgozott olyan szektorokban, amelyekben túlnyomó többségben nőket alkalmaztak (oktatás, egészségügy, szociális ellátás). 2008 után a foglalkozási szegregáció pedig tovább nőtt, ami egyre növekvő mértékben járult hozzá a nemek közötti bérkülönbségek fennmaradásához. A nők és férfiak nemcsak különböző foglalkozásokban dolgoznak, hanem az adott foglalkozáson belüli hierarchia különböző szintjein foglalkoztatják őket.

A volt szocialista országokban a női-férfi kereseti különbség jelentősen csökkent a rendszer-transzformációt követően (lásd például Kertesi-Köllő 1998; Galasi 2000; Brainerd 2000; Newell-Reilly 2001). Ez akkor elsősorban annak a következménye volt, hogy az alacsony iskolázottságú és termelékenységtől elcsúszott nők kiszorultak a munkaerőpiacról (Hunt 2000), de szerepet játszott a csökkenésben az is, hogy a verseny növekedése visszafogta a munkáltatók nőkkal szembeni diszkriminációját (Lovász 2009). A partner munkaerőpiaci státusa a legtöbb európai országban befolyásolja a női aktivitás alakulását; azok a nők, akiknek munkanélküli partnerük van, nagyobb valószínűséggel aktívak a munkaerőpiacon (Thévenon 2009), bár a hatás is eltérő országonként, társadalmi rétegenként és a munkanélküliek ellátási rendszerének függvényében (Bredtmann és szerzőtársai 2014).

A családpolitika, a támogatott gyermekellátások és a fizetett gyermekgondozási idő szignifikáns hatással vannak azoknak a nőknek a munkaerőpiaci részvételi döntésére, akiknek gyermekük van (Cipollone és szerzőtársai 2013; Del Boca és szerzőtársai 2009). A gyerekfelügyeleti lehetőségek elsősorban a kevésbé iskolázott nők döntésére hatnak, míg a részmunkaidős álláslehetőségek, az otthon végezhető munka (home-office) az iskolázottabb nők döntését befolyásolhatják jelentősebb mértékben. Korábbi időszakokban a családi állapot is komoly hatással volt a női munkavállalás valószínűségére, de ez a hatás megszűnni látszik (Cipollone és szerzőtársai 2013).

Az előzőekben megfogalmazottak alapján is jól érzékelhető, hogy számos olyan társadalmi folyamat zajlott az elmúlt évtizedekben, melyek átalakították a korábbi évszázadok során meghonosodott struktúrákat a munka és a munkavégzés világában. Az ilyen folyamatok jelentős része a technológiai változások következménye, erre lehet példa bizonyos feladatok, munkafolyamatok egyszerűsödése vagy teljes függetlenedése az ember tevékeny részvételétől. A munkaerőpiacon történő változás jelentős része a munkamegosztás nemek közötti megosztásában jelenik meg, ahol a nők a 20. század közepéhez viszonyítva jelentősebb szerephez jutottak. Ezzel egyidejűleg a munkavégzés jellege is változott, szemponttá vált a 21. században a munka és a magánélet összehangolása, valamint a foglalkoztatottak felkészültsége és kiteljesedése.

Mindezek mentén kiemelt figyelmet érdemel egy kevésbé kutatott téma: a vállalkozó nők helyzete, mely számos értékkel szolgál. Ilyen érték a szabadság, a merev struktúrák és keretek hiánya, mely lehetővé teszi a kreativitás kibontakozását, melynek mentén az egyén önmaga ura lehet, saját terveit követheti, és önmaga elképzeléseit valósíthatja meg. A vállalkozásokkal kapcsolatos pozitív percepció, az, hogy létrehozásával értéket teremtenek, ezzel együtt lehetőséget biztosítanak másoknak, további munkahelyet teremtenek még több embernek. Ez a tény egyfajta presztízt is biztosít jelenkorunk vállalkozói számára. A vállalkozóvá válás a nők számára egy elfogadható karrierválasztás lehetőségét villantja fel, amely biztosítja a szabadságot, ami alkalmazottként nem adatik meg számukra, többek között azt a rugalmasságot a munkaidő és a munkavégzés helyének megválasztásában, amire a hagyományos szervezeti körülmények között ma még nincs vagy csak alig van rá lehetőség. Ez a megfontolás, mely fokozottan érvényesül a kisgyermekes anyáknál, vonzóvá teheti a vállalkozást mint életformát, habár a vállalkozói lét nem feltétlenül oldja meg, sőt akár súlyosbíthatja is a munka és a magánélet közötti diszharmóniát (Vajda 2014). A hölgyek esetében a személyes indíttatás leginkább a családi háttérrel jelenti. A családi kötődéseken kívül meghatározó a vállalkozást segítő tényezők, az egzisztencia és a pénz szerepe. A vállalkozói indíttatásnál meghatározó szempont az iskolai végzettség. Elsősorban a felsőfokú végzettségűeknél megjelenik egyfajta elkötelezettség az adott terület iránt, amely részben motivációs, részben pedig legitimációs eszköz arra, hogy saját magukat el tudják „képzelní” vállalkozónak. Az alacsonyabb végzettségűeknek nincs szükségük ilyen legitimációs eszközre, mivel szakmai indíttatásból mindig is következhetett a nagyobb jövedelem, a jobb életkörülmény. A magasabban kvalifikáltak főleg olyan területeken próbálnak vállalkozást beindítani, amely kapcsolatban áll végzettségükkel, vagy éppen fedi azt. A családi indíttatással összefüggésben a diplomás szülők vállalkozó, de még nem diplomás gyermekei általában a levelező vagy az esti felnőttoktatást veszik igénybe azon a szakirányon, amely a tervezett vagy éppen már működő vállalkozásuknak a legjobban megfelel. A vállalkozásuk mellett felsőoktatásban részt vevők leggyakrabban főiskolai (BA) végzettséget kívánnak szerezni, mivel ez egyrészt elegendő vállalkozói munkájuk magas szintű, diplomához méltó elvégzéséhez, másrészt ezzel eleget tesznek a szülői elvárásnak az iskolai végzettség területén. Az alacsonyabban kvalifikáltak vállalkozásának nem feltétlenül feltétele a szakirányú végzettség. Könnyen választanak olyan területet, amelyet alig ismernek vagy ismereteiket betanított alkalmazottként szerezték meg.

Magyarországon a nők munkaerőpiaci helyzete – bár egyre több intézkedés születik annak érdekében, hogy ne így legyen – eltér a férfi munkavállalókéétól. A magyar kormány által foganatosított rendelkezések és törvények ugyan segítik a családalapítást és a gyermekvállalást, ennek ellenére főleg a kisgyermekes nőket éri diszkrimináció

a munkaerőpiacon, az ő körükben a legnagyobb az inaktivitás aránya, továbbá a képzetlenek, nyugdíj előtt állók, sőt a gyermekvállalás előtt álló fiatal nőket is éri hátrányos megkülönböztetés (Vajda 2014). A különböző életszakaszban lévő nőket más-más sztereotípiákkal bélyegzik meg, a gyermektelen nőket azért nem alkalmazzák, mert hosszú távon nem lehet rájuk építeni, hiszen előbb utóbb gyermeket fognak szülni, a kisgyermekes anyák a gyermek miatt nem számítanak megbízható munkaerőnek; ha a gyermek megbetegszik, a nő szabadságot fog kivenni. A nyugdíj előtt álló nőket pedig már túl idősnek gondolják, valamint nincsenek korszerűen kiképezve minden munkakörre. Állásinterjúkon léteznek bizonyos tiltott kérdések, pl. a gyermekszámra, gyerekvállalásra vonatkozó, amelyek az elbeszélgetések harmadában-felében elhangzanak. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság felmérései azt mutatják, hogy az életkor a második, a női nemhez tartozás a negyedik leggyakoribb diszkriminációs tényező (Vajda 2014).

Habár az 1980-as évek óta felsőfokú végzettséggel rendelkezők között több a nő, mint a férfi, nem figyelhető meg a nők előnye a munkaerőpiacon. Vezető pozíciókban az arányuk csupán 40,3 százalék; ahogy haladunk a szakképzettséget nem igénylő fizikai munkák felé, jelenlétük egyre inkább nő (Vajda 2014). Ez a felsőoktatás előnytelen szerkezetére utal, ugyanis vannak olyan területek, amelyek elnőiesedtek, ezáltal korlátozottak a kilátásaik a munkaerőpiacon. 2003-as adatok alapján ilyen elnőiesedett terület volt az egészségügyi, a bölcsészeti, a tanító- és óvóképzés, valamint a szociális terület (Nagy 2006).

Bár a társadalmi normák jelentősen változtak, azt továbbra is nehezen fogadják el, ha egy nő tölt be csúcspozíciót; változatlanul a férfiakat fogadják el vezetőnek. Ez az előítéletesség is jelzi – a javadalmazások különbözőségét is ide értve –, hogy miként értékelik gazdaságilag és társadalmilag a nőket. A bér azonban emellett az egyének iskolázottságát, képzettségét, munkaerő-tapasztalatát és a várható jövőbeli részvételét összefoglaló statisztikai mérőszám is.

A vezetőkre fókuszáló kutatások azt bizonyítják, hogy a nőknél jelentősebb magánéleti áldozattal jár az, ha vezetőkké akarnak válni. Az üveglafon jelenség megátolja a nőket az előrejutásban, a női vezetők egy részének reakciója erre az önállóvá válás (Nagy 2006). Mindemellett az alulfoglalkoztatottságra is kiút a nők számára a vállalkozás-alapítás. A rendszerváltás után jelentős mértékben megnövekedett a kis- és közép-vállalkozások, egyéni cégek, kft-k száma. Ennek egyik oka, hogy hirtelen bővültek a lehetőségek, a másik ok pedig, hogy nőtt a munkanélküliség, és egyre nehezebb volt alkalmazottként elhelyezkedni. A saját vállalkozás alapítása inkább a nőket ösztönözte, a férfiak önfoglalkoztatására alig volt hatással (Scharle 2000). Tehát az a sztereotípia, hogy a vállalkozásalapítás inkább férfiprivilegium, megdőlt, hiszen a nők nagy számban alapítottak és alapítanak ma is cégeket. (Vajda 2014). A kétezres évek második felében a vállalkozók között a nők aránya 32 százalék volt. Ők azok, akik kevesebb alkalmazottat foglalkoztatnak; inkább kis-, illetve, mikrovállalkozásba kezdenek; két területen vannak leginkább jelen: a kereskedelmi, valamint a szolgáltatási téren (Horváth 2006). Alacsony vállalkozói aktivitást eredményez a nők körében a hagyományos nemi szerepeken alapuló neveltetésük, a sztereotípiák, előítéletek és az ebből származó önbizalomhiányuk, továbbá a háztartással és családdal kapcsolatos terheltségük. Ezenfelül többségük kényszerként éli meg a vállalkozóvá válást; az önfoglalkoztatást akkor választják, amikor munkanélkülivé válnak, továbbá mikor alkalmazotti viszonyból „alvállalkozóvá” kényszerülnek (Laczkó 2012; Horváth 2006). Mégis a kényszer ellenére is a nők megkaphatják vállalkozóként azt a rugalmasságot (munkaidőben, munkahelyszínen), amit alkalmazottként nem élvezhettek, ez főleg a kisgyermekes anyák számára lehet vonzó (az apáknál nem), de a vállalkozói életforma akár nehezítheti is a munka és magánélet közti harmóniát (Vajda 2014).

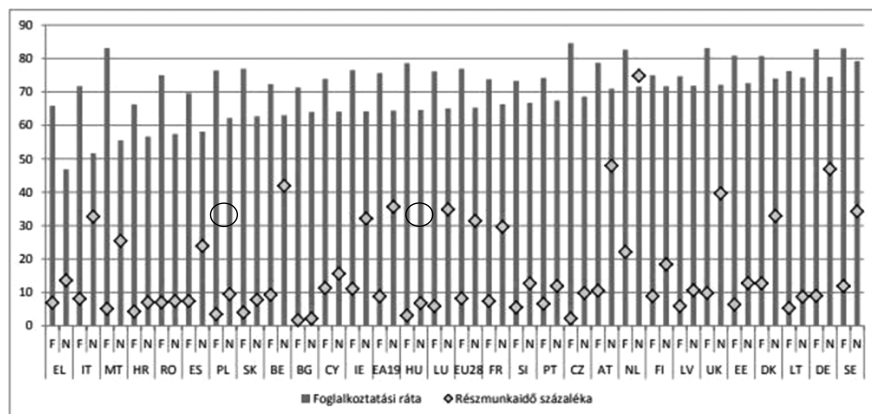
Koncz (2006) háromféle női karriertípust különböztetett meg: a) azok a nők, akik főállású anyák; ennek hátránya, hogy nem rendelkeznek önálló jövedelemmel, és ez összefügg a kiszolgáltatottsággal; b) a második kategóriába azok a nők tartoznak, akik a munkaerőpiaci karrier elsődlegességét vallják, tehát a karriert tartják fontosabbnak; ezek a nők általában iskolázottak, egyedülállóak vagy gyermektelenek, vagy a gyermekük születését követően sem szakítják meg karrierjüket; hátrány ennél a típusnál, hogy

gondot jelent a családi szerep zavartalan ellátása, továbbá a munka túlhajszolásából adódóan állandó stressz, később pedig kiégés is lehet a következménye; előnyt jelent viszont az önálló jövedelem, az önmegvalósítás és a magas presztízs; c) a harmadik kategória a kettős kötődésű karrier; azok a nők, akik ebbe a típusba tartoznak, mind a családi karriert, mind a munkaerőpiaci karriert előnyben részesítik, tehát anyák, akik ellátják a családgondozási feladatokat, és mellette dolgozó nők is – általában kötetlen vagy részmunkaidőben.

Több vállalkozásfejlesztési politikai döntés született mind Magyarországon, mind Európában az elmúlt években. A női vállalkozóknak gyakorlati támogatást is nyújtanak a nemek közti egyenlőség növelését megcélözva. Ilyen például az Európai Hálózat a Női Vállalkozók Támogatására (WES), ez 31 országra tejed ki, tanácsadás és gyakorlatok megosztása folyik. 2009-ben a Női Vállalkozók Nagyköveteinek Európai Hálózata célul tűzte ki, hogy növeljék a vállalkozási hajlandóságot, ezeknek eszköze például, hogy workshopokon, eseményeken keresztül sikeres női vállalkozókat mutattak be, akik megosztották tapasztalataikat, saját példájukon át ösztönözték a nőket, valamint gyakorlati támogatást nyújtanak olyan nők számára, akik vállalkozást szeretnének indítani (Vajda 2014).

Európa 2020 projekt egyik célkitűzése a 75 százalékos foglalkoztatottsági ráta elérése a 20-64 évesek körében, ami fellendíti a gazdaságot. A cél elérése érdekében folyamatos erőfeszítésekre van szükség főleg annak érdekében, hogy a nemek közti különbségeket csökkentsék, továbbá olyan modell kiépítését célozzák meg, amelyben a nők és férfiak egyenlő mértékben felelősek a családgondozási feladatok ellátásáért és a kereső tevékenységért.

A 20-64 év közötti népesség foglalkoztatási rátája és a részmunkaidőben foglalkoztatottak százalékaránya nemek (F/N) szerinti bontásban 2016-ban.

1. Forrás: Európai szemeszter

Az összes európai tagállamban alacsonyabb a nők foglalkoztatási rátája, mint a férfiaké, a tagállamok között pedig nagymértékűek az eltérések. 2016-ban a nemek közötti foglalkoztatási különbség az EU 28 tagállamát összesen nézve 11,5 százalékpont volt, a férfiak 76,8 százalékos foglalkoztatási rátával, a nők 65,3 százalékos foglalkoztatási rátával rendelkeznek. Iskolázottság tekintetében Magyarországon felülmúlják a nők a férfiakat, és ez igaz a tagállamokra is. A nemek közötti foglalkoztatási különbségek Görögországban, Olaszországban, Máltán – itt a legnagyobb 27,6 százalékpont –, Horvátországban, Spanyolországban és Romániában a legjelentősebb, itt a nőknek 60 százalék vagy az alatti a foglalkoztatási rátájuk. Ezeknek az országoknak elöregedő a társadalma, a tagállamok többségében a munkaképes korú népesség várhatóan csökkenni fog, idetartozik még Litvánia, Németország, Magyarország és Lengyelország is. A nők alacsony foglalkoztatottságának oka lehet, hogy hagyományosan rájuk hárul a gyerme-

kek nevelése, az idős korúak ellátása. Azoknak a nőknek, akik ebbe a kategóriába tartoznak, átlagosan 8 százalékponttal alacsonyabb a foglalkoztatási rátájuk a gyermekeketlen nőkkel szemben. Magyarországon a különbség több mint 30 százalékpont. Az ábrán látható, hogy a részmunkaidős foglalkoztatás nemek közti különbsége továbbra is jelentős. 2016-ban az EU28-ban a foglalkoztatott nők 31,4 százaléka dolgozott részmunkaidőben, míg a férfiak körében ez az arány 8 százalék. A szülők tekintetében az anyák 39 százaléka, míg az apák csupán 6 százaléka dolgozik részmunkaidőben.

A nők előtt ott áll a lehetőség, hogy vállalkozást indítsanak, sikeres vezetők legyenek a gyermekvállalás mellett. Magyarországon számos befolyásos és sikeres nővel kétkedhet, amiről minden évben a Forbes listát ad ki *Az 50 legbefolyásosabb magyar nő* címmel üzlet, média, közélet és kultúra kategóriákkal. Az üzleti kategóriában alapvetően a számok döntenek, a vállalat mérete, alkalmazottjainak száma, és mekkora az árbevétele a cégnek. A lista élén 2018-ban Dávid Ilona állt – ahogy egy évvel korábban is ő foglalt helyet a dobogó első fokán – a MÁV Zrt. elnök vezérigazgatója 2012 óta, továbbá két gyermek édesanyja, karrierjét a Sparnál kezdte könyvelőként. A lista második helyén Hegedűs Éva áll, a Gránit Bank elnök vezérigazgatója, valamint résztulajdonosa. Főosztályvezetőként 29 éves korában ment el szülni, szintén két gyermek édesanyja (<https://forbes.hu/uzlet/>).

■ IRODALOM

- Bailey, M.: *More Power to the Pill. The Impact of Contraception* 2006. 1. 289–320.
- Bailey, M. – Hershebin, J. B. – Miller, A. R.: *The Opt-In Revolution? Contraception and the Gender Gap in Wages*. American Economic Journal: Applied Economics 2012. 3. 225–254.
- Bauer Béla: *A vállalkozásoktatás és a vállalkozói tanácsadás hatékonysága*. Új Pedagógiai Szemle 1998. 7–8. sz. 54–65.
- Bredtmann, J. – Otten, S. – Rulff, C.: *Husband's unemployment and wife's labor supply*. The added worker effect across Europe. Ruhr Economic Paper 2014. 484. Ruhr University Bochum.
- CDC Centers for Disease Control and Prevention statisztikái <https://www.cdc.gov/nchs/fastats/births.htm>
- CDC Centers for Disease Control and Prevention statisztikái: Average age of mother at first birth: United States and each state, 2006 https://www.cdc.gov/nchs/data/databriefs/db21_table2.pdf
- Cipollone, A. – Patacchini, E. – Vallanti, G.: *Female labour market participation in Europe: Novel evidence on trends and shaping factors*. IZA Journal of Economic Labour Studies, Discussion Paper 2014. 7710.
- Connolly, S. – Aldrich, M. – O'Brien, M. – Speight, S. – Poole, E.: *Britain's slow movement to a gender egalitarian equilibrium: parents and employment in the UK 2001–13*. Work, Employment and Society 2016. 5. 838–857.
- Csillag Márton: *„Női munka” és nemek szerinti kereseti különbségek a késő szocializmustól napjainkig*. In: Fazekas Károly – Kézdi Gábor (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány Bp., 2006. 100–107.
- Del Boca, D. – Pasqua, S. – Pronzato, C.: *Motherhood and market work decisions in institutional context*. A European perspective. Oxford Economic Papers 2009. 1. 147–171.
- Európai szemeszter – tematikus tájékoztató: *Nők a munkaerőpiacon*. Elérhető: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_labour-force-participation-women_hu.pdf (Letöltés ideje: 2019. február 13.)
- EUROSAT adatbázisa <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tps00017&language=en>
- Galasi Péter: *Női-férfi kereseti különbségek Magyarországon 1986–1996*. Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ, Bp., 2000.
- Górány Z.: *A női vállalkozók motivációi*. In: *Társadalmi és gazdasági trendek, kölcsönhatások a 21. században*. Selye János Egyetem, Komárno, 2017. 103–110.
- Goldin, C.: *Understanding the Gender Gap*. An Economic History of American Women. Oxford University Press, New York, 1990.
- Goldin, C.: *A Grand Gender Convergence*. Its Last Chapter. American Economic Review, 2014. 4. 1091–1119.
- Goldin, C. – Katz, L. F.: *The Power of the Pill: Oral Contraceptives and Women's Career and Marriage Decisions*. Journal of Political Economy 2002. 4. 730–770.
- Greenwood, J. – Seshadri, A. – Yorukoglu, M.: *Engines of Liberation*. Review of Economic Studies 2005. 1. 109–133.
- Horváth Anna: *Kényszerpálya, véletlen vagy tudatos választás? Női vállalkozók Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig*. Előadás. Vállalkozónői konferencia Elérhető: <https://seed.hu/files/attachments/vallalkozonoi-konferencia-2006/anna.pdf> (Letöltés ideje: 2019. február 13.)
- Kertesi Gábor – Köllő János: *Regionális munkanélküliség és bérek az átmenet éveiben*. II. rész. Közgazdasági Szemle 1998. 7–8. sz. 621–652.

Koncz Katalin: *Női karrieresélyek, karriertípusok és karrierjellemzők*. Munkaügyi Szemle 2006. 9. 28–35. Elérhető: <http://www.munkaugyiszemle.hu/sites/default/files/Koncz.pdf> (Letöltés ideje: 2019. február.13.)

Kriston László: *Akik háztartás helyett multit vezetnek*. Piac&Profit 2015. https://piacesprofit.hu/kkv_cegblog/haztartas-helyett-multit-vezetnek/ (Letöltés ideje: 2019. február 14.)

Lovász Anna: *A verseny hatása a női-férfi bérkülönbségre Magyarországon 1986 és 2003 között*. In: Fazekas Károly – Lovász Anna – Telegdy Álmos (szerk.): *Munkaerőpiaci tükkör*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Bp., 2009. 149–158.

Uő.: *Jobbak a nők esélyei a közszférában?* A nők és férfiak bérei közötti különbség és a foglalkozási szegregáció vizsgálata a köz- és magánszférában. Közgazdasági Szemle 2013. 7–8. sz. 814–836.

Lovász Anna – Telegdy Álmos: *Munkapiaci diszkrimináció – típusok, mérési problémák, empirikus megoldások*. In: Fazekas Károly – Lovász Anna – Telegdy Álmos (szerk.): *Munkaerőpiaci tükkör*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Bp., 2009. 46–66.

Nagy Beáta: *„Nők a vezetésben”*. In: *Szerepváltozások*. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. Elérhető: <http://old.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a964.pdf> (Letöltés ideje: 2019. február 13.)

OECD: *Gender and sustainable development*. Maximising the economic, social and environmental role of women. OECD, Paris, 2008.

OECD: *Closing the gender gap*. Actnow. OECD, Paris, 2012.

Oppenheimer, V.: *The Female Labor Force in the United States*. Demographic and Economic Factors Governing Its Growth and Changing Composition. Greenwood Press, Westport, CT. (1976)

Pongrácz Tiborné: *A család és a munka szerepe a nők életében*. In: Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt (szerk.): *Népesség – értékek – vélemények*. (Kutatási jelentések 73, KSH Népességtudományi Kutatóintézet, Bp., 2002.)

Scharle Ágota: *Önfoglalkoztatás, munkanélküliség és családi kisvállalkozások Magyarországon*. Közgazdasági Szemle 2000. 250–274. Elérhető: <http://efolyoirat.oszk.hu/00000/00017/00058/pdf/scharle.pdf> (Letöltés ideje: 2019. február 14.)

Szalma Ivett – Matysiak Anna: *A nők munkapiaci stratégiai és a második gyermek vállalása Lengyelországban és Magyarországon*. Demográfia 2012. 2–3. sz. 172–195.

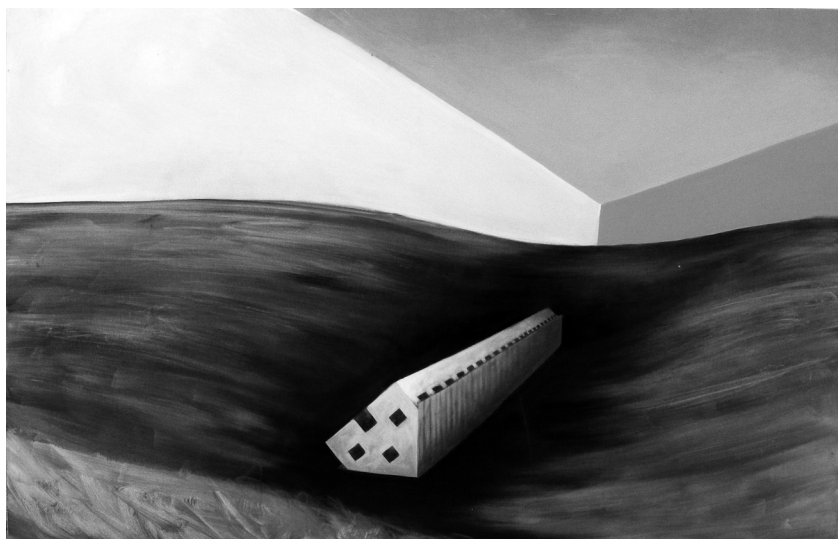
Thévenon, O.: *Increased Women's Labour Force Participation in Europe*. Progress in the Work Life Balance or Polarization of Behaviours? Population 2009. 2. 235–272.

Vajda Róza: *Munkaerőpiac, foglalkoztatás, vállalkozónők*. A nők teljes értékű munkavállalásának akadályairól és esélyeiről. In: *A nőtlen évek ára*. Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, Bp., 2014. 99–151. Elérhető: <http://real.mtak.hu/25164/> (Letöltés ideje: 2019. február 14.)

Varga Júlia: *Nők a munkaerőpiacon: Problémafelvetés, szakirodalmi áttekintés*. In: *Munkaerőpiaci tükkör 2017*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Bp., 2018. 45–52. Elérhető: <http://real.mtak.hu/88604/> (Letöltés ideje: 2019. február 14.)

Vlasblom, J. D. – Schippers, J.: *Changing dynamics in female employment around childbirth*. Work, Employment and Society 2006. 2. 329–347.

Zsótér Boglárka: *Változó női szerepek: munkavállalás és családi élet összeegyeztetése a fejlett országokban*. Esély 2010. 4. sz.121–124.

CSEKE PÉTER

POMOGÁTS BÉLA „TÜRELMES TÁRGYILAGOSSÁGA”

■ Aligha meglepő, hogy a Kuncz-monográfia sikere után Pomogáts Béla a transzilvanizmus irodalmi hatástényezőjével foglalkozik; hacsak az nem, hogy 1977-ben született munkájának eszmetörténeti jellegű alcímet adott (*Az Erdélyi Helikon ideológiája*). Igaz, egyébként sem is kerülhette volna ki az erdélyi gondolat belső dimenzióiban való mélyebb merítkezést. Hiszen a *Fekete kolostornak* az írói világképe maga a transzilvanizmus.¹ (Egy terminológiai megjegyzés kívánkozik ide. Könyve címében Pomogáts a kissé archaizált változatot használja. A kilencvenes évekig a „transzilvanizmus” volt érvényben, s csak az 1999-ben közzétett új helyesírási szabályzat változtatta „transzilvanizmus”-ra. Dávid Gyula a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerkesztése során „szembement” ezzel az eljárással, és törekvésében jeles szaktekintélyek támogatták. Fellépésük hatására a 2015-ös szabályzat szójegyzékében ismét a „transzilvanizmus”-sal találkozhatunk.)²

Nem kétséges, hogy serkentőleg hatott Pomogáts munkájának a megszületésére az *Erdélyi Helikon* szerkesztőinek irodalomfelfogása. Kuncz Aladár számvetéséből³ tudjuk, hogy az induló folyóirat nem csupán ígéretet jelentett az akkori irodalmi életben; már megjelenése is nagy eredménynek számított, hiszen éppen a korábbi törekvések, irodalomteremtési kísérletek tették szükségessé életre keltését. Az Áprily-, majd a Kuncz-szerkesztette fórum első számától kezdve arra vállalkozott, hogy az itteni életviszonyokkal számoló regionális törekvéseket szintézisbe hozza az európaiság magasabb szellemi igényével. Áprily a folyóirat beköszöntő cikkében így jellemzi az erdélyi magyar irodalmat: „erdélyisége világfigyelő tető, nem szemhatárszűkítő provincializmus”,⁴ majd közli Babits *Európaiság és regionalizmus* című esszéjét, amelyik tudatosítja: „Európa a termékeny, haladó szellemű nagy műveltségi és politikai együttműködéshez csupán a magukat szabadon kifejező regionalizmusok útján juthat el. Előbb össze kell törniük a műegységeknek a lehető legkisebb darabokra, hogy egy új és összegező szellemi áramlat megcsinálja belőlük a valódi *egységet*.” A világpolitikai perspektíva mellett a műértelmezések szempontjából is meghatározónak ítéli a regionalizmus szerepét: „a kis irodalmak reménye, hogy fontosat és izgatót mondhassanak ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyet mondani”.⁵ Ezeket az értékeket akarta felszínre hozni Kuncz is, amikor folyóiratában elindította a „Kisebbségi irodalom – világirodalom” rovatot, kitekintésül az akkori Európa más kisebbségeinek (provanszál, ír, katalán, szudétanémet, zsidó) szellemi életére.

Kuncz reményei valóra is váltak. Hiszen rendre beértek az erdélyi magyar irodalom olyan kiemelkedő művei, mint Dsida Jenő költészete, a prózában az *Ábel* és a *Jégtörő Mátvás* (Tamási Áron), az *Erdélyi történet* nagyszabású trológiája (Bánffy Miklós), *Az országépítő* (Kós Károly), a *Tibold Márton* (Molter Károly), a *Fekete éveim* (Szántó György), a *Farkasverem* (Wass Albert), a drámában az *Énekes madár* (Tamási Áron), a *Martinovics* (Bánffy Miklós) a *Korunk* táborában, a „tisza osztályvonal irodalma” terén pedig az *Új pásztor* (Szilágyi András), Nagy István novellái és *Özönvíz előtt* című drámája. Csakhogy Kuncz halálával (1931) az *Erdélyi Helikon* nemcsak kiváló szerkesztőjét, de az „erdélyi gondolat” és irodalom folyamatos megújulásra, önkorrekcióra képes vezéregyéniségét is elveszítette. A harmincas évek első felében pedig megjelenik az új erdélyi írónemzedék, amelyik határozott szociográfiai érdeklődéssel fordult a társada-

lom hétköznapjai és problémái felé, ugyanakkor kritikusan nézett szembe az „erdélyiség” programjával, annak illúziós elemeivel és addigi írói gyakorlatával.

A II. világháború után a transzilvanizmus jó ideig a dogmatikus marxista kritika céltáblájává vált – olvasható Dávid Gyula tollából a Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban. „Tárgyszerűbb értékelése csak az 1960-as évek második felében kezdődött meg: irodalomtörténeti munkákban az első időkben még mindig »osztályharcos szellemben« torzítottan (*A magyar irodalom története* 6. kötetében, Bp. 1966) vagy a transzilva-nizmust romániaisággá »tágító« koncepció (Balogh Edgár), a Kós-örökségnek az osztályharcos hagyományok sorába állítása formájában (Czine Mihály és Varró János). Egy hitelesebb értelmezésnek volt előjátéka a *Kritikában* Pomogáts Béla, E. Fehér Pál és Tordai Zádor részvételével lezajlott vita (1973. 8., 1973.11.), majd kiteljesítője a helikoni vonulatba sorolható írók műveinek és a korszakra vonatkozó irodalomtörténeti dokumentumoknak az (újra)kiadása a Romániai Magyar Írók sorozatban.”⁶

Beláthatjuk, hogy igényei szerinti monográfiát a hetvenes évek első felében aligha írhatott volna Pomogáts a transzilvanizmusól. Nem támaszkodhatott például olyan alapvető jelentőségű gyűjteményekre, mint amilyen a Marosi Ildikóé.⁷ Igaz ugyan, hogy a Kritérionnál – Dávid Gyula elgondolásai alapján – folyt a helikonista írók műveinek újradradása, ám ezek többnyire csonkoltan „csúsztak át” a cenzúrán.⁸ A korabeli folyóiratok és hírlapi közlemények felkutatása révén azonban azt is bizonyítottan láthatta, hogy a történelmi Erdélyben született transzilván eszmekör két világháború közötti újraelédesése történeti szükségzerűség volt, funkcionális a korabeli erdélyi magyarság létviszonyaiból fakadt: önálló államiság nélkül miként lehet megőrizni a nemzeti önazonosságot? Ennek sugallása több volt irodalomtörténeti feladatnál. Nemcsak kisebbségi, hanem nemzeti létértelmezés. Nélkülözhetetlenek bizonyult vállalkozása abból a szempontból is, hogy ideológiákban gazdag irodalmunk történetéből épp az *ideológiák jellemzése* hiányzott a leginkább.⁹ Nem a transzilván ideológia történetét írja meg, ellenben történeti mozgásában szemléli/mutatja be a jelenséget. Eljárásának hatékonysága hamar megmutatkozott: Erdélyben felerősítette a transzilvanizmus-értelmezéseket.

Az avantgárd-, illetve baloldali eszmeiségű irodalom feltárása számára a hatvanas évektől kedvező volt az ideológiai-politikai erőter, csak a cenzúraviszonyok 1968 utáni „lazulása” tette lehetővé a helikoni értékteremtés fokozatos jelzését. Ám így is az *Erdélyi Helikonról* és a *Termésről* írt első eszme- és irodalomtörténeti tanulmányok csak a Kritérium második évtizedének kezdetén jelenhettek meg. Lényeges azonban, hogy amint tisztult az avantgárd és a „baloldali forrásvidék” képe, úgy nőtt meg a természetes igény a Helikon-övezet, illetve a „népi” irányzat története iránt.¹⁰ Pomogáts könyve, *A transzilvanizmus* végül is csak 1983-ban láthatott napvilágot, ami ismét arra vall, hogy a kézirat életre keltéséhez addig nem volt alkalmas a magyarországi politikai-ideológiai erőter. Főként az nem. Hiszen a transzilvanizmus kitaró igehirdetőjét, Kós Károlyt „megrögzött nacionalistának” tekintette akkoriban az MSZMP szócsöve.

Marosi Ildikó kétkötetes munkájának olyan tanulmányok voltak a „szállásainál”, mint Gáll Ernőtől *Az „erdélyi lélek”: mítosz és valóság*,¹¹ Nagy György elmélyült eszmetörténeti megközelítései¹² vagy Láng Gusztáv irodalomtörténeti jegyzetei a transzilvanizmusról.¹³ Közben megfogalmazást nyert az erdélyi gondolatnak az irodalom dimenzióin túli s a megváltozott körülmények ellenére is érvényes aktualitása. „A transzilvanizmus – írta Fábíán Ernő – csak egy demokratikus politikai konszenzus keretében válhatott volna hatékonnyá. Amiből következik, hogy amennyiben egy ilyen konszenzus és annak alapfeltételeként egy új, korszerű azonosság-ideológia megteremtése napirendre kerül, kiindulópontul szolgáló ideológiai minták sorából a transzilvanizmust semmilyen körülmények között nem szabad kifelejtenünk.”¹⁴

A tudományos tárgyilagosság jegyében Nagy György nem fogadta el sem az egyoldalú historizálást, sem a jelen értékszempontjainak a múltra való visszavetítését, illetve az egymástól lényegesen eltérő szellemi-kulturális törekvések egybemosását. Nem látta bizonyíthatónak az olyanszerű kijelentéseket, miszerint az erdélyi népek közötti kapcsolatokban örökké csak az elkülönülés tényezői hatottak, s a román–magyar viszony alakulásában is mindig a szembenállásnak volt meghatározó szerepe. Kacsó Sán-

dorra hivatkozott, aki az 1938-as transzszilvanizmus-vitában máig ható érvénnyel lezögezte: „Az erdélyiséget nem az éppen uralkodó nemzet, még kevésbé a politikai hatalmat gyakorlatilag is birtokló osztályok hivatalos történelmében kell keresni elsősorban, hanem sokkal inkább azon az oldalon, ahol a szabadságért, a szabadabb szellemért, a humanizmus gyakorlati megvalósításáért verekedni kellett!”¹⁵

Hogy Pomogáts annak idején az eszmetörténeti megközelítést helyezte előtérbe, azt a későbbi értékelések is igazolták. K. Lengyel Zsolt például úgy látja, hogy ez a politikai ideológia 1918 előtt a magyar államkereteken belül a magyar nemzeti és regionális öntudat feszültségében nyert megfogalmazást,¹⁶ 1918 után pedig Romániában vált kultúrpolitikai, cselekvési és irodalmi programmá, amelyik a kényszerűen önállósult magyar szellemi élet megteremtését és intézményeinek kifejlesztését tűzte ki céljául, s programja nyomán „Erdély lelkét” kívánta a szépirodalom eszközeivel kifejezésre juttatni.¹⁷

A *Jelszó és mítosz* című 2003-as kötetben maga Pomogáts is visszatér a transzszilvanista ideológia kérdésköréhez, és nagyobb történelmi távlatban is úgy látja, hogy annak legtöbb tétele szervesen beépült az erdélyi magyarság közösségi tudatába, az erdélyi gondolat a nemzetiségi önismeret a történelmi és kulturális hagyomány szerves része lett, egyszersmind a közös cselekvés: a politikai akarat érvényesítését, a kulturális szervezőmunka megalapozását szolgálta.¹⁸

Amiből arra is következtethetünk, hogy az irodalmi nemzet arculatátépítésének témái „körkörösén” visszatérnek Pomogáts életpályájának egy-egy meghatározó szakaszában. Az „erdélyi gondolat” eszmei hátterét kutató 1983-as kötetének végkicsengése szerint az igazi probléma 1937-ben nem az volt, hogy miért nincs (vagy van) transzszilvanizmus, hanem az, hogy miért nincs *többé* transzszilvanizmus. Azért nincs – állapította meg –, mert „az erdélyi gondolat” történelmi szerepe véget ért, mint tudatforma és ideológia az eszmetörténet tárába került. „A változó idők súlyos realitáσαι határozottabb ideológiát és radikálisabb progressziót követeltek. A nagyromán nemzetiségi elnyomás és a nagymagyar revanspolitika kettős kihívásával szemben a magyar kisebbségnek a nemzetiségi realizmus és demokratizmus hatékonyabb magatartását kellett kialakítania.”¹⁹ Balázs Imre József figyelt fel arra, hogy a 2003-as kötet kísérő tanulmányában csupán árnyalatnyit módosult a szerző álláspontja: „Az »erdélyi gondolat« történelmi szerepe *egy időre* véget ért, a változó idők súlyos realitáσαι határozottabb és radikálisabb progressziót követeltek. A nagyromán nemzetiségi elnyomás kihívásával szemben a magyar kisebbségnek a nemzetiségi realizmus és demokratizmus magatartását kellett kialakítania.” Ebből arra következtet az újabb nemzedékeket képviselő irodalomtörténész, hogy Pomogáts ma a transzszilvanista gondolat folytonosságával foglalkozhat, de nem kíván azonosulni egyik fél megállapításaival sem.²⁰

Pomogáts könyvének utóéletéhez nemcsak a *Jelszó és mítosz*-vita széles medrű dokumentálása tartozik hozzá. Fábíán Ernő 1982-es ajánlása nem sikkadt el a kommunista vészorkorszakban sem. Pontosabban: elsőként került előtérbe. A Molnár Gusztáv szervezte Limes-kör tagjai – Fábíán jelenlétében – „neotranszszilvanista eszmei cseréjét” folytattak róla, amelynek problémafelvető szövege Cs. Gyimesi Éva *Gyöngy és homok* című 1986-os kézírata volt.²¹ Ennek a „hamu alatt őrzött parazsából” lobbant lángra 1990–1991-ben a Sepsiszentgyörgyön indított *Európai Idő* hasábjain az újabb transzszilvanizmus-vita, amelyben „az értékszempontok a teljes elutasításig menően megváltoztak”.²² Fábíán Ernő, Kántor Lajos, Láng Gusztáv azonban az erdélyi gondolatnak a kisebbségi magyarság identitásának és kultúrájának védelmében betöltött szerepét emelte ki.

„Neotranszszilvanista” programmal lépett fel a 2000. év tavaszán Marosvásárhelyen a kétnyelvű *Provincia* szerkesztőbizottsága (a román kiadás felelős szerkesztője Al. Cistelecan, a magyaré Molnár Gusztáv volt): „Eljött az ideje egy közös fórum megteremtésének az erdélyi és bánági nyilvánosságban, amely a viták korszakából átlép a dialógus korszakába.” Érvelésük lényege: „Nem akarjuk, hogy a mi provinciánk ezután is egy harmadrangú ország másodrangú tartománya legyen. Azt akarjuk, hogy Erdély centrummá váljon. Nem mások fölött, hanem egyensúlyban és partnerségben más centrumokkal. Olyan Erdélyt akarunk, amelyben a vallási, etnikai, kulturális különb-

ségek kölcsönösen kiegészítik egymást – az egész térség javára. [...] Európai erdélyiséget akarunk, amely ezeket az eltérő hagyományokat és identitásokat modern, az egységesülő Európa szellemiségéhez közelítő konzociatív rendszerbe tudja foglalni.”²³

A *Provincia* rövid életű volt, az autonómiatörekvések újabb kori felerősödése azonban az európai erdélyiség gondolatát a jelenben is tovább élte.

Ugyancsak 2000-es marosvásárhelyi fejlemény a Helikonról és Kemény Jánosról elvezetett Alapítvány életre keltése, az író fiának, Kemény Miklósnak a kezdeményezésére. A nagy távlatú célkitűzések közt szerepel a helikoni örökség megőrzése és népszerűsítése, munkáik újrakiadása, marosvécsi emlékpark létesítése. A kastély visszaszerzése után jobb körülmények között, nagyobb hatékonysággal folyik az intézményszerülés: a leszármazottak rendszeresített évi találkozóival, előadásokkal, emlékműsorokkal, kiállításokkal stb. Maga Pomogáts Béla is többször tartott előadást a helikoni írókról, kezdve a sort magával Kemény Jánossal. A *marosvécsi várban* címmel dokumentumgyűjteményt állított össze, amelyben kidomborítja azokat a szellemi, közéleti és művészi elveket, amelyeket a helikoni munkaközösség – sokszor egymással vitában álló – tagjai vallottak az európai elkötelezettségű nemzeti küldetés vállalásával egyetemben. Ez az egymást kiegészítő, összegző szemlélet és magatartás – bizonyítja a kötet – olyan szellemi, közéleti értékek kialakítását, szolgálatát tette lehetővé, amelyek ma is követendő példát jelenthetnek.

Kántor Lajos ezredvégi transzilvanizmus-értelmezésére már csak azért is fel kell hívni a figyelmet, mivel ez átvezet a népiség fogalmköréhez, Pomogáts másik kiemelhetetlen kutatási témájához. Szabédi nyomán a tanulmányíró megkülönbözteti a TÁJ-transzilvanizmust és az ORSZÁG-transzilvanizmust, és ezen az alapon világít rá az „Áprily-kérdésre, pontosabban: a re-, illetve expatriálásra. Mestere közelítését idézi: „Én [...] nem láttam soha ellentmondást abban, hogy a »Tetón« költője »cserbenhagyta« Erdélyt. Értetlen és gyerekes vád; a transzilvanista Áprily sohasem hagyta cserben a tájékat, hiszen a tájéokban a magyar Erdélyt magasztalta mindig, és aztán – a román Erdélyt nem bírta tovább.”²⁴

Az *Erdélyi sorskerék* szerzője a Szemlér Ferenchez szóló levél kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy Szabédinak már négy-öt éves korában vérévé vált a népballada, a népdal, a mese (a *Vadrózsák* által tanult meg olvasni is édesapja segítségével), de ugyanakkor József Attilát, Illyés Gyulát és Szabó Lőrincet rokonának tartja. Persze mégis más, mint ők. Erdélyiségét nem tudja transzilvanizmusként megélni. Értelmiségi lebegése, a „romokon sodródó sorskeréke”, örökös otthontalansága folyamatosan arra ösztönzi, hogy beletartozzék egy nagyobb közösségbe; hogy része legyen a nemzetnek, amiért érdemes és kötelessége is tennie. Kisebbségi mivoltát plusz tehernek és plusz felelősségnek érzi, persze. Tanulmányokban, vitacikkekben és versekben követhető nyomon Szabédi idegenkedése a népi mozgalom körében érvényesülő irracionális, miszticizmustól. Az igenlés és a tagadás dialektikája érvényesült a népi származását soha el nem hallgató tudós költő s a népi írók mozgalmának viszonyában is – állítja Kántor.²⁵

A „türelmes tárgyilagosság” jellemzi Pomogáts transzilvanizmus-könyvét. Minden biztonnal a kisebbségi helyzet megismerése és törvényszerűségeinek megértése alakította ki e fogékonyságot benne. Tény, hogy ezt az előnyös tulajdonságát később is megőrizte. Például a *Magyar irodalom Erdélyben* írása közben. Ahol nemcsak az önszervező kisebbségi életforma tényeit mutatja be, hanem azt is, ahogyan e tények a kisebbségi irodalom képviselőinek gondolkodásában lecsapódtak, és tudat- és identitásformáló hatásokká váltak. Láng Gusztáv metaforikusan *eposzi tárgyilagosságnak* nevezte ezt a rokonszenves alapállást.²⁶

■ JEGYZETEK

1. Vö.: Balázs Imre József: *Mindig az újravásás szüli az ötletet*. Beszélgetés a 80 éves Láng Gusztáv irodalomtörténésszel. Helikon, 2016. 12.
2. Lásd Uő: *Hogyan lett a transzilvanizmusból transzilvanizmus?* Nyelvünk és Kultúránk. 2017. 1–4. 122–124.
3. Kuncz Aladár: *Tíz év*. Erdélyi Helikon, 1928. 1. 2–5.
4. Áprily Lajos beköszöntő írása. Erdélyi Helikon, 1928. 1. 1.

5. Babits Mihály: *Európaiság és regionalizmus*. Erdélyi Helikon, 1930. 1. 3–6.
6. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. V/2. 924–936.
7. Marosi Ildikó: *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája 1924–1944. I–II*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1981.
8. Lásd (D. Gy)[Dávid Gyula]: *Kriterion Könyvkiadó*. In: Dávid Gyula (szerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1994. 270–281.
9. Vö. Füzi László: *Egy regionális ideológiáról*. In: *A magyar irodalom szolgálatában*. 179–183.
10. Pomogáts Béla: *A transzilvanizmus*. Az Erdélyi Helikon ideológiája. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983. 6.
11. Gáll Ernő: *Az „erdélyi lélek”: mítosz és valóság*. Utunk, 1972. 30., 31. Újraközölve in: Uő.: *Tegnap és mai önismeret*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1975. 32–48.
12. Nagy György: *A kezdeti transzilvanizmusról*. Korunk 1973. 1652–1658; Uő.: *Gondolat és funkció*. Bevezetés egy eszmetörténeti monográfiához. Korunk, 1977. 2. 250–254; uő.: *Szimbolikus illusztráció és történelmi tartalom*. Egy eszme- és magatartásrendszer elsődleges összetevőiről. Korunk, 1981. 739–744.
13. Láng Gusztáv: *Jegyzetek a transzilvanizmusról*. Utunk, 1973. 50.
14. Fábíán Ernő: *A tudatosság fokozatai*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1982. 7.
15. Kacsó Sándor: *Az igazi erdélyi szellemiség*. Erdélyi Helikon, 1938. 1. 36–37.
16. A transzilvanizmus kezdetei a 19. század utolsó harmadára nyúlnak vissza, amikor az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követően Magyarország erőteljes polgári fejlődésnek indult, ami a vidék fokozatos gazdasági és szellemi lemaradásával, alkotóerőinek a központ felé irányulásával járt együtt. Az irodalomban viszont már az 1870-es évek közepétől jelentkeztek olyan törekvések, amelyeknek célja Budapest elszívó hatásával szemben egy-egy vidék szellemi erőinek tömörítése volt. Ez a törekvés hozta létre 1876-ban a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságot, 1881-ben az aradi Kölcsey Egyesületet, 1888-ban a Kolozsvárt alapított Erdélyi Irodalmi Társaságot, a nagyváradi Szigligeti Társaságot, 1906-ban a temesvári Arany János Társaságot.
17. K. Lengyel Zsolt: *A meghíúsult kompromisszum*. A transzilvanizmus eredete és alakjai az 1920-as években. In: K. L. Zs.: *A kompromisszum keresése*. Pro-Print Könyvkiadó, Csikszereida, 2007. 217–264.
18. Pomogáts Béla: *Viták áramában*. In: *Jelszó és mítosz*. 17. 5–14.
19. Pomogáts Béla: *A transzilvanizmus*. 193–206.
20. Balázs Imre József: *A transzilvanizmus és a dugó*. Látó 2004. 3. 63–70.
21. A kötet – „Tiltott könyvek – szabadon” haskötővel ellátva 1992-ben látott napvilágot a Kriterionnál.
22. (D. Gy) [Dávid Gyula]: *Transzilvanizmus*. In: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon V/2. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 2010. 924–936.
23. *Mit akarunk?* Provincia 2000. április, 1. szám. Megjelent a *Ziua*, illetve a *Krónika* mellékleteként a Nyílt Társadalom Alapítvány támogatásával.
24. Kántor Lajos: *Sárkányölő*. Szabédi László, a transzilvanizmus és népiség. Kortárs, 1998. 9.
25. Uo.
26. Láng Gusztáv: *„Visszatérő” irodalom?* Pomogáts Béla: Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944). Kortárs Online, 2010. július

„KORNISS PÉTER ÚJRA ITTHON!”

■ Selmeczi György ezzel a mondattal kezdte lelkesen, lendületesen a kortárs magyar fotográfia egyik legkiemelkedőbb alakjának kolozsvári kiállításán mondott beszédét. Korniss Pétert és fényképeit régi és új barátok, ismerősök és ismeretlenek fogadták, tiszteletére szóltak a „fanfárok”.

Korniss Péter, a Nemzet Művésze, Pulitzer-emlékdíjas fotóművész 1937. augusztus 4-én Kolozsváron látta meg a napvilágot. A Szentegyház utcában lakott, és egészen biztos, hogy amikor gyerekként reggelente kifordult a sarkon a piarista iskola felé vagy meglátogatni a New York szállót vezető szüleit, a szeme sarkából megpillantva a Bánffy-palotát meg sem fordult a fejében, hogy a barokk műemlék dísztermeiben egyszer majd az ő fényképeit csodálja a nagyérdemű. A történelem eseményei meghatározóaknak bizonyultak az életére. Családja Magyarországra menekült, ott tanult, kezdett dolgozni, ott talált szerelemre, ott születtek gyerekei. Az élet elszakította szülővárosától, de túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Korniss Péter erdélyi maradt, s ezt nemcsak az itteni kultúra és emberek iránti szeretete, illetve a gyerekkorából felderengő néhány román szó bizonyítja. Felesége gyakran tréfálkozik vele, hogy még nyolcvan-két éves korára sem tanulta meg, hogy a tészta Magyarországon laskát jelent, Korniss Péternek az almás sütemény ma is tészta.

Korniss sosem távolodott el Erdélytől, 1967-ben visszatért szülőföldjére, Novák Ferenc „Tata”, koreográfus, etnográfus kísérőjeként, és felfedezte Szék autentikus világát, azt a zárt világot, ahol mintha megállt volna az idő, s még élő volt mindaz, amit Magyarországon már csak a néprajzi múzeumok és szakkönyvek őriznek. Korniss Péter felfedezte ezt a világot, megörökítette, megmutatta, megőrizte. Korai fényképei, melyekből a kolozsvári kiállításán is egy teremnyit láthatunk, ennek a paraszti világnak a lenyomatait, elbűvölnek, szépek, és még számunkra, erdélyi befogadók számára is van bennük valami szinte egzotikus. Az 1975-ben készült *Fejkendős lány* tiszta arca, büszke tartása, az, ahogyan a nyakában látható gyöngysorok ellenére is egyszerűség árad belőle, szinte megigézi a nézőt. Ez a kép jól kifejezi Korniss 1967 és 1978 közöttire tehető első művészi korszakának stílusjegyeit: a fehér-fekete képek szinte beszippantják a nézőt, a jelenetek részeseivé válunk, átrezzük az érzelmeket, a munka fáradalmait, a táncház hevét. Az *Anyá és bubája* című kép az egyik közismert alkotása (főként, mivel két évtizeddel később kis csavarral újra feldolgozta a témát), melyen nem csak az aranyos csecsemő lágyítja meg a befogadó szívét, az anya mosolya és tekintete a bensőséges csodás példája. Az anya úgy néz a fotósra, illetve a kamerába és ezáltal a nézőre, mintha legkedvesebb családtagjára nézne. Korniss képein érezzük, hogy nem egy megfigyelő tárgyilagosságával, hanem bennfenteseként örökítette meg a szemlélt világot.

Művészetének második periódusa 1979–1988 közé tehető, ez a korszak elsősorban a szociofotó műfajáról szól, ekkor készült el többek között a híres *Vendégmunkás* sorozat, melyen egy ingázó munkás életét, mindennapjait örökítette meg. A korszak képei betekintést engednek a nyolcvanas évek Magyarországnak nagyvárosi és vidéki létformáiba. Ez a periódus – valószínűleg nagyon is tudatosan – kimaradt a mostani, kolozsvári kiállításból, ám hiányát nem érzik, nem is sejtik a befogadók.

Korniss 1989–2016 közötti korszakát a Változás címszóval szokták illetni (például a *Folyamatos emlékezet* című, a Nemzeti Galériában rendezett kiállításának katalógusában is így szerepel). A változás itt többet jelent a politikai rezsimnek forradalmi változásainál, a vasfüggöny keleti oldalán található Európa újjászületésénél. Korniss Péter a változást, amit az idő hozott, ott éri tetten, ahol korai fényképei készültek, visszatér Erdélybe, visszatér Székre, ahol világok izgalmas találkozására bukkan. 1967-bean még attól félt a néprajzos szakma, hogy az, amit Széken találtak, rövid időn belül eltűnik. Korniss is abban a hitben fotózott, hogy talán soha többé nem lesz erre esélye, mert a széki népviseletet egyszer csak ugyanúgy levetik, mint más tájegységeken, és beadják a múzeumok raktáraiba. Ám a képei teljesen másról mesélnek. A korszak fotói – a kolozsvári kiállításon ezek szintén egy egész termet kaptak – együttéléstről, továbbélésről mesélnek. A 2008-as *Görkorcsolyás lány* című fotón egy kamaszlányt látunk, modern öltözetben, farmerben, lábán görkorcsolya, mögötte pedig a család vagyona, szöttesek, a falon egy falvédő, utolsóvacora-jelenettel. Ennél talán még sokkal több a kontraszt, a *Lakodalomra hazaérkezett vendégmunkás otthonában* (2016) című fotó, melyen a fejkendős fiatalasszony a népviseletre emlékeztető szinte mininek mondható ruhát visel, a háttérben pedig modern lakást látunk, méretes plüss nagymacskákkal dekorálva. Korniss nemcsak észrevette azt, hogy ezen a tájon mennyire izgalmasan mennek végbe a változások, hanem keresett egy megfelelő művészi nyelvezetet is arra, hogy ezeket közvetítse: ekkor kezdett beállított és bevilágított fotókat készíteni. Ezek a képek megrendezetségük és statikuságuk által még inkább kifejezők, szinte megbénítják a szemlélőt. Bár még mindig bejáratosok vagyunk egy zárt világba, hisz belépünk a képek alanyainak falusi otthonaiba, már külső szemlélőként, néha kissé tanácstalanul szemléljük az alakokat.

A harmadik tematikus együtttest 2005 és 2012 között készült képek jelentik, melyek a betlehemezés hagyományára koncentrálnak. Akárcsak a fentebb leírt alkotások, ezek is modern világ és hagyomány elegyére mutatnak rá. Debrecenben minden évben betlehemes találkozót rendeznek, melynek keretein belül az ősi népszokás jellegzetes szereplői, beöltözött figurái a városi környezetben jelennek meg. Korniss e fotók esetében is a beállított fényképet választja, erősen megszerkesztett, néha már-már erőltetettnek ható kompozíciókat. Ám éppen ez adja a képek pikantiériáját, a felfokozott ellentét, az

erős kontraszt a „képünkbe tolja” a változást, kényszerít, hogy elgondolkozzunk rajta. A *Betlehemesek a lakótelepen* című kép – mely a kiállítás plakátját is adta – a sorozat egyik legerőteljesebb darabja. A betlehemes játék már önmagában bizarr figurái, akik között van, aki katonaruhát visel, más szedett-vedett rongyokat, egy végeláthatatlan szocmodern tömbházsor előtt állnak. A látvány szinte groteszk, majdhogynem érthetetlen. A néző nehezen hiszi el, hogy a jelenet nem egy kortárs művész performance-ja, hanem tulajdonképpen a valóságot látjuk – a fotós csak igazított a tálaláson. A sorozat képei annyira természetellenesek, hogy a befogadó a sokadik fotó után sem tud megbékélni a látvánnyal, valószerűtlennek érzi azt.

A negyedik terem szintén egy rövidebb, öt éves időszakot ölel fel, 2012 és 2017 között. Tematikailag visszaköszön a *Vendégmunkás* sorozat, hiszen ezeken a fényképeken, a Magyarországon dolgozó széki asszonyokat látjuk, másrészt szervesen tovább épül az elkezdett lánc: a hatvanas évek táncházában pördülő leány, a kilencvenes évek változásait szemléltető anya, itt talán nagymamaként jár ki raffiazacskóival egy pesti belvárosi bérházba takarítani. És hogy mitől izgalmasak a képek? Van, ami nem változik: a széki nők, asszonyok népviseletben járnak a magyar fővárosba, azt viselik a budapesti utcán és a század eleji stílusban berendezett otthonokban (az ugyancsak beállított képeken). Sőt ezek a nők ezt viselik egy képkiállításon is, hagyományos ruhájában jelent meg az a néhány széki is, aki részt vett a kiállítás augusztus 17-i megnyitóján. Az *Úton* című 2015-ben készült fotó a sorozat egyik szemléletes darabja: a vörös viseletben, fekete fejkendővel tekintetét a nézőre szegező nő kezében kockás szatyrok, mögötte szürkeség, autók és buszok. A néző érzi azt a kiszolgáltatottságot, amit csak idegenben, egyedül érez az ember, és ha csak egyszer is megfordult nagyvárosi, például budapesti buszpályaudvaron, feldereng benne a „Magyarban dolgozók” jellegzetes rétege, akik azonban nem népviseletben, inkább hamisított márkás ruhákban szállnak fel a buszra. Amit ezen a képen látunk, percekig hihetetlen és megmagyarázhatatlan.

A képeket a kiállítás kurátora, Jerger Krisztina szisztematikusan rendezte, szövegei segítenek megérteni a „változásokat”, ám fontos megjegyeznünk, hogy nem négy különböző korszakról kell beszélnünk, hanem négy fázisról, amelyek egymást építették, építik tovább, és összeségükből kerekedik ki Korniss életműve. Sőt az a Korniss, aki a rendszerváltás előtti *Nők Lapja* fényképésze, a *GEO* és *National Geographic* munkatársa, egy holland táncegyüttes fotósa volt, nemcsak a széki siratóasszonyok bánatát tudta megragadni fényképein, hanem az észak-amerikai indiánokról is hiteles fotókat készített, egy idegen kultúrát ugyanúgy képes volt megragadni és átadni. Selmeczi György nyitóbeszédében megállapította: „Korniss mindenekelőtt a tűnődés mestere. Mindig feltűnt nekem, hogy képeinek gazdag rétegei között ott találni a tűnődés, a reflexió, a motívum továbbgondolásának, a képben rejtőző történetnek a jeleit. Mert Korniss a történet mestere. Nemigen láttam olyan képét, amelynek mélyrétegeibe ne szövédné egy történet, a szereplők története, a fotós története, a mi történetünk, amelyet a fotós szeretettel helyez el a művészet aurájában.” Nem tudom, hogy Korniss tűnődik-e, de mi tűnődünk a képei láttán – és nem a saját múlandóságunkon, örömtünkön vagy bánatunkon, mert fotókkal elmondott történeteivel képes kizökkenteni saját világunkból, hogy elmerülhessünk egy másikban.

A fotóművész a megnyitón csak rövid beszédet mondott, elsősorban köszönetnyilvánítások sora hangzott el, másrészt tréfálkozva emelte ki, hogy sikerült valami frappánsat megfogalmaznia: „a fotográfus a valóság kiszolgáltatottja”. Tény, hogy a fényképész abból alkot, amit a maga körüli világban lát, azzal kell dolgoznia, ami őt körülveszi, de az is tény, hogy a jó fényképész úgy tudja kiválasztani a világnak egy-egy szegletét, hogy képe mögöttes tartalma gazdagabb lesz, mint egy szürreális festmény. Korniss Péter tavalyelőtt egy interjúban többek között arról mesélt, hogy a *Leltár* című 1998-as kiállítását, mely számára egy korszak lezárását jelentette, belső űr, a hiány érzete követte. Persze szép lassan az új témákkal megtalálták egymást, de – ahogy mondta – fiatalon mindig könnyebb újrakezdeni. Korniss talált egy új, más, merészebb stílust – melyben talán még gazdagabb a mögöttes tartalom, mint korábbi, hagyományosabb fényképein. A *Betlehemesek* vagy a Budapesten dolgozó széki asszonyokat bemutató sorozat a képek tudatos megkomponáltsága által beszél. A régi fehér-fekete képek olyanok, akár egy-egy óda

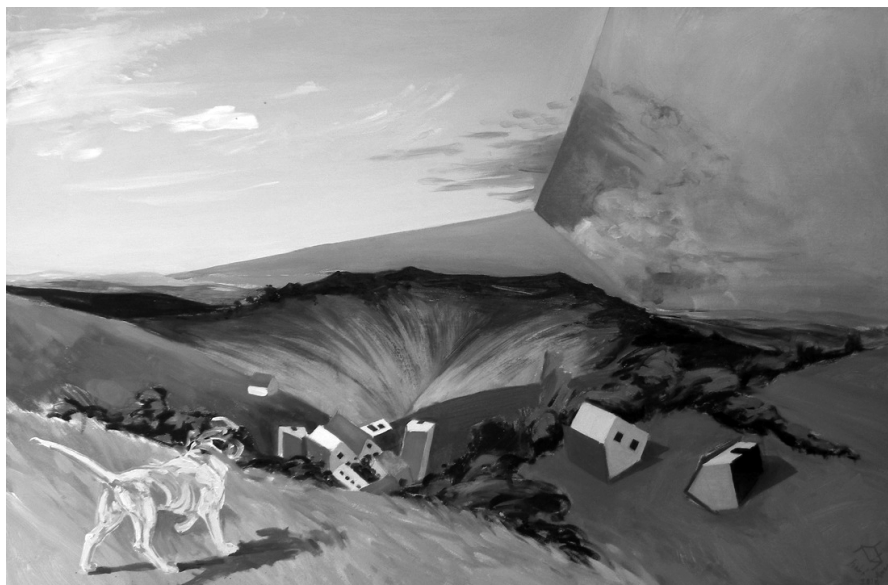
vagy ballada, annak ellenére, hogy a néző betekintést nyer zárt és szinte mesei világba. Az új képeken a beállítottság, a frontális szereplő, a szinte természetellenes mozdulatlanság színekkel egészül ki. Ezek a képek kiáltványok, propagandafüzetek, melyek nem eszméket vagy rendszereket dicsőítenek, csak fennhangon szónokolnak a változásról.

Az augusztus végén a kolozsvári Bánffy-palotában megnyílt kiállítás a *Változások* címet viseli. Jerger Krisztina válogatása nemcsak azt mutatja meg, hogy a Korniss által megörökített világ hogyan változott, hanem azt is, hogy a fényképész stílusa hogyan változott vele. Sajnos a különböző korszakokat nem időrendi sorrendben járja végig a látogató, bár tény, hogy van egy izgalma annak is, hogy csak az utolsó, kissé félreeső teremben pillantjuk meg a kezdeteket. Ám fontos hangsúlyozni, ezek a kezdetek Korniss számára a legkedvesebbek, fényképezett világszerte Dél-Amerikától Oroszorszáig, de széki komáit igyekszik minden évben meglátogatni. És igen, ha őszinték vagyunk a hatvanas-hetvenes évek paraszti társadalmát, a díszes ruhában kaszáló lányokat, az iskolába igyekvő gyerekeket megörökítő képei nyugalmat árasztanak, míg a változásokra kiélezett sorozataiban ott vibrál a feszültség.

A kiállítás képeit vagy a művész stílusát természetesen hosszan lehetne még elemezni. Ahogy Selmeczi is sejtette felkiáltásával, mielőtt meglendítette a karmesteri pálcát: „Szóljanak a fanfárok!”, Korniss Péter hazatérése ünnep. Selmeczi hangsúlyozta, Korniss olyan mai művész, „aki nélkül nincsen kortárs magyar gondolkodás”. Igen, Korniss olyan alakja a magyar kultúrának, olyan erdélyi figurája, aki történelmet írt – mint kortársai közül nem kevesen. Majd tíz évvel ezelőtti kiállítását még jó barátja Kántor Lajos nyitotta meg, pár éve, erdélyi látogatásakor még meglátogatta Kallós Zoli bácsit, akivel egykor együtt járták a falvakat, s Budapestre hazatérve beszámolhatott erdélyi élményeiről Kányádi Sanyi bácsinak. Változik a világ, változnak az értékek: Korniss még az a fényképész, aki – saját elmondása szerint – megtisztelve érezte magát, és hálás volt, hogy lefotózhatta képei szereplőit. Hálás a bizalomért. Ez a lelkiület a változások ellenére ott van Korniss minden képén, ő nemcsak fényképez, hanem tisztel, megörökít, megőrzi, megmutat.

Várjuk a következő kiállítást, várjuk az újabb képeket, addig is igyekszünk megtanulni Kornisstól, hogy hogyan kell látni.

Tóth Gödri Iringó

MOLNÁR JUDIT

BIHARI ESEMÉNYSZERVEZŐK

■ 1. Olyan fiatal nagyváradi nőekkel hozott össze a sorsom, akik nem ismerik az önsajnálatot, a szülés után gyakran jelentkező, frusztráció kiváltotta depressziót, az újszülött gondozásával járó kimerültséget, nem panaszkodnak a „méltpóbb elfoglaltság” hiányára. Ellenkezőleg: igyekeznek kifürkészni a csodateremtés egyéb titkait is. Herman Noémi be sem várja első kérdésemet, mert sejti, hogy kisvállalkozásuk útja érdekelt engem: az ötlettől a megvalósulásig.

Értelmes szórakozás? Hasznosan eltöltött „énidő”? – kérdez vissza. És már felszabadultan mondja is:

– Bizony elég hiányosak voltak a pályázási ismereteink, amikor 2016-ban férjemmel és egyik barátunkkal megcélzottunk egy vidékfejlesztési uniós programot. Szerencsénk volt: a meghirdetett 50 ezer eurónak megkaptuk a 85 százalékát...

– És a fennmaradó rész?...

– Ahhoz is hozzájutottunk. Ennek a feltétele az volt, hogy öt év alatt évi tízezres forgalmat bonyolítsunk le. Eseményszervezés az alaprofilunk, tehát nem olyan elérhetetlen ez a feltétel, ám pályázat nélkül nem tudtuk volna megteremteni a vállalkozáshoz szükséges berendezéseket. Igaz, folyamatosan megfelelni sem könnyű, de távol áll tőlem a panaszkodás, hisz szépen alakul a csapatunk. Nem biztos, hogy választott nevünknek köszönhetően, de nem ózkdunk önmagunk biztató vállon veregetésétől sem. Jelszavunk a *Yatta!*, ami japánul azt jelenti: *hurrá!* A csapatszervezéskor mindezekelőtt a kézműveseket szólítottuk meg, mivel egyre népszerűbb lesz a régebben „csinálnád magad!” akciónak nevezett tevékenység, és nemcsak szerte a nagyvilágban, hanem közvetlen környezetünkben is. Első lépésként egy weboldalt létesítettünk a kézműveseknek, nemcsak azért, mert ilyen nincs a román piacon, de a kapcsolattartás nagyon fontos: segítséget jelent az eladónak és a vevőnek egyaránt. A csapattagok bérletrendszerben fél évre vagy egy évre megveszik a weboldalt, annyit és azt töltenek fel, amennyit akarnak, mi nem nyúlunk bele a másik munkájába.

2. Karikás Noémi, a csapat egyik legkreatívabb tagja fontosnak tartja kiemelni, hogy olyan más csapatról nem tud, amely vásárt is szervezne, ahogy ők teszik a majálisok kézműves vásáraival. Az idei várbeli majálisnak is nagy sikerű eseménye volt az ő vásárjuk, ismét jöttek az előző években megismert kézművesek egész Erdélyből; de olyanok is megkeresték őket ajánlataikkal, akikhez eljutott a vásár híre. Érdekességként említették a székelyudvarhelyi Mátyás Adélt, aki nagy babákat készít, minden részlet az ő keze munkája. Reklámmenedzseri felkészültségének köszönhetően babái már eljutottak Ausztráliába is. Az idei majális egyik fő attrakcióját is épp Karikás Noéminak köszönhetjük. Az angol Annie Sloan által kidolgozott speciális krétafestéssel felújított bútoroknak, a vágódeszkából varázsolt kulcstartóknak, a kidobásra ítélt háztartási alkalmatosságok üzenő felületekké „avatásának”.

Mindketten nagyon fontosnak tartják a vásárokat, mert ott nemcsak online, hanem élőben is látja a vevő a termékeket, esetleg azt is, ahogyan készülnek. Mindkét ifi-asszony a szellemi munka területéről lépett át a kreatív kézművességbe. Herman Noémi tizennégy évig dolgozott a Partiumi Keresztény Egyetem könyvtárában, de egy idő után már nem érezte magáénak a változatosságot mellőző munkát, most viszont örömmel mondja: nagyon rátalált a vállalkozói munkakör. Karikás Noémi tizenkét évig volt a szinkronstúdió fordítója, és ő is úgy érezte, egyre inkább beszűkülnek a mindennapjai. Szintén 2016 óta kezdett hobbiszinten foglalkozni a bútorfestéssel, kisvállalkozói engedélyt váltott ki, beindítva ezzel a Manoka Arts & Crafts kft-t, következő lépésben pedig szeretné, ha saját kisboltot nyithatna, csak nem könnyű a megfelelő helyiségre

rátalálni, a legnehezebb pedig az anyagi alap megteremtése. Elmondásuk szerint Románia még nem jött rá, hogy a kis- és középvállalkozásokat támogatni kellene, hisz ők a szolgáltatásukat tudják fejleszteni, a workshopokon a kreativitást kiélni. Igaz, megélni még nem lehet belőle, mivel nagyok a járulékos költségek. Ahol csak tudnak, segítenek egymásnak, hívják, keresik a többieket, nemcsak a folyamatos kapcsolattartás és a tapasztalatok kicserélése végett, de bármikor bejöhethet egy újabb rendelés, potenciális munka. Azt mondják, nem sétágalopp a kézműveskedés. Ám ha valaki nem tudja teljes szívből csinálni, akkor inkább hagyja abba.

Mennyire változatos a felhozatal a vásárokon, mi mindennel foglalkoznak az alkotó kedvű fiatal nők? Megtudtam, hogy nagy részük gyeseen van, így természetes a sok játékkészítő, bár többen varrnak, és ékszereket készítenek, illetve nagyjából mindennel foglalkoznak a ház körüli teendők közül, de a vásárokon kelendők a gyümölcslevek, lekvárok, szörpök és az újabban kapós csendes könyvek, az úgynevezett matató könyvek kicsiknek. Ősztől bővítenék a weboldalukat, cégalapítási tanácsadásra is gondoltak, románul és magyarul, készítenek majd egy-egy kis interjút minden kézművessel, hogy végre Várad is felkerüljön a vásártérképre, és a jövő májusi háromnapos majálisnak még erőteljesebb visszhangja lehessen, mint az idei nagy sikerűnek volt. Több workshopot is szeretnének rendezni, mert mintha Váradon még nem volnának teljes mértékben felkészülve arra, hogy valami eddig nem ismert tevékenységet gyorsan megtanuljanak, pedig nemcsak ételrecepteket lehet váltani, ha-nem munkakört is. Az önképesítés mindenki előtt nyitott, lehet értelmesen szórakozni, segíteni egymást fotózással vagy bármivel, és például a bútorfestést is el lehet egyedül végezni, nemcsak a varrást és befűzést. Egyre jobb hangulatú a csapat, gondot inkább csak az időpontok egyeztetése okoz, hisz nyáron például már sokan a karácsonyi megnövekedett keresletre dolgoznak.

3. Nagy Tímea-Zita a partnerek felkutatása, a szerződéskötések menedzselése mellett felvállalta gyermekrendezvények szervezését. Második kisfia keresztelője alkalmából, amikor elkezdte szervezni az eseményt, rájött, nincs olyan cég, amelyik biztosítani tudná a kreatív és logikai játékszervezést. Aki például bohócot, bűvészt is tudna „szerezni”, mindent, amire igény volna. Belefogott hát ő maga... Ebből született a gyermekrendezvényeket szervező Davidam Kft. Pályázati tanácsadó lévén, a pályázási lehetőséget könnyen megtalálta, és 2015-ben meg is nyerte. Tisztában volt vele, hogy sokan sokféle eseményt szerveznek, így az igényteremtést tűzte ki céljául. A pályázati pénzből vették az első, mindenekelőtt ügyességi és logikai fajtákat. Az első évben három rendezvényük volt, most már évente harminc körül tartanak. Mint minden más hasonló munkában, ebben is folyamatosan fejlődni kell, nem lehet ugyanarra a helyre ugyanazokkal a játékokkal visszatérni. Állandóan foglalkozni kell a fejlesztéssel, ugyanakkor a produkció függ a megrendelő igényeitől is. Nem tudja erre szánni az ideje nagy részét, egyébként is csak körülbelül egy fél éven át működnek, amikor szabadterén lehetnek. Jó volna, ha sikerülne majd egy zárt teret bérelniük, de az egyelőre csak vágyálom. Önálló műsoraik még nincsenek, más rendezvényekbe integrálódnak. Ha majd sikerülne egy közösségi teret belakniuk, változtathatnának az ajánlataikon. Gondolt más megyék és a felnőttek felé történő nyitásra is, de a gyerekprogramok már bejáratottak, és az említett nyitás a jelenlegi egy állandó alkalmazottjuk mellett több személyt is igényelne. A bedolgozók változnak, nagyobb terveknél nem lehet bizonytalanra építeni.

A nagyváradai piacoknak évtizedek óta állandó slágere a borsi káposzta, a tavaszi üdezőld primőrtől kezdve az ősszel megjelenő és a téli őszegebb időszakot uraló hordóban savanyított áruig. Ennek az elévülhetetlen hírnévnek a háttára pattantak fel a Nagyváradtól nyolc kilométerre fekvő határ menti nagyközség ötletlándérei, a néptáncos, örökmozgó Bajgyik-Baranyi Emma és gyerekkori ismerőse, Ambrus Zsuzsa, elindítva a hírnév útján a borsi káposztafesztivált. Kérdésekre, hogyan is pattant ki az ötlet, Bajgyik-Baranyi Emma olyan egyszerűséggel válaszolt, mintha egy ilyen eseményt bárki bármikor pillanatok alatt képes volna megszervezni; együtt unatkoztak Ambrus Zsuzsával a vadmeggyfa alatt, és jött az ötlet, hogy nem ártana valami közösségépítő

esemény. Ez a kétezres évek elején történt, azt megelőzően tartottak már gyermeknapokat, bográcsözást a borsi erdőben vagy Száldobágyon, sportnapot és Mikulás-bált, de ez felvillanyozta mindkettőjüket. Régi ismerősök lévén, sokat nem kellett egyeztetniük, nekiláttak a tervezésnek. Zsuzsa kertjében nő a fesztiválra szánt káposzta, megbeszéltek, hogy csak helyi csoportok vehetnek részt a főzőversenyen, a szervezésbe pedig besegít a nőszövetség, presbitérium és az iskolák. Ők küldik szét a meghívókat, ugyanis a személyes megszólításhoz ragaszkodtak, mert az sokat számít, és a kidolgozott feltételekhez is: a csapatok vicces uniformisban jelenjenek meg, saját bemutatkozó szöveggel (ének, vers tetszés szerint), és minden csapatnak legyen meg a sátra. A fesztivált mindig vasárnap rendezik, kizárólag egy ételt főz minden csapat, helyi, házi jellegű ételeket. Általában tíz fölötti a részt vevő csoportok száma, a díjazás pedig különböző kategóriákban történik, úgymint a leghagyományosabb, illetve a legmodernebb étel, a legjobbnak ítélt bemutatkozó szöveg, a legötletesebb uniformis és a sátordekoráció. Különlegesen fontos, hogy nincs díjhalmozás, egy csapat egy díjat kap, nincs eleve elrendelt nyertes, a zsűri nem is tudja, melyik csapat főztjét kóstolja éppen, mivel egyforma tálakat adnak mindenkinek. Ma már jóval túllépte az esemény népszerűsége a megye határait, sőt az országhatáron túlról is jönnek vendégeik. Nagyon sok és nagyon jó visszajelzésük van, már a nyár elején elkezdik kérdezgetni, mikor lesz a fesztivál, lesz-e gyerekjátszóter, egyéb programok, úgyhogy nagy a készülődés. A káposztafesztivált egyébként a helyhatóság finanszírozza, köszönettel veszik az anyagi támogatást – mondta Bajgyik-Baranyi Emma. Mert így több jut a többi közösségépítő programra: az október eleji szüreti bálra, a kemencés ételek novemberi fesztiváljára. A nagy sikerre való tekintettel az idén kettő is lesz ez utóbbiból; majd jön a farsangi bál, kötelező jelmezekkel, végül pedig az állandó programot, régi szerelmét, a néptáncot említi. Ő már nem aktív táncos, esetleg fel-fellép néha hétközben, de gyerekekkel tart órát, egy héten egyszer. Mindezt önkéntes alapon, ez az életformája. A káposztafesztivált követő programokat hallva megjegyeztem, hogy akkor tavaszig nem fognak unatkozni, ő pedig nevetve válaszolta: számára Bors a világ közepe, és Zsuzsával sokszor emlegetik is: náluk mélyebben érző lokálpatriótát nem találhat senki.

4. Miközben a kreatív, merész szellemű vállalkozóknál beszélgettünk, egyiktől-másiktól, a legkülönbözőbb témákkal kapcsolatban, elhangzott a bizakodó kijelentés, hogy „majd Dalmával megbeszéljük”. Ezért gondoltam én is, megkérdeztem Pető Dalma városi tanácsost, melyek a nagyváradi vállalkozók és nemcsak az ő legfontosabb gondjai, és mennyire sikerül megoldani ezeket. Nagyon örültem, amikor nem kezdett a pénz és a jóindulat hiánya miatt panaszkodni, hanem arról beszélt, milyen sokat számítanak a közösség szempontjából a közös lelkesedéssel megszervezett események. Nyár közepéig számos rendezvényt sikerült a vállalkozók segítségével (is) megszervezniük, minden alkalommal jól érezhetően, mennyire tudták tartani magukat kitűzött szempontjukhoz, miszerint akkor jó egy esemény, ha mindenki jól érzi magát benne. Ezenkívül viszont Pető Dalmának van még egy fontos szempontja, amit mint ember, családanya és feleség és nem utolsósorban – természetesen – mint városi tanácsos is szigorúan betart: az egyéni példaadás. Tanácsosként különösen fontos, hogy ne legyen elérhetetlen, mindig hallgassa meg az embereket, akik tudják, hogy ő ott van, és a rendelkezésükre áll. Közösségépítő politikusnak tartja magát, aki a közösséggel együtt, a közösségért tesz mindig. Ezt szerinte jól érzik azok, akik javaslatokkal, illetve segítségért fordulnak hozzá. Példaként a 2017-ben alapított Ovisuli Egyesületet említi: több helyről érkezett olyan jelzés, miszerint hiányzik egy olyan egyesület, amely nagyváradi magyar családoknak és gyerekeknek szervez különböző programokat. Természetesen megértette a kérést, és az alapítás óta virágzik is az egyesület. Nyár közepéig húsznál több rendezvényük volt az Ovisulival. Szerencsésnek érzi magát Pető Dalma, mert szereti azt, amit csinál. Szerves része a közösségnek, érzi a bizalmat, nagyon jó, fiatal csapattal dolgozik együtt. A rendezvényeken mindig prioritás a helyi értékek felkarolása: helyi vállalkozókkal dolgoznak, a helyi fellépőknek – különböző táncsoportoknak, diákoknak, a művészeti líceum tanulóinak – pedig mindig lehetőséget adnak arra, hogy megmutassák magukat. Talán a több mint tizenöt éve szervezett majális is ezért sikerül

évről évre egyre jobban, de más rendezvényekre sem lehet panaszuk, hisz a virágkarnevált, a Körös-parti partit is szeretik a nagyváradiak. Mindenre nyitott, nagyon örül, ha jó ötletekkel, javaslatokkal keresik meg az emberek. A gondok közül talán a legsúlyosabbként a több nyelven való kommunikáció hiányát említi. Hiányérzete van akkor, amikor például a helyi vállalkozók nem kommunikálnak több nyelven, hiszen az online kommunikáció lehetőséget ad erre, nem korlátoz. Folyamatosan beszélget a helyi magyar vállalkozókkal, arra buzdítja őket, hogy tartsák fontosnak az anyanyelven való kommunikálást is, hiszen ez nem csupán mindenkinek az előnyét jelentené, hanem neki egyik programpontja is: legyenek bátrak, használják ki hasznosan mindazt, amit lehet, mutassanak példát, mert ha nem így tesznek, akkor azok, akik itthon maradtak, elbátortalanodnak, és talán ők is elmenésre gondolnak. Márpedig a távozást előbb-utóbb az egész közösség megsínyli. Végezetül még azt tartja fontosnak Pető Dalma elmondani, hogy tanácsosként, ha hívják, mert szükség van a segítségére, házhoz is elmegy. Szerinte ugyanis így helyes, így a legtermészetesebb, és így megy legjobban a közös munka.

PARAJDI LEPKEHÁZ

■ *Igazán hétköznapi, tipikusnak mondható kelet-európai kortárs történettel kezdődött minden: a fiatalág kötöttségek nélküli időszakát kihasználva, egy székelyföldi pár kalandvágyból 2007 végén elment Londonba szerencsét próbálni. Egyévi szállodai pincérkedés után hazajöttek, spórolt pénzükből vásároltak egy Ford Fiestát, majd a szülőtől külön költözve egy felsőboldogfalvi albérletben elkezdték itthoni közös életüket. De ami a legfontosabb, a szigetországban valami olyat láttak, amit addig még soha: LEPKEHÁZAT!*

Egyévi intenzív külföldi munka után hazahúzott a honvágy. A honvágyban van valami megmagyarázhatatlan, valami ösztönös, valami tudatalatti, aminek nem sok köze van a rációhoz. Ennélfogva nehéz ésszerű választ adni a „miértre”. Mert felmerült a kérdés. Itthon korábban elkezdett életünket folytattuk, egyikünk földrajztanárként mindennap ingázott, másikunk a civil szférában próbálta megtalálni újra önmagát. Lassan kiderült, hogy a tanügyben egy évre kötött munkaszerződése miatt többszöri próbálkozás ellenére sem kapunk banki hitelt, amivel saját lakást vásárolhatnánk, vagy építhetnénk. Ekkor kezdtünk el olyan vállalkozáson gondolkodni, ami egyrészt hosszú távú anyagi kiszámíthatóságot ad, illetve az egzisztenciális javakon túl valamiféle értékkel is rendelkezik. Mindkét kritériumot fontosnak tartottuk.

Szabadidőnkben kávézaskor házi ötletbörzét tartottunk; megpróbáltuk papírra vetni számításainkat, lehetőségeinket. Időközben egy külön füzetet is vásároltunk (ami máig megvan), hogy szárnyaló gondolataink ne repüljenek szét. A rendelkezésünkre álló szűkös pénzügyi keret, a saját képességeinknek és a külföldön minket ért ingereknek a közös együtthatójaként – hosszas mérlegelés után – megszületett egy élő trópusi lepkéket bemutató kiállítás ötlete. Bár akkor még nem tudatosan, de mint kreatív ötlet nagyon megmaradt bennünk a kint tartózkodásunk alatt meglátogatott londoni Sensational Butterflies című kiállítás, amelyet jelenlegi vállalkozásunk alapélményeként tartunk számon.

2011-ben az állandó munkahelyünk mellett elkezdtük egy időszakos kiállítás előkészítését, aminek a megvalósításában és sikeres lebonyolításában nagyszerű partnerünk volt a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum és annak frissen kinevezett igazgatója, Miklós Zoltán. A kiállítás másfél hónapja egyértelművé tette számunkra, hogy van realitása egy állandó élő trópusi lepkéket bemutató kiállítás létrehozására, mindössze a megfelelő helyszínre, kezdő tőkére és – mind utóbb kiderült – szerencsére és kitartásra van szükség. És ekkor meghoztuk szárnybontogató vállalkozásunk első legfontosabb döntését, és

kényszerhelyzetbe hoztuk magunkat

Családi összefogással banki hitelt vettünk fel, majd a lelkesedéstől túlfűtött létbizonytalanságba fejest ugorva egyikünk a biztos tanári állását is felhagyta, és a többszöri helyzetelemzés után 2012 tavaszán elkezdtük egy bérelt ingatlanra megépíteni Románia első állandó lepkeházát. Bár az első évben végkimerültség miatt kétszer vitt be a feleségem a sürgősségre, a kitarató munka őszi megerősített bennünket, hogy talán lesz esélyünk hosszú távon is a fennmaradáshoz.

Télen megpihenve, kiértékelve hibáinkat, további fejlődési irányba kezdtünk el gondolkodni. Tavasszal megkerestük a bukaresti Grigore Antipa Természettudományi Múzeumot, hogy lennének-e partnerek egy időszakos élő trópusi lepkekiállítás létrehozásában. A két napig nagy izgalommal fogalmazott e-mail tíz perc alatt megfordulta magát, még aznap megegyeztünk egy személyes találkozásban, és május 1-jén már nyitottunk is a román főváros patinás múzeumában. Mérföldkő volt ez az év is. A nagy sikerű három hónapos kiállítás további időszakos kiállítások létrehozásához kiváló ugródeszkának bizonyult: jászvásári, budapesti, suceavai, nagyváradi, csehországi bevásárlóközpontok kértek fel. Így az évek folyamán vállalkozásunk nemcsak a parajdi állandó helyszínünk működtetésével volt elfoglalva, hanem második pilléreként időszakos kiállítások szervezésével, lebonyolításával is bővült.

Bár az elmúlt nyolc év minden megjelenési lehetőségének nagyon örvendtünk, de talán a legfontosabb, hogy a Parajdi Lepkeház bebizonyította, van értelme a történetet továbbgondolni, magasabb szintre emelni. Így a székelyudvarhelyi 4Zet Architects építészeti iroda segítségével sikerült 2017-ben egy olyan kortárs, reprezentatív épületet megépítenünk, amely reményeink szerint nemcsak hogy közel áll a saját vizuális értékrendünkhöz, világunkhoz, hanem – ha fellengzősen is – megpróbál valamiféle követendő példaértéket is képviselni. Az új épületegyüttesben immáron nem csak a lepkék csodálatos világával lehet megismerkedni: helyet kapott benne egy folyamatosan fejlesztés alatt álló igényes ajándékbolt, illetve egy hangulatos terasszal ellátott kávézó is. Bár az önmeghatározás egy kicsit szokatlannak tűnhet, de egy olyan butik lepkeház próbálunk lenni, ahol a látogató azt érzi, itt törődnek a részletekkel. Természetesen még sok a tennivalónk, meg az ötletünk is, de igyekszünk arra, hogy a törekvéseinket, ha nem is látja, de legalább érezze a látogató.

Organikusan fejlődünk?

Valahol azt olvastuk, hogy az a jó, ha egy vállalkozás organikusan fejlődik. A mi olvasatunkban ez azt jelentheti, hogy a vállalkozás igyekszik olyan megfontolt döntéseket hozni, ami túlzott kockázatvállalás nélkül igazodik a számára elérhető anyagi és egyéb, számokban nem kifejezhető lehetőségekhez. Ha ez így van, akkor a lepkeházunk fejlődéstörténetének nem minden szakaszáról mondható el ez (de talán más vállalkozás esetében sem), ugyanis születtek olyan döntések, amelyek vakmerőek, nem eléggé megfontoltak voltak, és amelyek igenis a vállalkozás teljes vesztét okozhatták volna. Egyik ilyen sikertelen próbálkozásunk a magyarországi Hajdúszoboszlón létrehozandó állandó lepkeház megépítése volt. Vállalkozásunk teljes anyagi tartalékát és a feleségem családi örökségének nagy hányadát felemészítve sem sikerült akkora látogatói számot elérnünk, ami legalább egy halvány esélyt adott volna a következő évi újrapróbálkozásra. Egy teljes évi megfeszített munka és nem kevés pénz vesztett oda, de legalább idejében abbahagytuk. Sokat tanultunk, mára megfontoltabbá váltunk, jobban figyelünk a részletekre.

Hogy mi a „tuti recept”, azt nem tudjuk,

de az biztos, hogy a befektetett munkát, az odafigyelést, a folyamatos fejlődést nem lehet és talán nem is szabad megspórolni. Legalábbis nekünk nem sikerült. Családi vállalkozás esetében különösen fontos az együtt gondolkodás, a közös célok meghatározása. Ez mindenki részéről türelmet és folyamatos egymásra figyelést igényel. Igyekezni kell, hogy mindkét fél egyformán magáénak érezze a vállalkozást, ellenkező esetben csökken a lelkesedés, belső konfliktushoz vezethet.

A sikerről beszélgetve a feleségem azt mondta, hogy mindenképpen írjam bele a cikkbe, hogy a sikernek meg kell adni az esélyt. Mondhatnánk, hogy mi megadtuk, és kész. Ez így bionyára túl fellengzős, de amit mi talán megtettünk, és talán más a helyünkbe nem tett volna meg, az a többszöri kockázatvállalás. Ez mindenképpen szükséges volt ahhoz, hogy a lepkeházás történetünk fennmaradjon, tovább fejlődjön. Ez talán nem is emberi kvalitás kérdése, inkább alkati kérdés.

Már kezdtük unni a „Steve Jobs”-idézeteket.

Minden kezdő vállalkozó keresi azokat a felületeket, platformokat, ahol fejlődni tud, ahol megtanulhatja energiájának, idejének optimális beosztását, ahol mások hibájából saját maga számára hasznosítható végkövetkeztetéseket vonhat le, ahol aranyszabályokat hall, ahol hasonzorúek társaságában feloldhatja vélt vagy valós vállalkozói magányát, ahol olyan varázsszavakat hall, mint kreativitás, marketing. Néhány ilyen megnyilatkozási lehetőségen aktív vagy passzív szereplőként mi is részt vettünk. Korábban sokkal nagyobb lelkesedéssel, mára már egy kicsit telítődöttünk a divatos Steve Jobs-idézetekkel, hivatkozásokkal. Minket nem inspirált, sőt talán kontraproduktív volt. Bár hasznos gondolatmorszákkal bárhol találkozhatunk, érdemes folyamatosan önmagunkra rákérdoznünk, hogy vajon valóban a megfelelő helyen vagyunk-e. Az idejében feltett kérdésekkel elég sok időt és energiát megspórolhatunk, és egy esetleges fejlődési vakvágány lehetőségét is korábban kizárhatjuk.

Ilyen a vállalkozói lét!?

Feleségem, Melánia kint éppen fogadja a látogatókat, kérésre kávét szolgál fel, elmondja a Lepkeház belső rendszabályzatát, megújult erővel a naponta többször ismétlődő lepkes látogatói viccekre reagál, kislányunk, Lili a nagyszüleinél van, én szabadnapot kilobbizva, többnapos mosatlan edények és vetetlen ágy társaságában gubbaszok, és dolgozom a cikken. Egy újabb fárasztó, de eredményes szezon utolsó szeptemberi napjait töltjük. Boldogok vagyunk! Ilyen a vállalkozói lét!?

Kilyén Barna

AZ IKE IRÁNYVÁLTÁSA

■ Öt évvel ezelőtt jártam először az Amerikai Egyesült Államokban. 2014 tavaszán érkezett a meghívás a Magyar Baráti Közösség részéről, hogy az Erdélyi Ifjúsági Keresztény Egyesület programjairól tartsak előadást a Reménység tavanál szervezett táborban. Időközben kiderült, hogy végzettségem alapján, kommunikációs szakemberként egy kerekasztal beszélgetésen is részt veszek, ahol a tapasztalataimról beszélhetek, azaz fiataloként hogyan tudunk kapcsolatot teremteni az ifjakkal. Miként élünk 21. századi lehetőségekkel? A beszélgetés *Média a szétszórtságban* címet viselte. Ez volt életem első útja a tengeren túlra. Rengeteg új helyzettel találkoztam, és új embereket ismertem meg, akiknek hasonló gondjai, problémái, nehézségei és tapasztalatai voltak, mint az itthon élő és tevékenykedő magyar közösségnek.

Az idén arra kértek a szervezők, hogy mutassam be: hol tartunk azóta, milyen irányba haladunk. Most már ketten mentünk a feleségemmel, hogy az IKE tevékenységéről, eredményeiről beszámoljunk. Ami még csak tervezet volt, az az utóbbi öt esztendőben valósággá vált. Túl vagyunk egy strukturális átszervezésen, folyamatosan szervezzük a megyei elnökségeket, amelyek hol nagyon jól működnek, hol stagnálnak. Néha fent, néha lent. Azóta már egy második generáció is „kiment”, akikkel sikerült biztos talajra helyezni és továbbadni a következő nemzedéknek az alapokat, amelyekre folyamatosan építkezünk. Amikor szükséges, változtatunk, újra és újra nekifutunk.

Legnagyobb sikerünk a 2016-os és 2018-as *Válts irányt!* Fesztivál. Ritkán érkezik ilyen hirtelen a megerősítés, de mi ezt megtapasztalhattunk ezen a rendezvényen. Ennek a kiindulópontja és első fázisa a bizalom volt. Bizalmat kaptunk az erdélyi magyar fiataloktól, akik 2016-ban Szovátára 1500-an, majd 2018-ban Nagyenyedre 2500-an jöttek el. Itt teljesedett be mindaz, amire vágytunk: egy közösségbe gyűjteni a fiatalokat. Itt éreztük egymás erejét, a közösség erejét, és azt, hogy milyen sokan vagyunk, és milyen sokfélék, de valahol mégis kicsit egyformák.

Párhuzamosan az IKE-struktúra építésével és a *Válts irányt!* beindításával rengeteg erőt és energiát fektettünk az arculatépítésre. IKE-brandet építettük, hogy 2019-ben egy erdélyi magyar fiatalnak erőssége és vágya legyen ehhez a közösséghez tartozni. Megismertetni velük mindazt, ami az IKE. Bevonni őket és lehetőséget adni az önkéntességi tapasztalat megszerzésére. Talán furcsa, hogy 2018-ban csapatunkból sokan lemondtak a szabadságukról, nyári pihenésükről és akár a vakációról is, hogy másoknak valami maradandót alkossanak. A *Válts irányt!* Fesztivál kétszáz helyszíni önkéntes és harmincfős önkéntes-főszervező csapat keze munkája. Rengeteg programunk és rendezvényünk nem tudna létrejönni, ha nem lennének önkénteseink.

A helyi és megyei szervezetekben tevékenykedő fiatalok előbb-utóbb valamelyik egyetemi városba költöznek, így jelenleg Kolozsváron és Marosvásárhelyen egyetemi missziós tevékenységet is folytatunk. A tőlünk kikerülő generációból nagyon sok frissen végzett egyetemista kereste meg az IKE-t, hogy nem tudunk-e valamilyen munkahelyről, lehetőségről itt Kolozsváron. Ezen a ponton kezdtünk el azon gondolkodni, hogy hol van a mi szerepünk egy ilyen esetben. Mert ez egyértelmű kérdés, konkrétan megfogalmazott igény. Közösen a Magyar Ifjúsági Tanács tagszervezeteivel elindítottuk a Dinamit sikerkonferenciát, amely erdélyi fiataloknak lehetőséget adott a bemutatkozásra. Azt látjuk, hogy nagyon sokszor szükség van a pozitív példára, megerősítésre. A Dinamiton nagyon változatos előadókat sikerült felvonultatni, akik itthon, Erdélyben megvalósították álmaikat. Nemcsak vállalkozókat hívtunk; eljöttek ügyvédek, lelkesek, szakácsok, kertészek, tanítók is. A harmadik sikerkonferencia után továbbgondoltuk a koncepciót, megterveztük, hogy mi lehetne a következő lépés, hiszen láttuk, hogy Erdélyben több civil mozgalom is hasonló rendezvényeket kezdett el szervezni, így jutottunk arra a következtetésre, hogy a valódi kérdésre még nem válaszoltunk. Mert bár bemutattuk a jó példát, de hogyan lesz ebből munkalehetősége azoknak, akik nem érzik azt a talentumot, amivel maguktól el tudnak indulni? Ehhez kapcsolatot kell teremteni a vállalkozók és a frissen végzett egyetemisták között. Ez a következő szint. Így jött létre a *Mesterségem címere* állásbörze, amelyre kizárólag kolozsvári székhelyű vállalatok jöttek kolozsvári magyar egyetemistáknak bemutatkozni. Az állásbörzén szakember segített a résztvevőknek a megfelelő önéletrajzot megírni. A pozitív visszajelzések nemcsak szóban, hanem tettekben is megvalósultak, hiszen azóta többen is álláshoz jutottak. A Reménység tavánál sikerült bemutatni ezeket az újonnan elindított programokat, majd hosszasan beszélgettünk ezek kivitelezéséről és fenntarthatóságáról.

A globalizáció erős jele, hogy a több ezer kilométerre élő magyar testvéreink is hasonló gondokkal és nehézségekkel küszködnek, mint mi. Az elvándorlás, a számbeli megfogyatkozás, a kilátástalanság és a szociális gondok mindenhol felütik a fejüket. Záró gondolatom hasonló ahhoz, mint amit a magam, az IKE és az amerikai Magyar Baráti Közösség számára is megfogalmaztam: nem szabad sok energiát és időt fektetni abba, amit szeretnénk, de nincs. Azzal kell foglalkozni, ami van, abból főzni, ami van, és megtanulni örülni annak, amink van. Ha ezt megtanuljuk, és így tudjuk motiválni saját magunkat, környezetünket és mindennapjainkat, akkor hiszem, hogy megtaláljuk a miértjét a munkánknak és életünknek egyaránt.

Tussay Szilárd

KÉSZ ORSOLYA

MINDEN LAKÁS MÁSIK TÖRTÉNET

Tóth Krisztina: *Fehér farkas*

■ „ezek itt csak falak, minden lakás másik történet, és az anyém is csak egy a sok közül” – mondja Tóth Krisztina elbeszélője a *Tizenhét lakás* című novellában, miközben rögeszmésen kutatja saját egykori otthonának mását.

A szerző legújabb, *Fehér farkas* címet viselő, tizenhat elbeszélést tartalmazó novelláskötetében feltűnően sok lakástörténet van. Még akkor is, ha épp nem ezekbe a sokszor szűk terű és zsúfolt otthonokba járunk, érezzük a terek fojtogató szorítását, főként mert általában kényszerű együttlétek és viszonyok jelenítődnek meg bennük – egyszerre viszik színre a biztonságosnak hazudott, ismerős és meghitt otthonosságot és a fullasztó, menekülésre ösztönző diszkomfortot. Például a *Vevők* című novellában, amelyben az ügyfelek egy idő után minden határt túllépve veszik igénybe a kiszemelt lakást. Vagy a már hivatkozott *Tizenhét lakás* című történetben, amelynek elbeszélője mániákusan látogatja azokat az eladásra kínált ingatlanokat, melyeknek az alaprajza megegyezik egykori gyerekkori lakóhelyével. Ugyanígy a *Lift* című novellában, amelyben tulajdonképpen annyi történik, hogy egy ismeretlen férfi és nő utazik egy társasház liftjében, ennek minden feszültségével együtt.

Van két ezektől nagyon eltérő novella, a kötetből és általában Tóth Krisztina írói világából is kitűnnek. A címadó *Fehér farkas*, illetve a *Borjú* című szöveg (nem véletlen, hogy éppen két állat szerepel a címekben, és a perspektíva mindkét szövegben két fiatal lányéhoz közelít) olyan világokba vezet, amelyek csak ritkán tárgyai Tóth Krisztina elbeszéléseinek. A kiszolgáltatott gyerek és kiszolgáltatott állat történetei íródnak egymásra, de a szerző

mégsem egyszerűen arról mesél, hogy a vidék, a nyelvtelenség, a szegénység és a kiszolgáltatottság kibírhatatlan, hanem arról, hogy a vidék, a nyelvtelenség, a szegénység és a kiszolgáltatottság helyzetében a gyermekkor kibírhatatlan vagy nincs is. A férfiak-gyerekek-állatok hierarchiája, az erőszak, a brutális elnyomáson alapuló „rend” világa gondosan kidolgozott ezekben a novellákban, mégis hihetetlenül gazdaságos szövegek.

A tizenhat novellának a fele egyes szám első személyű, másik fele egyes szám harmadik személyű elbeszélés. Nem biztos, hogy tudatos, de izgalmasan mutatkozik meg, hogy a jó novellának nem ez a biztosítéka. A *Borjú* című egyes szám harmadik személyű elbeszélés például épp olyan jól működik, mint a *Vevők* egyes szám első személyű története. Ami a kötetben még feltűnő az eddigiekhez képest, hogy Tóth remekül ötvözi a tárcanovella és a klasszikus elbeszélés műfajának poétikai sajátosságait. Az előző, *Párducpompa* című, ötven közéleti tárcát tartalmazó kötet egy szövegtestbe rendezve nem működött olyan jól, mint ahogy valószínűleg az eredeti megjelenés pillanatában, egy hetilapban működött, amikor aktuális társadalmi, politikai eseményekre és érzékenységekre reflektált. Persze felvetett fontos témákat, mint az idegengyűlölet, a szegénység, az autoriter oktatási rendszer, az elvándorlás, a hajléktalanság, a gazdasági kiszolgáltatottság (nem, etnikai stb.), kisebbségiség, de a szövegek egymás mellé helyezve olykor nagyon receptíve és rutinosak lettek, másszor didaktikusak, és az is megesett, hogy újratermeltek bizonyos oppozíciós sémákat. Például a *Huszonöt lépcsőben*, ahol arról olvashatunk, hogy Európa nyu-

gati nagyvárosaiban a villamosvezető ki-nyitotta volna a késve érkező és a jármű után magassarkúban loholó nő számára az ajtót, kivéve Budapestet, ahol ez a villamosvezető simán és kajánul elhajt, anélkül, hogy megismernénk legalább utalásszerűen annak a kontextusát, ami- ben egy ilyen helyzet létrejön (például, hogy létezik ez a végtelenül frusztrált vil- lamosvezető), nem beszélve a „Nyugaton minden sokkal jobb” sztereotip és bináris kódokat kijátszó tanulságról. Vagy a *Holland süti* című novellában, ahol a propa- gandától megszédített vidéki házaspár csuklóból és zsigerből gyűlöli a menekül- teket, pedig azok valójában csak kissé hippi, de egyébként kedves és mosolygós, az őket rossz szemmel néző idős házasa- párt sütivel kínáló holland turisták.

Éppen ezért tett nagyon jót az új kö- tetnek, hogy a két műfaj ötvözetéből szü- lettek a novellák, ez terjedelemben és írástechnikában is nagyobb teret biztosít- tott. Mégis vannak nagyon forgatókönyv- szerű megoldások. Nem is véletlen, hogy remek kisfilmek készültek az elbeszélés- sekből, hiszen emellett nagyon erős az at-

moszférájuk, sokszor ez hivatott ellensú- lyozni az ötletszerűséget. A tizenhat tör- ténet nagyon emlékeztet Pálfi György *Szabadesés* című, hét lakás történetét el- mesélő filmjéhez, ahol az egymás alatti hét emeleten elhelyezkedő otthonokban élő hétköznapi emberek látszólag hétköz- napi történeteit ismerjük meg – a min- dennapiságukban abszurd és drámai vilá- gokat. Vagy Pedro Almodóvar spanyol filmrendező, forgatókönyvíró *Eszeveszett mesék* című hat történetet feldolgozó szkeccsfilmjéhez, ahol szintén teljesen átlagos figurák hétköznapi helyzetéből kerekedik ki valami rendkívül tragikus, miközben a karakterek hitelesek, emberi- ek, a dramaturgia nagyon jó, és persze ne- vetünk, hogy aztán hirtelen ránk zuhan- jon a cseppet sem vidám felismerés nyo- masztó családi és társadalmi viszonyok- ról, erőszakról, a hatalom működéséről.

„A nyelv hatalom” – hangzik el a *Pár- ducpompa Táncol a nyelv a fürdőszobában* című nyitószövegében. A *Fehér farkas* egyes darabjai valóban élnek ezzel a hata- lommal, és ellenszerűl szolgálnak a nyelv- telenséggel és a szégyennel szemben.

KOLOZSVÁRI ÍRÓI EGYESÜLETEK ÉS IRODALMI LAPOK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN Irina Petraș (szerk.): *Filiala Cluj al Uniunii Scriitorilor 1949–2019*

■ A Romániai Írószövetség kolozsvári egyesülete idén ünnepli fennállásának hetvenéves évfordulóját. Ez alkalomból jelent meg Irina Petraș szerkesztésében a tanulmányokat, visszaemlékezéseket és interjúkat tartalmazó kötet, amelyik al- címében az *Almanahul Literar* (a jelenlegi *Steaua*) folyóirat történetét is ígéri.

A bevezető tanulmányban az íróként, irodalomkritikusként, fordítóként és szer- kesztőként is számon tartott Irina Petraș, a kolozsvári egyesület elnöke foglalja össze a szervezet alapításának körülmé-

nyeit, történetének legfontosabb állomá- sait és jelenlegi céljait. A kötet annak a tö- rekvésnek a jegyében született meg, amit Irina Petraș már 2005-ben, elnöki mandá- tumának kezdetekor megfogalmazott: szükség van a múlt eseményeinek rend- szerezett dokumentálására, a történelmi emlékezet ápolására, archívumok készíti- sére és ezek naprakész adatokkal történő kiegészítésére. Elsőként a kolozsvári kötő- désű írok arcképcarnokát tartalmazó, *Clujul literar: 1900–2005 (Kolozsvári iro- dalmi élet 1900–2005)* című kötet jelent

meg 2005-ben, majd ezt számos egyéb hasonló jellegű kiadvány követte, közöttük az idei évfordulós kötet is.

A bevezető tanulmányból tudhatjuk meg, hogy a Romániai Írószövetség kolozsvári fiókszervezete 1949 tavaszán alakult, az *Almanahul Literar* folyóirat első számát pedig ugyanazon év decemberében adták ki. A szervezet első székhelye a Jókai (mai Napoca) utca 2. szám alatt működött. Irina Petraş megemlíti azt is, hogy az 1945-ben alapított Romániai Magyar Írók Szövetsége ekkor már közel négyéves múltra tekintett vissza, és az új írószervezet a magyar és román szervezetek összevonásával, gyakorlatilag a művelődési élet központosítása révén jött létre. Az egyesített szervezetben a tagok többsége eleinte még magyar nemzetiségű volt, kezdetben a hivatalos iratokat is magyar nyelven szövegezték, és utólag fordították azokat románra. A kolozsvári fiók az országos szervezet legjelentősebb részlegének számított még az ötvenes évek végén is, amikor tagjai két román nyelvű (*Tribuna*, *Steaua*) és négy magyar nyelvű (*Utunk*, *Korunk*, *Napsugár*, *Dolgozó Nő*) folyóiratnál dolgoztak. A szervezet első elnöke 1949-ben Nagy István, őt követi a sorban Ion Brad, D. R. Popescu, Ion Vlad, Liviu Petrescu, Constantin Cubleşan, majd 2005-től Irina Petraş.

A korabeli sajtóból fény derül arra is, hogy az új alakot öltő Írószövetség meghatározott feladata az irodalmi életnek az ideológiai elvárások alapján történő megszervezése, ennek részeként a szocialista realizmus alkotói modelljének terjesztése. Ennek érdekében a szervezet jelentős anyagi támogatásban részesül: saját folyóiratokkal rendelkezik, létrejön az pénzügyi forrásokat biztosító Irodalmi Alap, a tagok alkotótáborokban dolgozhatnak, és ingyen pihenhetnek az írószövetségi nyaralókban. Az állami támogatásért cserében viszont az íróknak fel kell adniuk alkotói szabadságukat, és csatlakozniuk kell a hivatalos platformhoz, egy pontosan körvonalazott paktum részeként. A tudományos, irodalmi és művészeti tevékenység ösztönzéséről szóló 1949-es törvényrendelet éppen ennek a megszövegezett formája. A törvény szerint jutalomban részesülnek az írók, irodalomtudósok, műkritikusok és publicisták, tehát azok az alkotók, akik harcolni

hivatottak az „új kultúráért, a tömegek kultúr színvonalának emeléséért”. Az állami támogatás tehát biztosított, s ezután „az alkotó írókon és tudósokon a sor, hogy bebizonyítsák, méltók arra a megkülönböztetett figyelemre és szeretetre, amivel a munkásosztály, [...] a Párt, valamint a kormány elhalmozza őket”. (*Új ösztönzés a tudósoknak, íróknak, művészeknek*. Romániai Magyar Szó, 1949. január 31.)

Erről az időszakról szólva Irina Petraş megemlíti, hogy az ideológiának alávett nyelvezet mögött az íróknak és szerkesztőknek sikerült megkerülniük a propaganda szövegeit, és ténylegesen értékes irodalmi projekteket is meg tudtak jeleníteni műveikben.

A kötetben az Írószövetség és az irodalmi folyóiratok történetének összes jelentős időszaka és eseménye megjelenik, az 1949-től számított korfordulótól kezdve egészen napjainkig. Az első rész az írószervezet múltjáról szóló írásokat gyűjti össze. Ebben a részben jelenik meg a Ion Braddal készített interjú, amely elsősorban az 1953–1955 közötti időszakot eleveníti fel, amikor a kolozsvári írószervezet titkári teendőit látta el. Ezt követi Ion Brad visszaemlékezése az 1981-es bukaresti gyűlésről, amely D. R. Popescut választotta az országos írószervezet élére. Ion Vlad és Constantin Cubleşan írásai után az értelmiségi élet kolozsvári színhelyei kelnek életre: a korabeli New York Kávéház (a későbbi Continental Szálló), a politikusok, művészek és írók kedvenc találkozóhelye, valamint az *Tribuna* szerkesztősége mellett levő Arizona kávézó, az irodalmi viták hagyományos színhelye.

A második részben az kolozsvári írószervezet folyóiratai kerülnek előtérbe. A *Steaua* folyóirat korábbi főszerkesztőjével, Aurel Răuval készített interjú után következnek Petru Poantă, Mircea Tomuş, Virgil Mihaiu és Mircea Popa visszaemlékezései a *Steaua* és a *Tribuna* folyóiratokról. Igazi csemege, hogy a kiadvány szövegűen közli azokat a köszöntőket, amelyeket a *Steaua* 25 éves fennállása alkalmából küldött annak idején Constantin Noica, Mircea Zăciu, Nicolae Manolescu és Marian Papahagi.

Ugyanebben a részben jelenik meg Cseke Péter tanulmánya az 1949 után kiadott kolozsvári magyar irodalmi lapokról. Habár a magyar irodalmi élet egyes

emlékei máshol is megjelennek a kötetben, a tanulmány jelentősége, hogy hangsúlyossá teszi a magyar jelenlétet a kiadványban, kitérve a kolozsvári irodalmi élet összes fontos mozzanatára. A tanulmányból megtudjuk, hogy a Romániai Magyar Írók Szövetségének alakuló ülése 1945 márciusában zajlott Kolozsváron, amikor Nagy Istvánt választották a szervezet élére. A magyar irodalmi lap terve is hamarosan szóba került, azonban az engedélyezésére még várni kellett, így az *Utunk* folyóiratot a hadifogságból hazatért Gaál Gábor indította el 1946 májusában.

A második világháború utáni kor szellemét idézik a tanulmány által említett események: az „új írói szövetkezés” gondolata 1947 tavaszán, egy bukaresti magyar–román írótalálkozó során vetődött fel. Itt indítványozták először a Romániai Írók Szövetségének megalakítását, amely egységes szervezetben vonná össze a nemzetiségek szerint tagolt írószövetségeket. Az újonnan létrejött írószervezet kolozsvári fiókjának életéről szólva Cseke Péter felidézi Kántor Lajos gondolatait, aki szerint a hatvanas évek elejének-közepének írószövetségi összefüggéseit „a hivatalos tekintélyt továbbra is Nagy István jelentette. [...] A helyzet akkor kezdett változni, amikor a *Steaua*-főszerkesztő Aurel Rău költő mellé olyanok kezdtek bekerülni a kolozsvári román irodalmi életbe, mint [...] Dumitru Radu Popescu, a *Tribună*hoz a szintén prózaíró Vasile Rebreanu és Augustin Buzura. [...] Velük mi, a magyar Forrás is hovatovább hangadók lettünk, Lászlóffy Aladárral, kevésbé később Szilágyi Istvánnal – a néhány évvel előttünk járó Szabó Gyulával.”

Ezt követően Cseke Péter tanulmánya a magyar irodalmi lapok történetét mutatja be. A rövid életű *Irodalmi Almanach* helyét a marosvásárhelyi *Igaz Szó* vette át 1953-ban. „Negyvennégy évfolyamával az *Utunk* a leghosszabb életű romániai magyar irodalmi lap. A sajtó- és irodalomtörténészek – az ideológiai-politikai szemléletváltásoknak megfelelően – több történeti periódust is elkülönítenek elemzéseikben” – írja a szerző. És való igaz, hogy az *Utunk* története kapcsán végigkövethetjük a romániai kommunista diktatúra irodalomirányítási rendszerének különböző időszakait: a kezdeti pluralizmustól

az 1940-es évek végén beköszöntő dogmatikus osztályharcos szellemig, a magyarországi forradalom utáni megtorlások időszakától a Forrás-nemzedék színrelépéséig, egészen az 1989-es rendszerváltásig.

A *Korunk* közművelődési szemle és a *Napsugár* gyermeklap a magyarországi forradalom előszelének hatására indult alkudozások révén indulhatott el 1957-ben. A forradalom leverése után viszont a fokozott ellenőrzés légkörében már egyértelmű elvárásként mutatkozott meg a hatalommal szembeni hűség kinyilvánítása. A kultúra terén viszont olyan típusú nyitást kíséreltek meg a *Korunk* szerkesztői, amely ideológiai szinten az enyhülés szöveget példájával volt alátámasztható. Az *Utunk* és a *Korunk* kapcsolatáról szólva Cseke Péter tanulmánya Kántor Lajost idézi: „az *Utunk* elsősorban szépirodalmi jellegű volt, másfajta szövegeket kevésbé vállalt, és bár abban az időben a *Korunk*ban is eléggé jelentős volt a szépirodalom, emellett ideológiai, szociológiai, filozófiai tanulmányok, társadalom- és természettudományos munkák is szépszerével megjelentek, amelyek az *Utunk*ba nemigen kerültek be.”

Az 1968-ban induló háromnyelvű kolozsvári egyetemista lap, az *Echinox* érdekes színfolt a romániai művelődési életben. Az *Echinox* történetét rekonstruáló László Szabolcs úgy fogalmaz, hogy „egyedülálló jelensége a romániai összkultúrának: különlegessé teszi egyrészt az, hogy mindig többnyelvű formája volt (hajdan román, magyar és német, ma csupán román és magyar), másrészt pedig az, hogy (diáklap lévén) létmódját állandóan az átmenetiség és a folytonos változás jellemezte”.

Cseke Péter tanulmánya kitér a rendszerváltás utáni irodalmi lapokra is. A *Jelenlét*, a Romániai Írók Szövetsége által kiadott ifjúsági lap első száma 1990 januárjában jelent meg, és a kiadvány következő év tavaszáig élt. Az *Utunk* folytatásaként megjelenő *Helikon* az erdélyi magyar irodalom jelentős fórumává vált az 1990-es években. Az elismert szerzők mellett a folyóirat a fiatal tehetségeket is felkarolta, valamint a kultúrák közötti párbeszéd szellemében számos román szerző írásait is megjelentette. Az 1995-ben induló *Előretolt Helyőrség* az azonos nevű alkotói műhely nyomvonalán jelent meg, könyv-

sorozatukkal és számos irodalmi rendezvényükkel „új, fiatalos jelenlétet hozott az erdélyi magyar irodalomba”.

A kötet harmadik része a kolozsvári irodalmi életnek a rendszerváltás utáni időszakát veszi számba. Horia Bădescu tanulmánya a Lucian Blaga Kulturális Egyesület és a hozzá kötődő nemzetközi fesztivál történetét idézi fel. Elena Abrudan a kolozsvári írókat bemutató videoprojektről ír, melynek anyaga nyomtatott

formában is megjelent. Ugyanebben a részben mutatják be a 2000-es évek elején megjelent *Mișcarea Literară* és *Nord Literar* című művelődési folyóiratokat, valamint a beszercei, máramarosi és szilágysági irodalmi életet. A kötet végén egy kronológia is található, amely a nyomdászat erdélyi megjelenésétől (1528–1530) követi végig az erdélyi irodalmi eseményeket egészen napjainkig.

Győrffy Gábor

SZÁZ ÉV ERDÉLY MŰVÉSZETTÖRTÉNETÉBŐL

Murádin Jenő: *A biedermeiertől az avantgárdig.* Tanulmányok, esszék

■ Művészettörténet-írásunk doyenje, Murádin Jenő, több mint félszáz kötet szerzője az utóbbi években összegzésre törekszik. Indokolja is ezt a 2017-ben megünnepeelt 80. születésnap. Akkor beszélgetőfüzete jelent meg Szücs György szerkesztésében, amelyben pályafutásáról vall. E vallomás egy részlete a most megjelent kötet hátsó borítóján is olvasható. Arról a céltudatos felkészülésről szól, ahogyan az *Igazság* című napilap szerkesztőjeként az 1960-as évek közepétől naponta „munkaidejét” az Egyetemi Könyvtárban töltötte, s valamennyi elérhető kolozsvári napilapból, folyóiratból kijegyzetelte a művészettörténeti vonatkozású írásokat, híradásokat. Ez a gazdag bibliográfia mindmáig munkássága alapját képezi. Utóbb aztán levéltári kutatással, szakirodalommal, interjúkkal egészítette ki anyagát, s így születtek adatgazdag művészeti monográfiái. Az összegzés egyik lépése volt 2016-ban az erdélyi magyar művészeti irodalom 1867–1989 közötti bibliográfiájának a közzététele két kötetben. Válogatott művészettörténeti írásait 2013-ban adta közre *Függőhidak* címmel. Nyolcvanhat tanulmány, pályarajz, reflexió olvasható a 600 oldalas kötetben. Külön összefoglalta Kolozsvár képzőművé-

zetének a 19–20. századi történetét is 2011-ben. Mindegyik kötete egyben album is. Jó minőségű papíron szebbnél szebb művészi alkotások illusztrálják őket.

Az összegzés mellett Murádin Jenő továbbra is alkot, írja esszéit, reflexióit. Ennek bizonyossága legújabb kötete, mely a *Függőhidak* megjelenése óta született írásainak gyűjteménye. Mint a cím is jelzi, a biedermeier korszak művészetétől az avantgárd művészek jelentkezéséig terjedő időszakra vonatkozó dolgozatokat olvashatunk. Fő kutatási területének különben az 1867-től kezdődő és az 1940-es évekig tartó időszakot tekinti. Egy helyen vallomást is tesz, hogy bár feldolgozza a historikus-akadémista művészetet, „meszeszemenően jobban kedveli” az „újító szellemű műveket, különösen a 20. század első felének avantgárdját”. Itt is vallja, amit előző gyűjteményes kötete címébe iktatott, hogy a kutató feladata az anyaországi művészethez, az ottani fősodráshoz kapcsolódó függőhidak kimutatása a peremvidék művészetében.

A kötet az *Előljáró sorokon* kívül 19 írást tartalmaz. Többségük egy-egy ma már alig számon tartott művész életpályáját rajzolja meg, vagy ismertebb művész pályafutásához nyújt adalékot. Néhány

tanulmány összegző jellegű. Az írások sorrendje a tárgy időrendiségéhez igazodik. A könyv nem tájékoztat sem az írások keletkezési évéről, sem pedig az első megjelenés helyéről. Azért egyik-másik szövegben felfedezhetjük az aktualitást, amelynek kapcsán született az írás.

Az első öt pályarajz a 19. század elfelejtett kolozsvári művészeinek emlékét eleveníti fel. Kissolyosi Simó Ferenc (1801–1869) bécsi tanulmányok után Budán lett kedvelt portréfestő. 1831-ben költözött Kolozsvárra, de itt alig tudott a művészként megélni, úgyhogy 1836-ban elfoglalta a Normál Rajztanoda tanári állását, s három évtizeden át tanította az ipari pályára készülő fiataloknak a gyakorlati célt szolgáló rajzot. Emellett azonban magántanítványokat is fogadott, s ezeket a művészi pályára készítette fel. Nevesebb tanítványai közül kiemelkedik a kolozsvári születésű Székely Bertalan festőművész, valamint Ugrai László építész. Néhány alkalommal tanítványai munkáiból képkiallítást rendezett a Katolikus Líceumban.

Magyar Lajos (1813–1859) kolozsvári litográfusról eddig alig tudott a szakirodalom. Most sikerült Székelytompán megtalálni születési bejegyzését s összeállítani életrajzát. A marosvásárhelyi Református Kollégium elvégzése után jött Kolozsvárra, ahol Barra Gábor mellett tanult mesterséget. Jól rajzolt, portrékat készített. Fő művének azonban az 1846–1848 között megjelent *Kiskövet* című szépirodalmi és művészeti lap szerkesztését és kiadását tekinthetjük. Ez közölt elsőként képeket az erdélyi lapok közül. A nyomatos rajzok eleinte a lap oldalain, majd külön mellékletként jelentek meg. Emellett Magyar verseket is írt, egy verseskötelet 1858-ban Pesten került sajtó alá.

Gráf Jakab (1839–1908) a Svájcból Erdélybe került német anyanyelvű, de franciául is jól tudó rajztanár eleinte házitanító volt arisztokrata családoknál, majd gróf Míró Imre ajánlására a kolozsvári Református Kollégiumnál alkalmazták 1865-ben a szépírási és rajz tanítására. Ha szükséges volt, németet és franciát is tanított, sőt a megnyíló egyetemen ő lett a francia nyelv magántanítója. Gráf szenvedélyes akvarellista volt. Magántanítványait szabadkézi rajzra is oktatta. Néhány Kolozsváron élő festőtársával 1901-ben kiállítást

rendezett, amelyen a város pusztuló műemlékeit megőrkítő képeket mutattak be. Tagja volt az 1899–1904 között működő Erdélyrészi Szépművészeti Társaságnak is. Nagyon kevés képe maradt az utókorra.

Sárdi István (1843–1901) rajztanár-festőművész hagyatéka is szétszóródott. Torockói unitárius papcsaládból származott, az eddigi bizonyítalan feltételezések után sikerült az unitárius anyakönyvben megtalálni pontos születési és keresztelési dátumát. Az Unitárius Kollégiumban tanult, s teológus hallgatóként már a kisebb osztályok rajztanítását is elvállalta. Ő volt a város nagy építésének, Pákei Lajosnak az első rajztanára. Maga Sárdi az 1858 táján Kolozsvárt letelepedő id. Vastagh György akadémiai portréfestőtől részesült először szakszerű oktatásban. Aztán 1870-ben őt is beválasztották a tehetséges fiatalok közé, akiket minisztériumi ösztöndíjjal kiküldtek a nürnbergi Kunstschuléba, hogy ott, majd a müncheni akadémián szakképzésben részesüljenek, s hazatérve tanárként adják tovább tudásukat. Tanulmányai idején Sárdi Düsseldorfba is ellátogatott, ahol Munkácsy Mihály műtermében dolgozhatott. Ígéretes művészi karrier állt előtte. Hazatérve azonban 1874-től az állami Tanítóképezdében kezdett tanítani, amiről értesülve Munkácsy megjegyezte: „Ott el fog szürkülni.” Ez be is következett. De azért még részt vett munkáival néhány kolozsvári és budapesti tárlaton. Ezek katalógusából jó néhány művének címét ismerjük. Híres emberek egész soráról festett portrét, erdélyi tájakat örökített meg. Ma jóformán csak két-három munkáját tartják számon. Fényképről ismeretes az 1876-os kolozsvári nagy tűzvészről készült festménye. Az ő rajza örökíti meg az EMKE 1885-ös alakuló gyűlésére lelkesen a Főterre bevonuló tömeget. Legtöbbször emlegetett képe a Főtér északi házsorának nyitott fedélszékű reneszánsz házairól készült festménye. Ezt ma a Történelmi Múzeum őrzi, több könyvben is szerepel reprodukciója. Ugyanaz a kínos betegség végzett vele is, mint Munkácsyval, s annyi kortárrsal, a hátgerincsorvadás, melynek következtében utolsó tíz esztendejét ágyban töltötte.

Szélesebb mezőt fog át a kolozsvári Peielle-ház körüli „szellemi séta”. Az egykori Sétatér (ma E. Isac) utca sarkán álló

földszintes ház kapcsán egy francia földről ide telepedett, magyarra vált család történetét vázolja fel. Az apa, Peielle István már tekintélyes kolozsvári polgár, lelkesen támogatja az EMKE megalakulását. Fia, Peielle Róbert (1867–1945) lesz aztán művész. A müncheni akadémián tanul. Hazatérve a művészeti élet egyik szervezője. Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság ügyvezető igazgatójává választják. Támogatja a sétatéri korcsolyapavilon emeletén műcsarnok kialakítását. Kiállításokat szervez, amelyek katalógusából számos művének a címét ismerjük. Mára egyetlen festménye őrzött közgyűjteményben, ez az *Alkony* címet viseli.

Kolozsvár első nagy fényképező, Veress Ferenc (1832–1916) halála centenáriumára írt megemlékezés egy érdekes kísérletről ad hírt. Az 1850-es évek vége felé még csak fehér-fekete fényképeket tudtak készíteni. Veress együttműködött a városban letelepedő Vastagh György (1834–1922) festőművésszel. A Veress készítette fényképeket Vastagh nemcsak retusálta, hanem színezte is. Ezt az eljárást chromofotográfiának vagy chromotípiának nevezték. A kolozsvári Művészeti Múzeum raktárában négy ilyen képet is őriznek, amelyeken olvasható: „Photographia Veresstől, színezte Vastag”. Állapotuk rendkívül lepusztult, aligha kerül sor restaurálásukra.

Mentegetőzéssel indul a Pataky László (1857–1912) festőművészt bemutató kis tanulmány. A *Vasárnapi Újság* és az *Új Idők* című folyóiratokban a millennium táján gyakran magyaros-kurucos képekkel szereplő divatos művésszel csak azért foglalkozik, mert eddig szülőföldjéhez kötődő életrajzokról nem írtak, s most forrásokra akadt. A fő nyomot Szentimrei Jenő 2009-ben második, bővített kiadásban közölt emlékirata, a *Városok, emberek* nyújtotta. Eszerint a nagyenyedi Bethlen Kollégium egykori tehetséges diákja Kemény István báró támogatásával jutott el a budapesti Mintarajziskolába. Onnan Münchenbe és Párizsba vezetett útja. Párizsi tartózkodását a Munkácsy-ösztöndíj fedezte. A mester még rajzait is korrigálta. A kilencvenes évekig divatos festőnek számított, képeiből múzeumok s maga Ferenc József király is vásárolt. Aztán megnősült, Alvincen telepedett le, háza kertjébe üvegfalú

műtermet épített, s itt alkotta történelmi képeit. Köztük a *Zrínyi Ilona feladja Munkács várát* című hatalmas vásznat a nagyenyedi vármegyeház dísztermébe. A kép az 1920-as években kerülhetett Gyulafehérvárra, s mostanság bukkant fel összetekerve, siralmas állapotban az ottani Egyesülés Múzeumában. A magányos mester szelűtése nyomán megbénult, de úgy is festegetett. Halála után gyorsan elfeledték. A szerző meglepetéssel bukkant rá Pataky 2015-ben emlékművel ellátott sírjára az alvinci református templom kertjében: az ott élő már csak tíztagú gyülekezet gondoskodott emléke megőrzéséről.

A kötet közepére került a két legfontosabb és legtanulságosabb dolgozat. Mindkettő a kolozsvári magyar vonatkozású műértékek szomorú sorsát taglalja. A *Virtuális képtáraink* azt idézi fel, hogy a nagy múltú intézmények, az egyházak, az 1876-os törvénnyel kialakított új közigazgatási egységek, városi tanácsok székházaikban képtárakat alakítottak ki, amelyek elsősorban a volt vezető tisztségviselők portréit, de sokszor jelentős épületek, városrészek festői megőrkítését is tartalmazták. Az 1920-as években – a hatalomváltást követően – ezek a képgyűjtemények többnyire szétszóródtak, megsemmisültek. Legjobb esetben múzeumba kerültek. A kolozsvári tanácsház portrecsarnoka aránylag szerencsésebb sorsra jutott. Képgyűjteményének nagy része bekerült a Művészeti Múzeum raktárába. Ott valósággal elrejtették, és pusztulni hagyták. Most sikerült egész sor, jórészt Kőváry Endre és Ács Ferenc festette portrét megtalálni és lefényképezni. Többek között Groisz Gusztáv, Szentkirályi Zsigmond, Haller Károly és Haller Gusztáv, Minorich Károly, Albach Károly városvezetők, valamint Béli Ákos, Bethlen Ödön és Pap József főispánok portréját mutatja be a tanulmány, s színes fényképek is közli. „Egy virtuális képtár láthatatlan, de foghíjasan és lepusztulásában mégiscsak tárgyiasult maradéka ez a kolozsvári gyűjtemény” – állapítja meg a szerző. A másik tanulmány is a kolozsvári Bánffy-palotában működő Művészeti Múzeum eddigi rejtégetett kincseiről szól: *Kölcsönzött képek hányatott sorsa*. Wlassich Gyula, az 1895 és 1903 közötti vallás- és közoktatásügyi miniszter támo-

gatta a vidéki városok művészeti életének fellendítését: művészegyletek létesítését, tárlatok rendezését, képtárak nyitását. Sőt az Országos Képtár anyagából vidéki múzeumokba állami letétként jelentős festők képeit juttatták el. Kolozsvárt az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében működött képtár. Ennek 1902-ben tíz festményt juttatott a minisztérium. Majd miután megnyílt az óvári Petrichevich-Horváth-ház emeletén a tizenkét helyiséges múzeum-egyesületi képtár, 1913-ban a minisztérium a Szépművészeti Múzeum anyagából ötven festményt és grafikai művet küldött ideiglenes letétként a kolozsvári képtárnak. Olyan neves festők alkotásait, mint Munkácsy Mihály, Lotz Károly, Madarász Viktor, Paál László, Székely Bertalan. De néhány 16–18. századi olasz, németalföldi és német mester műve is bekerült a letétbe. Itt a képek elhelyezéséről Pósta Béla múzeumigazgató és Müller Merész Gyula múzeumőr gondoskodott. Aztán az 1916-os román betörés nyomán parancs jött az értékek elmenekítésére. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület anyagát 161 ládába csomagolva Budapestre vitték. Onnan csak 1918 tavaszán hozták vissza őket Kolozsvárra. Úgy tűnik, akkor még nem számoltak a háborús összeomlás következményeivel. Mi több, 1918 nyarán a Szépművészeti Múzeum újabb letét küldését helyezte kilátásba. A román bevonulás hírére a Szépművészeti Múzeum egyik munkatársa Erdélybe jött, hogy az itteni letét értékesebb darabjait a fővárosba vigye. Húsz festményt válogatott ki, s már a románok Kolozsvárra érkezését követően, rájukból kivéve sikerült őket elmenekíteni. Az itt maradt letéti anyagot csak a bécsi döntést követően, 1940-ben vették elő és állították ki. 1944 őszén elrendelték a kolozsvári múzeumi anyag elmenekítését, de ennek végrehajtását a múzeum vezetősége megtagadta. Úgyhogy a Nagyszebenből visszatérő román egyetem tette rá a kezét az egész képtárra. Az 1952-ben megkötött román–magyar egyezmény lemondott minden kölcsönös követelésről. Így a képek a Művészeti Múzeum tulajdonába kerültek, s az valószínűleg rejtegetve tartotta őket. „A képtár mai épületében, a Bánffy-palota raktárában várnak jobb időkre” – összegez a tanulmány.

Egy „majdnem elfelejtett festő”, Stein János (1874–1945) pályarajzát is összeállítja Murádin. E sorok írója, az 1980-as években a kolozsvári Szentpéteri templomról szóló írásában említette, hogy a Lotz-tanítvány Stein János volt falképeinek készítője. Aztán a házsongárdi temetőben is rátalált Stein János (1814–1886) és „híres szépségként” számon tartott felesége, Dobrai Teréz (1819–1867) impozáns márványoszlopára, s röviden megírta a neves kolozsvári nyomdász és kiadó élettörténetét. Most aztán megtudhatta, hogy nagypapa és unokája a két hasonló nevű személyiség. A Württembergből származó család a Hajdúságba telepedve magyarosodott el. A szóban forgó idősebb János érkezett Kolozsvárra, s házasodott be itteni jómódú polgárcsaládba. Az ő Gábor fiuk legidősebb gyermeke volt a festőművész, aki aztán a Református Kollégium elvégzése után Berlinben, Münchenben, Párizsban folytatta szaktanulmányait, s vált művésszé. 1899–1900 telén érkezett haza Kolozsvárra, ahol már műterem várta. Itt csak rövid ideig tartózkodott, mert 1900 őszén már Lotz Károly mesteriskolájának tanítványa lett. Még Kolozsvárra is vissza-visszatért. 1920–1939 között az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolában művészeti anatómiát adott elő. Közben monumentális műveken dolgozott. Az Országház éttermének, a budapesti Operaháznak, az egeri székesegyháznak s még számos templomnak a kifestésében vett részt. Sikerült halála időpontját is megállapítani: 1945. október 10-én feleségével együtt öngyilkosságot követett el egy budafoki villában, a budafoki temetőben nyugszanak.

Aktuális vonatkozások kapcsán születik a *Gyalui panorámák* című kis írás. A várkastélyt visszaszolgáltatók jogos örökösének. Így illő felidézni, hogy ott egy teremben és néhány lakószobában Knirr Henrik vezetésével 1898 nyarán festőiskola működött. A világháború idején, 1915-ben ugyan már nem a várkastélyban, de Hollósy Simon festőiskolája is Gyaluban tevékenykedett pár hónapig. Mindkét esetben a Rosenberger–Bernát család volt a vendéglátó. A kastély utóéletéhez hozzátehetjük, hogy újabban is gazdát cserélt, s remélhetőleg – restaurálását követően – magyar művelődési központként fog szolgálni.

Szintén adaléknak tekinthető a magyarkanizsai Krisztus-szoborról szóló írás. Kolozsvári Szeszák Ferencről maga Murádin Jenő írt monográfiát (2015), ott éppen csak röviden jellemzi a szobrot, itt fényképekkel kísérvé bemutatja a szoborállítás történetét, s leírja mostani állapotát is. Egy másik írás Romain Rolland és a fiatal Ferenczy Valér (1885–1954) kapcsolatáról ír. A Svájcban élő Rolland *Ara pacis* című, a világháború idején békéért esedező verse meghihlette Ferenczyt, aki három változatban is rézkarcos illusztrációt készített hozzá. Ezekből kettőt elküldött a költőnek, aki levélbe köszönte meg őket. Ferenczy 1926-ban személyesen is felkereste a svájci költőt.

A Vásárhelyi Ziegler Emilről (1907–1986) készített pályarajz már a kisebbségi élet kolozsvári művészvilágába vezet el. Ziegler a marosvásárhelyi Református Kollégiumban kapta a művészi alapképzést. Aztán Budapesten Csók István tanítványa volt. Majd édesapja kívánságára elvégezte a jogot is. Kolozsvárt letelepedve a Minerva Nyomda épületében tanyázó művészcsoporthoz tagja lett. Főleg könyveket illusztrált, néhány portrét is festett. Irodalmi és művészeti kritikái főleg a *Pásztortűzben* és az *Erdélyi Helikonban* jelentek meg. 1937-ben tette közzé az *Erdélyi művészek* című összefoglaló kötetét. A második világháborús meneküléskor érkezett Budapestre, majd onnan Ausztráliába emigrált, s ott élt haláláig.

A szögödi festőművész, Nagy Imre élete és munkássága eléggé ismert, sokan írtak róla. Murádin Jenő egy olyan vonatkozásra hívja fel a figyelmet, amit eddig kevésbé ismertek. Nagy művészetét a brassói szászok fedezték fel. Első tárlatait ők rendezték meg. A Heinrich Zillich szerkesztette *Klingsor* szerkesztőségi termeiben ismételtlen kiállított, a *Klingsor* és a német lapok ezekről az alkalmakról méltatást közöltek. A szász Witting családdal volt közeli barátságban. A szász értelmiségiek nagyra értékelték munkásságát.

Hasznos, de inkább vázlatos összefoglalást nyújt a *Műkritika és művészeti irodalom az erdélyi részeken (1867–1944)* című tanulmány. Számba veszi, hogy a reformkortól kezdve kik írtak művészeti vonatkozású feljegyzéseket, bírálatokat, tanulmányokat. Ezek száma főleg a ki-

egyezést követően kezd szaporodni, hiszen csak ezután beszélhetünk – főleg Kolozsvárt – művészeti életről. Az írások szemléletére is kitér. Az akadémista szemléletet hogyan váltja fel az új irányzatok befogadása a századfordulót követően. Egy fejezet a két világháború közti magyar művészeti irodalmat értékeli, külön kiemelve „Kolozsvár primátusát”. A bécsi döntést követően megpezsdül a művészeti élet és a szakirodalom is. Sorra veszi azokat a nagyobb városokat, ahol valamelyes művészeti irodalom született az első világháború után: Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Brassó, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy.

Talán a Brassai utcai Minerva-ház visszaperlése és magyar célokra történő újbóli hasznosítási terve adta az indítékot *A Minerva-tárlatok* című emlékeztető összeállítására. Az erdélyi magyar egyházak összefogásával alapították meg 1920-ban a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézetet, s ez a kisebbségi időkben a legnagyobb magyar nyomdaiipari vállalatnak számított. 1924-ben húzták fel emeletes székházát, majd ezt 1938-ban egy második emelettel bővítették. A nyomda közismert irodalmi jelentősége mellett a székház bekerült a művészettörténetbe is. Eleinte a nyomda kiadványait illusztráló művészek találkoztak itt, majd az épület manzárdjában kiállításoknak adtak helyet, s itt működött a Szolnay–Szervátiusz művészeti szabadiskola. Az udvaron egy fészkerben Vágó Gábor szobrászművész alakíthatott ki műtermet. Mai helyzetkép: „A Minervában rég elhallgatnak a szedőgépek. A Brassai utcai épület art decós díszítésével csak kívülről mutatja magát változatlanul. Belül tátongó üresség, csőtöréstől fölpúposodott parkett, kitépelt vezetékek, az egykori kiállítások helyén talán egy szükséglakás.”

Egy újabb művészportré a temesvári avantgárd szobrászművész, Gallasz Nándor (1893–1949) emlékéét idézi fel. Gallasz szülővárosa ösztöndíjjal érkezett a budapesti Iparművészeti Főiskolára 1909-ben. 1912-ben már tanársegéd lett. De aztán kitört a világháború, s őt is besorozták. Galiciába küldték harcolni, ott orosz fogságba esett 1915-ben. A szibériai Krasznajarszk városának fogolytáborába került. Tífuszon esett át. Moszkvába

jutott, ahol felvették a Képzőművészeti Főiskolára. Kandinszkijjal és több neves művésszel ismerkedett meg ekkoriban. Gorkijjal, Majakovszkijjal és Leninnel is találkozott. A forradalom vezére nem szerette az avantgárdot – emlékezett vissza. 1921-ben tért haza Temesvárra, itt születtek expresszív erejű kis szobrai, illusztrációi orosz népmesékhez. Tragikus kimenetelű vérbaja miatt egy elfekvőbe került, ma ismeretlen helyen nyugszik.

Az utolsó dolgozat visszavezet Kolozsvárra, a világháború előtti évekbe. A Budapesten megalakult Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre (MI-ÉNK) 1909 tavaszán három vidéki kiállítást rendezett: Kolozsváron, Nagyváradon, Aradon. Ők voltak a magyar fauveok vagyis „Vadak”. A tanulmány e kolozsvári kiállítás előkészítésének történetét és a kiállítás fogadtatását dolgozza fel. A város inkább konzervatív ízlésű közönsége és a műbírálók sem lelkesedtek az új

alkotásokért. Az Adyt is kezelő, modern gondolkodású Lukács Hugó elmeklinikai tanársegéd lett helybéli támogatójuk. Több képüket meg is vásárolta.

Murádin Jenő legújabb kötetét akár albumként is forgathatjuk jó minőségű színes reprodukcióinak köszönhetően. Van azonban még egy vonatkozása, amit ki szeretnénk emelni: a helytörténeti tájékozottság. A tanulmányok néhány kivételtől eltekintve mind Kolozsvárhoz kötődnek. A szerző ezekben jellemzi a város korabeli helyzetét, a szoba kerülő intézmények történetét, jelentőségét, a nemzetiségi-politikai viszonyokat, felsorolja az ismételt utcanévváltozásokat. Figyel arra, hogy a nem helybéli illetőségű is tájékozódni tudjon a város házai és terei közt. Felmutatja az értékeket, s figyelmet a veszteségekre. Műve várostörténet is egyben.

Gaal György

„CSAK AZ IDŐ KÖT ÖSSZE MINKET, MEG A HIT”

Grecsó Krisztián: *Harminc év napsütés*

■ A *Harminc év napsütés*ről megjelent korábbi kritikák rendszerint a kötet valamely tematikus vonalát emelték ki, és ebben a megközelítésben tárgyalták a mű érdemeit és visszasságait. Így például az *Olvas bele* kulturális portál oldalán megjelent írás, mint ahogy a címe (*A felnőtté válás története*) is mutatja, a beavatódástörténetek keretébe helyezi a kötetet, míg a különböző blogokon megjelent kritikák, ajánlók inkább a múltidézésre, a nosztalgizásra és a biográfiai olvasatot alátámasztó érvelésre feketetik a hangsúlyt (Smoking Barrels Blog: *Afféle tűnődős könyv, megérint, de nem vág földhöz*, Gabó Olvas című blog: *Grecsó Krisztián: Harminc év napsütés*). A *KönyvesBlog* ismertetője is az emlékeket bebarangoló kötetként beszél a szerző művéről, az ismertetés címében (*Grecsó hősei a női bokákból olvassák ki a sorsot*) pedig

egy másik fontos tematikus elemet is felvillant: a nőkhöz való viszonyulást, a velük megélt történetek jövőre tett hatásának fontosságát. Ezek ugyan mind benne vannak a novelláskötetben, de szétválaszthatatlanul. Nem emelhetünk ki egyetlen olyan tematikus vagy szerkezeti elemet, amely hiány nélkül magába tudná foglalni az összes novellát. A felnőtté válás, az apa-fiú viszony, az emlékezés, a nőkhöz való viszony mellett ott van a reflexió, a felnőttkori újraértelmezés, az időrenddel, a szubjektummal való játék, a hétköznapi csendesség mellett és ellenében ott vannak a harsogó pillanatok. Ehhez hasonlóan a novellák hangulata is széles skálán mozog. A szívmengető nosztalgiaától az öniróniáig, a viccestől a sztoikuson keresztül egész a lehangolóig, a borúlátótól az örök reménykedőig szélesedik a paletta, úgy, hogy

közben egyik értékdimenzió sem emelkedik a többi fölé. A tematikus és hangulati diverzitást tovább árnyalja az, hogy milyen típusú novellákban jelennek meg. A történetmesélő írások mellett ugyanis esszé-iztikus és moralizáló írások is helyet kapnak. De ezek a típusok sem választhatóak élesen szét minden esetben, találkozunk olyan írással is, amelyben ezek keveréke jelenik meg. Kritikámnak nem célja a tematikus szálak és a novellacsoportok pontos számbavétele, hiszen hasonló törekvéseket valósítanak meg a fentebb említett kritikák is. Inkább a típusok, témák, hangulatok keveredését mutatnám be és ennek narratológiai és jelentésteremtő hozadékait.

Először is, ha a szerző visszamegy a múltba, vagy emlékezik a múltra a jelenből, akkor az nem egyszerűen behozza a gyerek- és kamaszkor témáját, de az elbeszélő pozícióját, tudását, szubjektumát sem hagyja érintetlenül. Nem is beszélve arról, hogy nyelvilag hogyan igazolják vissza a novellák, hogy éppen milyen időben vagyunk. A kötet számos olyan novellát sorakoztat fel, amelyekben az elbeszélő egyes szám első személyben meséli a történetet. Az effajta írások nagyobb számban jelennek meg a válogatás első felében, ahol valóban a felnőtte válás, a beavatódás történeteit olvashatjuk (pl. *Édes, édes, Remények, Ildik*). A két kiemelt novella a kötet első, *Nyarak a nagyivál* című részéből származik. Azonban, amint már utaltam rá, nem teljesen egyértelmű, hogy ki is ez az egyes szám, első személy. Az világos, hogy egy kiskamasz beavatódástörténetét olvassuk, hiszen a novella az első udvarlás nehézségeiről, sikereiről ad számot. Ugyanakkor sokszor már a felütésből is látszik, hogy az elbeszélő retrospektív nézőpontból közelít a múlt eseményeihez, például: „Úgy hittem, akkoriban mindenkinek úgy járja Kenesén, hogy frissiben rámutathat a keszrege.” Vagy: „utólag már látom, félt, hogy elveszíti titkos barátságunkat” (*Remények, Ildik*). A novella énjének megalakotottsága emellett abból a szempontból sem egyszerű és egyértelmű, hogy mennyi tudással rendelkezik. Az elbeszélő ugyanis direkt módon közvetíti az olvasónak azt is, hogy mit gondol, érez, tud a többi szereplő. Mintha belelátna a személyükbe. (pl. „[Juszt mama] tudta, hogy

azt *hiszem*, könnyű eset vagyok, hogy még a kamaszkori lázadásom is abban az önelégültségben telik, velem milyen könnyű.” *Remények, Ildik*) Az idézett részletben azonban ennél is többet fedezhetünk fel. Láthatjuk, hogy az író az igeidők használatával is mutatja azt, hogy mikor olvasuk az elbeszélő gyerekkori énjének gondolatait, hiszen ilyenkor jelen időt használ. Szemben az olyan mondatokkal, mint „De én Juszt mamaival így *nyaraltam* – neki *megtették*”, ahol szintén a gyermeki én elbeszélését olvashatjuk, de a visszatekintő felnőtt szemszögéből, s így a szerző múlt időt használ.

A másik nagyobb csoport az egyes szám harmadik személyt működtető elbeszélés. A narrátor itt is közvetítés nélkül képes számot adni a szereplők ki nem mondott gondolatairól (pl. *Már nem ember, Hímnusz egy női bokáról, Moszkva*). Azonban nemcsak továbbítja az olvasó felé ezeket, hanem kritikusan felettük is áll: *A szerető neve* című novellában például közli és érvényteleníti is az öreg tanár megfigyelését: „Bizonyosan nem így volt, de Szalma Lajos így látta.” Érdekes pozíció foglalt el mindezek szempontjából *Az ezüstcsillagok nyoma* felnőtt, egyes szám, első személyű elbeszélője, aki ezúttal nem lát bele beszélgetőtársa, Angéla fejébe. Sőt saját gondolatairól is csak a novella zárlatában ad számot, szerepe mondhatni nem más, mint hogy kérdéseivel továbbgördítse Angéla beszámolóját. A kötet egészét tekintve az elbeszélőnek tehát egyszerre vannak mindentudó narrátorra és énelbeszélőre jellemző tulajdonságai.

Az emlékezés mint téma és mint poétika újabb árnyalattal bővíti a novellákban megfigyelhető elbeszélői komplexitást, ugyanis megidéz egy újabb reflexiós szintet. A narratori pozícióhoz hasonlóan a reflexió sem egynemű a *Harminc év napsütésben*. Első és talán leghamarabb szembetűnő típusa a gyermeki és a felnőtt perspektíva közötti különbségekre történő utalásokban érhető tetten. Számos példát idézhetnénk, de az egyik legtöbbet mondó talán az *Apu főz* elsőosztályos elbeszélője, aki olyan tudással rendelkezik gondolkodási módjából fakadóan, amelyvel a felnőtt szülők nem: „felfedezte, hogyha elkeveri a két fogást, gulyásleveszt kap. Pillanatig csönd lett, első osztályos

voltam, de még én is éreztem, hogy ez aféle alapvetés lehet, amit egy felnőttnek mulatságos felfedezni. Hogyhogy ők ezt nem tudták?" A gyermeki logikának szívet melengető megjelenítése *A tejút és a festett ló* című történetben is ábrázolásra kerül, ahol a nagymamával szobát festő gyermek már rég elhatározta, hogy bokrot fest a falra, de olyan bokrot, amit nem lehet felismerni. Az ehhez hasonló részek olvasásakor többször is eszünkbe juthat Kosztolányi Dezső *A szegény kisgyermek panasza*i című kötete, hiszen mint már utaltam rá, megjelenik a gyerekek nemcsak sajátos gondolkodása, de az ebből fakadó sajátos többlettudása is. Az intertextuális utalás a leglátványosabban a *Magánjézus* címet viselő novellában érhető tetten, ahol a felnőtt elbeszélő így szólítja meg saját gyermeki énjét: „Fonjál magadnak koszorút, te szegény fiú.”

A reflexió egy másik szintje nemcsak az elbeszélőt, de magát a szubjektumot érinti, szétszedve, újraértelmezve azt. Több novellában is feltűnik Daru alakja, aki azonos a novella narrátorának gyerekkori énjével („Mert Daru haragudott a kövér Kisjézusokra, és én értem őt. Értem a haragját, mert Daru én vagyok. És él bennem a haragja húsz év múlva is.” *Magánjézus*). Mikor azonban az elbeszélő elkezd az elmúlt idő tényezőjére reflektálni, a kapcsolat elszakad, és az ének eltávolodnak egymástól: „Mert Daruban semmi sincs belőlem, és bennem sincs semmi belőle, csak az idő köt össze minket, meg a hit, hogy az a valaki, aki Daru volt, az az én múltam.” A szubjektum kérdése tematikusan is megképződik a kötetben, több novellának is témája az individuuum és hagyomány viszonya. A lázadó kamasz legtöbbször az apával, nagypapákkal és a hozzájuk elválaszthatatlanul kötődő falusi életmóddal kerül ellentétbe (*Balaton*i eszkimó, *Csendes kalendárium*). Azonban bárhogy is szeretné levetkőzni a falusiasságot (amelyet a felnőtt szemlélő már megszépítve lát), a hagyomány diskurzusa észrevétlenül, de annál nagyobb hatást keltve csúszik bele az elszakadni akaró, származását sokszor szégyellő kamasz gondolatfolyamába: „Ő próbálta elmagyarázni Darunak a barokk Jézusokat is. Mert Daru haragudott a kövér Kisjézusokra, és én értem őt. [...] Hiszen az én Jézusom betlehemes jászolban

talál nyugóhelyet, és szalma az ágya. Kemény szalma gyöngye testét, ó mily kínozza.” (*Magánjézus*). Népi, tehát hagyományos és közösségi költésből származik az a sor, amely az individualitását mindenáron kierőszakolni akaró én saját hitéhez való viszonyulását a legjobban meg tudja ragadni.

Amint látható volt a fenti példákból, a reflexió sokszor bekúszik a történetmesélésbe, az elbeszélő egy-egy elszóllásszerű megnyilatkozásában. Azonban, mint már említettem, a novellák között vannak esszéisztikusabb, moralizáló darabok is, amelyek inkább elmélkedések, mint epikus alakított történetek. A kötet elmarasztalható részeit éppen ezekben a novellákban fedezhetjük fel. A kötetben nagy szerepet kapó újraértelmezések természetesen legitimálják az ilyen novellák jelenlétét, de amikor több is egymás mellé kerül belőlük, akkor nehézkessé teszik az olvasást. A kötet utolsó részében egymás után olvassuk *Az utolsó és az első angyal nálunk*; *Este, otthon*; *Jó nap a halálra* novellákat, ráadásul ezek mindenike többnyire lehangoló, pesszimista látásmódot érvényesít, megakasztja az olvasást. A sikerületlenséget persze nem maga a megjelenített hangulat és talán nem is a novellák sorrendjének kialakítása, annál inkább a túlírtás okozza. Sikerültebbek azok a novellák, amelyekben a szerző nem akar mindent megmagyarázni, hanem hagyja, sőt meghívja az olvasót arra, hogy maga értelmezzen. A *Házi kecsap* zárata („Egész délután nem tudtam betelni vele.”) így válik az egyik legjobb csattanóvá a kötetben. Nem tudjuk ugyanis, hogy az újjal, városiassal nem tudott-e betelni az elbeszélő, amit a házi kecsap jelentett, vagy a lányokban felfedezett jóssággal, esetleg azzal az eufóriával, amit az okozott, hogy végre fel mert vállalni magát.

A *Harminc év napsütés* mellett nem mehetünk el anélkül, hogy ne ejtenénk néhány szót a képiségéről. Ez ugyanis szoros összefüggésben van az múltidézővel, mégpedig prousti módon. Az emlékezés elindítója sokszor egy-egy íz vagy illat: *Remények*, *Ilidik*; *Húsz év múlva*; *Házi kecsap*. Ezenkívül számos hasonlatba is beépülnek ételek, hogy csak néhányat idézzünk: „a blúza is nagyon kerek, és olyan barna, hogy az lángosban már

égett” (*Remények, Ildik*), „összeestem, mint a hidegen felejtett kelt tészta” (*Édes, édes, édes*), „az asszony fenekén úgy hullámzott a bőr, mint a rétestészta” (*Az ezüstcsillagok nyoma*). Az ételek, a sütés képzetait mozgósító nyelvi megformáltság végigfut a kötetben, s ezzel kohézióteremtő eszközzé is válik.

Az emlékező helyzetből adódó elbeszélői komplexitás és a képesség mellett egy harmadik módja is működik a kötetkompozíció megteremtésének, ami abban érhető tetten, ahogy a novellák előreutalnak, illetve felidézik egymást. Megtörténik például az, hogy az egyes történetek relativizálják egymás értékítéletét: a személyes csoda ad jelentést az életnek a *Van olyan, hogy igazi* című szövegben, míg a *Szent Iván-éji csodákban* ezzel ellentétben a maguk medrében szépen folyó hétköznapok jutnak hasonló szerephez. A *Hazuról el* és *A férj monológja* pedig a faluhoz, falusiassághoz való viszonyulás két, egymással szöges ellentétben álló példáját mutatja fel. A család női, illetve férfi tagjait szerepeltető novellák is vonatkoztathatók egymásra. Az ellenkező nemmel való első ismerkedés történetei Juszti mamához kapcsolódnak,

míg az önkifejezés, identitáskeresés az apával, nagypákkal szemben tematizálódik. A kötet címe és az alcíme: *Harminc év napsütés – egy csendes kalendárium* –, a nagyapa sokévi időjárás-feljegyzéseiből születik, míg magához az íráshoz való viszony, az írói sikerélmény Juszti mamához kapcsolódik: „Soha ekkora írói sikerem többé nem lesz. Néhány sor, az első kötetem első versének néhány sora legyőzte ötven év titoktartását és szemérmét” (ti. hogy Juszti mama ötven évig rejtgette saját írásait) – *Megszülettem egy kazal tövében*. És mivel az említett kötet a *Vízjelek a honvágyról* címet viseli, amely a szerző valóban legelső, 1996-ban megjelent kötete, ez a novella is megengedi, erősíti a biografikus olvasat lehetőségét.

Egyetérthetünk tehát a Smoking Barrels Blog véleményével, miszerint a kötet ugyan „megérint, de nem vág földhöz”, ha csak azt vesszük figyelembe, mit mond a könyv. Ha azonban figyelünk arra, hogy mindezt hogyan mondja a kötet, akkor látni fogjuk, hogy közel sem annyira csendes, egyszerűen nosztalgikus ez a kalendárium, mint ahogy az alcím sejteti.

Sebestyén Kinga

AZ ERDÉLYI TÁRSADALOM A FIATALOK VÁLLALKOZÓ SZELLEMEÉRŐL

■ A 2003-ban alapított *Erdélyi Társadalom* című társadalomtudományi szakfolyóirat évi két alkalommal jelenik meg a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézete keretében. A kiadványban a szociológia, antropológia, etnográfia és politológia tudományterületekhez tartozó – erdélyi, romániai témájú vagy a kisebbségek kérdését érintő – tanulmányok jelennek meg. A folyóirat célja a szakmai kommunikáció biztosítása elsősorban a szociológia, a szociálpolitika, a társadalomföldrajz, a regionális tanulmányok és a kulturális antropológia területén.

Az utóbbi két évfolyamot kézbe véve olyan tanulmányokra voltam kíváncsi, amelyek – a társadalmi és gazdasági fejlődés kontextusában – a fiatalok vállalkozó szellemével (is) foglalkoznak.

A fiatalokat érintő egyenlőtlenségek csökkentésének legjobb módja a társadalmi innováció – érvel Szendi Dóra *A társadalmi innovációs potenciál mérésének lokális szintű lehetőségei* című írásában (2016. 1.). A tanulmány alapgondolata: „Több szerző egybehangzó véleménye értelmében a fejlődés és konvergencia fő mozgatója az innováció.” Joseph Schumpeter közgazdász klasszikus értelmezésében az innováció öt különböző formában jelenhet meg: új termék bevezetésével, új termelési technológia alkalmazásával, új piac nyitásával, új beszállítói forrásokkal, illetve új szervezeti forma bevezetésével. Ezen társadalmi innovációs ötletek hatására javulhat adott térség életminősége, és olyan társadalmi szükségletek is kielégíthetők, amelyek piaci alapon nem tehetők meg.

Az észak-magyarországi régió 610 települése és 47 városa kapcsán például az elemző megállapítja, hogy a legtöbb vállalkozás az autópálya nyomvonalában és a régió északkeleti részén található meg. A magyarázat? Az autópálya kedvező szállítási viszonyokat biztosít, míg a régió észak-keleti részén a magas számok in-

kább a fajlagos adatokban keresendők. A kisszámú népesség miatt ugyanis magas a száz főre jutó működő vállalkozások száma. A régióban egyébként meglehetősen egyenlőtlen a 68,6 százalékot kitevő támogatások.

A tanulmány szerzője végül arra a következtetésre jut, hogy nincs egységesen elfogadott definíciója a társadalmi innováció fogalomrendszerének. Minthogy kevés a szakirodalomban a lokális elemzés, ezért komplex társadalmi innovációs index kialakítására törekedett, amely települési szinten tudja mérni a társadalmi innovációs potenciált. Öt indikátor alapján vizsgálta a települések társadalmi-gazdasági helyzetét, és így számos problémát azonosított. Megállapította, hogy a leginkább hátrányos helyzetben a régió északi, északkeleti periferiája, valamint a Bodrogek térsége található. Megítélése szerint ez a módszer alkalmazható országos szinten is.

Benedek József, Kocsiszky György és Veresné Somosi Mariann közös munkájának a címe *Az innováció vizsgálatának elméleti és gyakorlati kérdései: technológiai innovációtól társadalmi innovációig* (2016. 1.). Az elméleti alapvetést követően kiemelik, hogy jelentős eltérések figyelhetők meg Európa nyugati és keleti makrorégiói között. A nyugati államok költségvetésük jókora hányadát fordítják az innovációhoz kapcsolódó kutatásra, fejlesztésre, míg a kelet-európai országoknál a kutatásfejlesztés harmadrangú cél.

Ma már a városok fejlődésének legfontosabb tényezője a technológiai ismeret, amely magába foglalja a termelési tényezőket és a munkaszervezés sajátos kombinációit. Így minél nagyobb a hozzáférhető technológiai ismeretek mennyisége, annál nagyobb a termelékenység, és annál kisebb a termelési költség. Tehát ha a technológiai tudás globális közjővé válna, elméletben kiegyenlítődne a fejlődési esélyek. Ám a vizsgálatok inkább azt igazolják, hogy jelenleg a nagy urbánus

régiók gyorsabban növekednek, mint más típusú térségek.

Szintén fontos szerepet játszik a technológiai ismeret változásában a globalizálódás. Ennek következtében ugyanis a politikai határok kezdenek elmosódni és kisebb szerepet játszani a gazdasági tevékenységekben; az innovációk alapelemei inkább regionális, mint országos jellemzőket öltenek. A technológiai ismeretek térbeli diffúziója fejt ki a legnagyobb technológiai változást, és regionális polarizációt eredményez. Ez leginkább Kelet-Közép-Európában figyelhető meg, ahol a gazdasági fejlődés fővárosközpontú, erősen polarizált innovációs rendszereket hozott létre.

A szerzők tanulmányukban az innováció társadalmi dimenziójának fontosságát hangsúlyozzák, amely a cég hátra- és előreirányuló kapcsolataiban, más szereplőkkel létrehozott viszonyokban vagy új termékek gyártásában nyilvánul meg. Ezért következtettek arra, hogy a helyi és regionális kontextus kiemelkedő szerepet játszik az eltérő innovációs teljesítmény kialakulásában.

Pacsuta István abból indul ki, hogy a társadalmi és műszaki fejlődéssel az értékrend is folyamatosan átalakul. Tanulmányában a felsőoktatásban részt vevő hallgatók értékválasztásait igyekszik feltárni. „A fiataloknak a gyorsan változó világban gyorsabban kell reagálniuk az újabb kihívásokra. Ráadásul a fiatalok társadalmi helyzete is változóban van. A szocializáció folyamatát tekintve mintakövetőkben részben mintaadókká válnak, »ifjúsági korszakváltásnak« lehetünk tanúi” – állapítja meg. Ebben a korszakban az önállóodás egyre korábbra tehető, és megváltozik a felsőoktatásban töltött idő minősége, megítélése is. (2017. 2.) Kulturális tekintetben a hallgatók homogén csoportot alkotnak, és egyedül az anyagi faktor átlagpontoszámai mutatnak eltéréseket. Ezek vizsgálata azért válik fontossá, mert a továbbképzéshez az anyagiak elengedhetetlenek: az önmegvalósítás eszközeként szolgálnak. A határon túli hallgatók értékválasztásai hasonlóak a magyarországi hallgatókéihoz, annyi változással, hogy a „vallásos hit”, a „család biztonsága” és a „haza, nemzet védelme” kapott magasabb átlagpontoszámot. Mindez a kisebbségi lét körülményeivel

magyarázható. Ez a kutatás segít megérteni/értelmezni a felsőoktatási hallgatók életmódjának, értékválasztásainak szabályszerűségeit.

Veres Valér tanulmányában Románia 1990 utáni átalakulását kutatja (*Társadalmi-gazdasági változás és fejlődés Romániában, közép- és kelet-európai kontextusban*, 2016. 1.) Kimutatja, hogy 1995-ben a 16 volt kommunista közép- és kelet-európai ország közül nyolcban kisebb vagy a romániaihoz hasonló értékű volt a GDP. Ezt követően azonban Románia fokozatosan elmaradt, a 2001 és 2008 közötti időszakban aztán ismét gazdasági növekedés figyelhető meg. Az európai uniós csatlakozás után pedig 2000 és 2010 között 10 250 dollárról 17 355 dollárra nőtt a vásárlóerő-paritáson számolt, egy főre eső GDP értéke Romániában (vagyis az egy főre eső romániai GDP értéke megegyezett a lettországgal).

Azonban jelentős jövedelmi különbségek figyelhetők meg a különböző megyék és régiók között is. „Legnagyobb mértékben Konstanca megye növekedett (57%), ezt követték Brassó (39%), Temes (33%) és Kolozs (28,7%) megyék. Összességében az erdélyi régiók növekedésének mértékét (29-31) mintegy hét-tíz százalékkal átlagosan meghaladták a Kárpátokon túli régiók (35-46), különösen a Konstanca központú Délkeleti régió fejlődött a legtöbbet. A megyék között viszont a növekedés nagyon egyenlőtlenül oszlott el.”

A tanulmány továbbá kitér a romániai foglalkoztatottsági szerkezetekre. 2011 és 2017 között Romániában a munkaképes korúak foglalkoztatottsága 68,8 százalékra nőtt; életkor szerint megfigyelhető, hogy alig vannak foglalkoztatva a 24 év alattiak és az 55 év fölötti nők. A mezőgazdaságban dolgozók aránya meghaladja a más közép-európai országok gazdaságában dolgozók arányát. 2002-től 2011-ig 28% volt a primer szektorban dolgozók aránya, ez csupán 2016-ra csökkent húsz százalékra. A nyugat-európai országok átlaga 4-5 százalék. A kereskedelem és a karbantartási tevékenységek területén dolgozók aránya 2016-ban már 14,7 százalékra növekedett, míg a szolgáltatásokban dolgozók aránya 47,5 százalékra emelkedett.

Az oktatási helyzet és iskolázottság is teljesen átalakult. Az EUROSTAT által

is használt mutató szerint Romániában 2013–2016 között a mutató értéke 48-49 százalék körüli, amelynél egy-két százalékkal alacsonyabbak Szlovákia és Magyarország mutatói, míg a balti államok mutatói 63 és 74 százalék között mozognak. A legtöbb nyugat-európai országban az egyetemi hallgatók aránya 60-85 százalékot tesz ki. „A romániai felsőoktatás bővülésével az egyetemen tanulók létszáma 1992-től 2002-ig 127,6 százalékkal növekedik, elérve az 563 991 fő hallgatót, 2002 és 2011 között pedig tovább növekszik, elérve a 649 955 főt.”

A társadalmi-gazdasági fejlettség alakulása a HDI (Human Development Index) értékén is megfigyelhető, ugyanis 1990 és 2015 között kb. tíz százalékot javított (0,102), amely kissé elmarad

hány országtól, mint Lengyelország, Magyarország, Lettország, Észtország, ahol a HDI kb. 12-14% között növekedett. A humán fejlettségi index alapján összehasonlíthatjuk, hogyan fejlődött Romániai nemzetközi kontextusban. Románia HDI-indexe 25 év alatt tíz százalékot növekedett, ezzel az értékkel világviszonylatban az 50. helyet foglalta el, miközben a magasabb HDI-értékekkel rendelkező KKE-országok a 28–45. helyet foglalják el.

A tanulmány végkövetkeztetésként megállapítja, hogy Románia EU-csatlakozási folyamata pozitívan hatott az ország társadalmi és gazdasági fejlődésére, és felgyorsította azt, ugyanis az EU-ból kimaradó országokhoz képest a mutatók sokkal jobbakká lettek 2010 óta.

Lőrincz Anna

ABSTRACTS

Zoltán Biró A.

■ *Young Agrarian Entrepreneurs – Social Innovation*

Keywords: *agriculture, Szeklerland, youth, social innovation, modernization*

A new category of agrarian producers is emerging and increasingly strengthening in the Szeklerland in recent years, consisting mostly of young people. This generational change is associated with significant content change and innovation. As both the content and form of their activity can be regarded as new when compared to the context of the geographical region, it brings change not only in the agrarian sector, but also social innovation. This group has generated, through its own activity, an innovative content that could have effects reaching beyond the given sector, carrying the potential of a paradigm shift for the entire region. We cannot yet predict whether the appearance and activity of these innovative young agrarian operators will lead to modernization in the region, but there is the possibility for it. Hence, this small, but ever-growing group deserves greater professional and public attention than it currently receives from the regional political actors.

Botond Dániel

■ *The Social and Educational Background, Lifestyle and Future Plans of High-School Students Planning to Become Entrepreneurs*

Keywords: *high-school students, entrepreneurial spirit, future plans*

In our study, we examine the characteristics of high school students in a Transylvanian (Romania) micro-region – young people who plan to work as self-employed persons or entrepreneurs in the future. In addition to the degree of entrepreneurial spirit, we wish to identify how socio-familial and educational background, lifestyle and future plans of young people with entrepreneurial plans differ from those of the majority of students. The empirical basis of the research is a survey conducted in 6 high schools of the micro-region, completed by 1098 students.

Zsófia Gál

■ *In the Service of Religious Education: the Story of the Augusteum Catholic Kindergarten and Girls' School*

Keywords: *Augusteum, József Hirschler, Sándor Pápai, architecture, secession, school*

The aim of this study is to present the history of the Augusteum of Kolozsvár from the perspective of church politics and architectural history. This institution, established in the first half of the 19th century, has become one of the leading institutions of social care and later (women's) education in Transylvania. The educational institution was about to go bankrupt but was saved by vicar József Hirschler, who has reorganized it in 1907. The new school building was designed by Sándor Pápai, engineer of the Roman-Catholic Status.

Réka Geambaşu

■ *The Best of Two Worlds? Entrepreneurial Strategies Among Women with Small Children in Transylvania*

The paper aims to explore the reality and meanings of an emerging social category – that of “mompreneurs”. The central questions of the analysis are: what kind of entrepreneurial strategies are available for mothers with pre-school children; how and under what conditions do any of these strategies contribute to an improved quality of life or as many put it, to enjoying “the best of two worlds”. While maternal entrepreneurship is not in itself new, “mompreneurship” has recently become a socially legitimate and visible labour market strategy for mothers. Furthermore, an increasing number of “mompreneurial” networks and bottom-up initiatives has been set up for the past years worldwide. Quantitative data used in the paper were collected in 2018 through an online survey carried out among ethnic Hungarian maternal entrepreneurs living in Romania, with 224 respondents. The first part of the empirical section is a general description of the population, while the second, using cluster analysis, identifies 3 entrepreneurial strategies, among which two are specific for women with young children. The two strategies offer different solutions to mompreneurs' personal and professional needs.

Árpád Péter

■ ***About the Presence of Fantomatika Magazine in the Press: a Journey Between Zenith and Nadir of a Small Publishing Company***

Keywords: *Fantomatika, Stanislav Lem, small business, failure, press campaign*

In this article, the author analyses the media campaign of the company called Editura Fantomatika S.R.L., which in 2017 and 2018 published the first comic-themed sci-fi, in Hungarian, in Transylvania. The magazine was called *Fantomatika*, a word taken from Stanislav Lem. The publishing house was initially successful, the news of the publication appeared on countless press platforms, both in Hungary and in Transylvania. *Fantomatika* has received a very positive reception both from the specialized press and from the public. After intense searches, we have found only minor criticisms of the magazine and a great deal of praise. But despite this positive reception from the media, the magazine failed. It appeared in a total of 5 editions, three in 2017 and two issues in 2018. It is clear from the statements of the founders of the magazine that they sold an average of 700-800 copies of the magazine with a specific theme, and instead they would have needed 1500-2000 in order to continue appearing. Unfortunately, there are no detailed statistics that present the situation of the science-fiction themed market, but we can suspect that this literary (artistic) genre simply did not have enough clients to support the small business.

Ágnes Sárosi-Blága

■ ***How Do Young Farmers in the Szeklerland Define Themselves?***

Keywords: *agriculture, Szeklerland, farmers, self-definition, social innovation, narratives*

This paper analyses the issue of social innovation through self-definition narratives of young farmers in the Szeklerland. Agricultural enterprises that are innovative both in terms of activity and form of operation can be interpreted as social innovation. Obviously, social innovation is accompanied by a social challenge that affects not only young entrepreneurs but also the immediate environment. Due to this social challenge, attempts at self-justification and self-definition are frequent among innovative group members. Through the common elements in narratives, these actors can define themselves as a distinct social group. At the same time, self-definition narratives support the strengthening of innovative agricultural activities and the realization of associated modernization opportunities.

Szilárd Tussay

■ ***The Change of Direction of the IKE***

Keywords: *IKE, Hungarians, United States of America, diaspora, Lake Hope*

I have visited the United States of America five years ago for the first time. I still remember clearly the meetings I had, at which I have realised that the Hungarian community is facing very similar issues over the Atlantic Ocean. I went back this summer to Lake Hope, where the ITT-OTT summer camp is held, this time joined by my wife. We have talked about the work we are doing in Romania, through YMCA Transylvania (IKE). We had the possibility to present our biggest event yet, the "Change of Direction" Christian Youth Festival, where we had 2500 young participants in 2018. For the next period, we are ready to help the connection between the students and the domestic business area, which is the key for the preservation of the Hungarian community in Transylvania.

Pártoló tagok

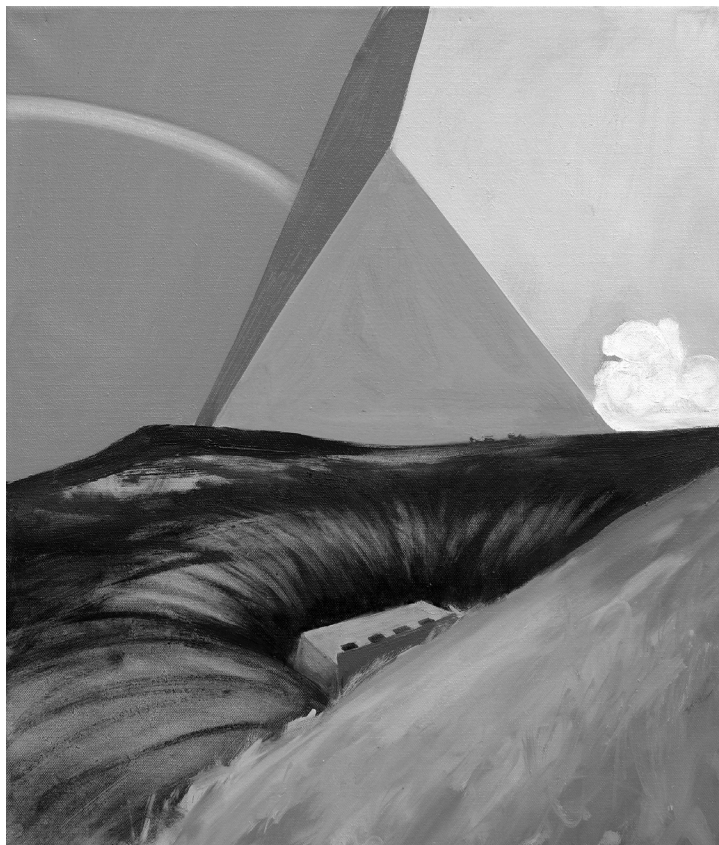
András Sándor – író, költő, Nemesvita
Bencsik János – képzőművész, Budapest
gróf Degenfeld-Schonburg Sándor – közgazdász, München
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Gálfalvi Zsolt – irodalomkritikus, szerkesztő, Marosvásárhely
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kende Péter – szociológus, Párizs
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Nagy Péter – nyomdaigazgató, Kolozsvár
Paulovics László – képzőművész, Szentendre
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron
Dr. Varga István – ügyvéd, Orosháza

Támogató tagok

Ágh István – költő, Budapest
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Barabási Albert László – fizikus, akadémikus, Budapest
Dr. Benkő Samu – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – akadémikus, Kolozsvár
Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár
ifj. Dr. Buchwald Péter és Amy – gyógyszervegyész, egyetemi tanár, Miami
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Csöregi Csenge – Emberi Erőforrások Minisztériuma, ügyintéző, Budapest
Péter Deák – statikus mérnök, Zürich
Dr. Deréky Pál – irodalomtörténész, Bécs
Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Ferencz Éva – levéltáros, Marosvásárhely
Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Gálfalvi György és Zsigmond Irma – szerkesztő, író, Marosvásárhely
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest
Dr. Hermann Róbert – történész, igazgató, Budapest
Dr. Kántor István – orvos, Budapest
Kántor László – rendező, producer, Budapest
Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár
Dr. Kiss András – orvos, Pócsmegyer
Kiss Károly – ny. agronómus, Élesd
Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, Kolozsvár

Korniss Péter – fotóművész, Budapest
Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár
Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár
Márton László – vállalkozó-igazgató, Gyergyószentmiklós
Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad
Nagy Éva – ny. tanár, Calgary
Dr. Nagy Mihály Zoltán – főlevéltáros, Nagyvárad
Dr. Pomogáts Béla – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Singer Júlia – biostatistikus, Budapest
Dr. Szász István Tas – orvos, Leányfalu
Dr. Szász Zoltán – történész, tudományos tanácsadó, Budapest
Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron
Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest
Dr. Tibori Szabó Zoltán – szerkesztő, Kolozsvár

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:
Cseke Péter és Dániel Botond

Bauer Béla (1961) – szociológus, PhD, vezető kutató, Századvég Alapítvány, óraadó tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, ELTE, Budapest

Biró A. Zoltán (1955) – társadalomkutató, egyetemi tanár, Sapientia – EMTE (Csíkszereda), KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja

Bodó Barna (1948) – politológus, egyetemi docens, Sapientia – EMTE (Kolozsvár), a bánsági szórványkutató csoport vezetője, Temesvár

Bokányi Zita (1989) – vezető kutató, Századvég Alapítvány, óraadó tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest

Cseke Péter (1945) – irodalomtörténész, ny. egyetemi tanár, igazgató, Kolozsvári Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet
Décsi-Benyovkszi Annamária (1980) – közgazdász, egyetemi docens, intézetigazgató, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar, BBTE, Kolozsvár

Dániel Botond (1983) – szociológus, PhD, társult egyetemi oktató, BBTE, Kolozsvár

Gaal György (1948) – irodalom- és művelődéstörténész, PhD, Kolozsvár

Gál Zsófia (1991) – művészettörténész, doktorandus, BBTE, Korzo Egyesület, Kolozsvár

Geambaşu Réka (1979) – egyetemi adjunktus, BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet, Kolozsvár

Gergely Orsolya (1980) – szociológus, egyetemi adjunktus, Sapientia – EMTE, Csíkszereda

Gyórfy Gábor (1971) – sajtótörténész, egyetemi adjunktus, BBTE Újságírói Intézet, Kolozsvár

Fehér Imola (1983) – költő, tanár, Szatmárnémeti

Kész Orsolya (1994) – kritikus, Csíkszereda

Kilyén Barna (1982) – geográfus, vállalkozó, Parajd

Lőrincz Anna (1998) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár

Molnár Judit (1950) – tanár, közíró, Nagyvárad

Péter Árpád (1981) – kritikus, egyetemi adjunktus, BBTE Újságírói Intézet, Kolozsvár

Sárosi-Blága Ágnes (1989) – szociológus, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, doktorandus, Debreceni Egyetem

Sebestyén Kinga (1998) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár

Szabó Anna-Mária (1989) – festőművész, Marosvásárhely

Szabó Tünde Petra (1980) – matematikus, egyetemi docens, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar, BBTE, Kolozsvár

Tóth Gödri Iringó (1993) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár

Tussay Szilárd (1989) – közöségazervező, vezetőségi tag, IKE, szervezési koordinátor, European Fellowship of Cristian Youth, Kolozsvár

Zörgő Noémi (1984) – kommunikációs szakember, PhD, Székelyudvarhely

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

CONSILIUL JUDEȚEAN
CLUJ

MINISTERUL CULTURII ȘI
IDENTITĂȚII NAȚIONALE

Hungarian American
Coalition

„A két út, amely az anyavállalkozók előtt áll, értelmezhető úgy is, hogy munka-magánélet egyensúlyhoz ugyan nem feltétlenül vezet, jobb életminőség, személyes egyensúly az önálló, kis léptékű vállalkozástól, számokban jobban kifejezhető céges teljesítmény pedig a társas és családi vállalkozásoktól remélhető. Vagyis bizonyos értelemben választani kell: a személyes és szakmai elégedettség nem valósítható meg egyetlen stratégia keretében. Értelmezhető viszont másként is: van itt egy anyavállalkozói csoport, amely kis léptékben végzi tevékenységét, részidőben, és amely egy *trade-off* keretében lemond a nagy számokról a kedvetelés és a gondoskodásra fordítható több idő érdekében. Ez a kockázatvállaláson alapuló, növekedésre törekvő vállalkozói aspirációk egy alternatívája is lehet, amelynek a jövőben tovább erősíthető a legitimitása. Mindezek a jelentéstulajdonítások azonban szükségszerűen önkényesek és spekulatívok maradnak, amíg az érintettek személyes megkérdése révén fel nem tárjuk, hogyan élük meg, hogyan látják saját helyzetüket az anyavállalkozók.”

(Geambaşu Réka)

ISSN 1222 8338

9 771222 128330 4 19010 5 LEJ 500 FT

INIȚIATIVELE TINERILOR ANTREPRENORI
DIN TRANSILVANIA
INITIATIVES OF YOUNG TRANSYLVANIAN
ENTREPRENEURS